

KAP. VI

GERMUND CEDERHJELM
OCH HANS ARFTAGARE

(omkr. 1694-1766)

Tom sida

I

SLÄKTEN

SLÄKTEN CEDERHJELM, SOM GENOM KÖPEAFTAL KOM I besittning af Säby-godset efter Carl Perssons misslyckade transaktioner, har intagit en i flera hänseenden bemärkt plats i vår historia.

I början af 1600-talet inflyttade släkten från Danmark med en Johan Olofsson, hvars fader Olof Thomsson var bonde i Bendstrups by i Hulsagers socken på Jutland.

Efter att i sitt hemland ha förvaltat en del ämbetsmannasysslor både hos högadeln och för kronans räkning medföljde Johan Olofsson år 1615 riksrådet Claes Bielke, den af konung Carl fördrifne ädlingen, då denne återvände till Sverige från den mångåriga landsflykten.

Hans förmåne gynnare, som var herre till Vik i Upland, gjorde honom till landbofogde öfver sina många gårdar, som till hufvudsaklig del voro belägna i Mälardalen. Tydligt en man med praktisk begåfning och med erfarenhet i rättsfrågor, lyckades Johan Olofsson arbeta sig upp till en bemärkt stälhiing. Efter Claes Bielkes död 1623 blef han förordnad till borgmästare i Norrtelje, där några år förut det bekanta gevärsfaktoriet anlagts för tillverkning åt kronan. Samtidigt hade han s. k. lagförareuppdrag i de omkringliggande häradema i Roslagen, sedermera utvidgade äfven till Jämsbergslagen och Västmanland. Slutligen hamnade han i Sala, där han 1632 blef borgmästare och där han under 24 år utöfvade en gagnande verksamhet, då kyrka, skola, rådhus m. fl. byggnader under hans tid kommo till stånd. Både i Sala och i Norrtelje förskaffade han sig ett aktadt namn som en praktisk och »lagwitter» man.

Vid sin död 1657 efterlämnade Johan Olofsson bl. a. två söner, som sedermera blefvo adlade. Han var i sitt andra äktenskap, som ingicks först år 1630, gift med Elisabet Palma, dotter till super-

intendenten Johan Germundi Palma, hvars fader Germund Jonæ likaledes var prest. Från sin morfar togo sönerna namnet Palm¹. Den äldste sonen Johan Palm gjorde sin karriär som fältsekreterare och auditör och deltog sedermera vid organisation af förvaltningen i Skåne under Carl XI:s danska krig. Han afled 1687 som justitiepresident i Malmö och hade några år dessförinnan, 1682, adlats med namnet *Gyllenpalm*. Den ännu lefvande adliga släkten härstammar från honom.

Den yngre af Johan Olofssonssöner Germund Palm antog vid adlandet 1686 namnet Cederhielm. Äfven han utnyttjade det från fadern ärfda intresset för juridiken och slog sig in på ämbetsmannabanan, där han nådde en framskjuten ställning och befordrades från den ena befattningen till den andra. Efter flerårig verksamhet i rikets tjänst blef han lagman i Blekinge och 1690 förflyttad till enahanda syssla i Västergötland. Åt denna landsända ägnade han sedermera sina krafter under de många år, som ännu återstodo af hans lefnad. Den landshöfdingesyssla, som skulle utgöra inseglet på hans administrativa förtjänster, blef honom dock först i sena ålderdomen förlänad, då han år 1712 vid 77 års ålder utnämndes till landshöfding i Skaraborgs län. Själft tyckes han ha varit synnerligen angelägen om sin befordran till en landshöfdingepost, och hans söner, som ej heller voro främmande för lusten till ära och herrlighet, voro honom därvid behjälpliga. Sålunda hade sonen Germund sökt verka för hans intressen genom upprepade framställningar till Casten Feif och andra hos konungen högtbetrodde. Först då han stod på grafvens brädd, tog han afsked från sin landshöfdingebefattning 1716. Senare upphöjdes han i friherrligt stånd tack vare sonens enträgna utnyttjande af personliga relationer. Feif fick äfven i detta fall vara språkröret, men han kände sig nog ganska besvärad af det delikata uppdraget. Då den unge Germund redan 1711 i flera skrivelser utvecklat saken för Feif, hade denne ej ens vågat nämna det för konungen af fruktan att blifva afvisad. Slutligen blef dock målet vunnet. Den gamle mannen fick ej länge njuta af sin nya värdighet, ty redan 1719 gick han ur tiden².

Genom sitt giftermål med Maria Christophersdotter, dotter till prosten i Eskilstuna Christopherus Siggonis, blef Cederhielm förbunden med ytterligare en släkt, som gjort sig känd i vår odlings häfder. I

1 En biografi öfver Johan Olofsson, som tyckes vara hans eget utkast att användas för en likpredikan, finnes bland Cederhielmska handlingarna i Upsala Univ. Bibl. (X 255ab). Där förvaras också ett minnestal öfver Germundus Jonæ.

2 Hans friherrebref är dateradt 1718 (RA). Introduktionen skedde samma år, men ett lyckönskingsbref från hertig Fredrik 1717 19/12 tyder på, att värdigheten förlänats honom redan detta år (F 152). Feif till Germund 1712 29/3 (F 152).

Olof Thomsson, bonde i Hulsager socknen, Danmark. G. m. Metta Ivarsdotter.

Johan Olofsson, f. 1582 i Hulsager. Kom till Sverige 1615. Borgmästare i Sala, † 1657. G. 1) 1619 m. Margareta Danielsdotter, † 1628; 2) 1630 m. Elisabet Johansdotter Palma.

Johan Palm, adlad 1682 med Germund Palm, adlad 1686 med namnet Cederhielm, friherre 1718. Landshöfving. † 1719. G. m. Maria Christoffersdotter, f. 1631, † 1712.

Germund Cederhielm, f. 1661. President, † 1741. G. 1) 1683 m. Anna Margareta Nyman † 1716, 2) 1719 m. Anna Maria Lewenhaupt f. 1691, † 1766.

Anna Elisabet, f. 1662. G. m. Prosten Abraham Brinck † 1713.

Maria, f. 1663. † 1732. G. m. Hofrättsrådet Gudmund Nordberg, adl. Löwenhielm, † 1739.

Carl Gustaf, f. 1663. † 1686.

Ebba Catharina, f. 1665, † 1753. G. m. majoren Abraham Falkengen † 1738.

Abraham, Rytmästare, † ogift i Ungern.

Brita Catharina, f. 1669, † 1754. G. m. lagmannen Benjamin Dannerberg, adl. Dannerhielm, † 1750.

Jonas, f. 1673. Riksråd, † 1729. G. 1704 m. Anna Åkerhielm, Hans ätt utdög på mansidan 1804, på kvinnolinjen 1833.

Elisabet Maria, f. 1684, † 1689.

Erik Germund, f. 1685. Lagman. † 1743. G. 1715 m. Catharina Ebba Natt o. Dag f. 1689, † 1764.

Anna Margareta, f. 1687, † 1729. G. 1) m. Assessor Johan Lundius, adl. Liljenadler, † 1724; 2) m. Kammarberren Carl Rutger Braunjohann, † 1730.

Elisabet Maria, f. 1691, † 1723.

Ebba Catharina, f. 1692, † 1717. G. m. Kapten Otto Fredric Stålhammar, † 1753.

Carl Gustaf, f. 1693. Holsteinsk minister i Paris. † 1740.

Mauritz Eleonora, f. 1702, † 1736. G. m. landshövdingen Nils Lilliecreutz, † 1764.

Germund Carl, f. 1717. President, † 1789. G. 1) 1749 m. Catharina Gustafva v. Stegroth, f. 1727, † 1750; 2) 1754 m. Louise Charlotta v. Sultz, f. 1720, † 1804.

Eric Julius, f. 1729. Generalmajor, † 1793 barnlös. G. 1761 m. Magdalena Margareta Stenbock, f. 1744, † 1822.

Adam Ludvig, f. 1732, † 1735.

Germund Ludvig, f. 1755. Greve 1822. Öfverskammarjunkare. † 1841, den siste af sin ätt.

äktenskapet föddes icke mindre än åtta barn -- fyra söner och fyra döttrar.

Den äldste sonen Germund Cederhielm d. y. var den som inköpte Säby. Från honom härstammade den ättegren, som 1841 utdog med Germund Ludvig till Säby. Germunds yngre broder, den bekante politikern Josias Cederhielm, blef stamfader för en släktgren, som utgick på mansidan 1804 med Germund Adam Cederhielm, hvars broder Josias Carl till Segersjö aflidit några år dessförinnan. Den sistnämndes dotterson Josias Montgomery upptog jämte sitt eget äfven namnet Cederhielm såsom fideikommissarie till Segersjö, och lefver sålunda släktnamnet fortfarande. I omstående tabell lämnas en öfversikt af Germunds ättegren.

Då släkten Cederhielm ryckte fram till betydenhet under reduktionsverkets dagar, fick den sin prägel af tidens ämbetsmannaanda och blef åtminstone i sina första generationer en typisk ämbetsmannasläkt. Dess begåfning var emellertid tillräckligt mångsidig för att också andra intressen skulle dragas inom dess sfär. Såsom ledamöter af riddarhuset deltog släktens medlemmar i de politiska fejderna under den period af vår historia, då rikens ständer regerade landet. I praktiska ting ådagalade de en utpräglad förfarenhet, och åt jordbruket ägnade de nästan allesamman sina krafter. En småslug anpasslighet -- kanske härledd ur det danska bondeblodet -- gaf dem möjlighet att göra de materiella tillgångarna fruktbarande.

Samtidigt lämnade äfven de litterära förfädernas tankelif spår efter sig i ättlingarnas intressen och verksamhet. Några af släktmedlemmarna hade en afgjordt religiös läggning, och inom nästan alla generationer funnos vitterlekare eller skriflystna talanger. Hos de mest uppmärksammade af dessa präglades skaldeådran af satirens udd - utsprungen som den var ur den smak för fronderi och criticism, som onekligen karakteriserade släkten, vare sig den framträdde på den politiska skådebanan, vid den praktiska yrkesutöfningen eller i sånggudinnornas tjänst. Det som gaf en viss glans åt släkten under dess korta tillvaro var kanske främst af allt dess formella begåfning. Men där fanns tillräckligt af tankeskärpa och tillräckligt af handlingskraft för att motivera en värdesättning äfven af släktens reella insatser i utvecklingen.

I Bjärka-Säbys häfder kom släkten att intaga en ställning, som betingades af dess mångsidiga intressen, då den, utan att uppgifva sin ämbetsmannaverksamhet, sträfvade att i jordbesittningen vinna ett ytterligare stöd för sitt inflytande.

Då Säby inköptes af Germund Cederhielm, innebar detta för Bo Jonssons gamla gård något mera än öfvergången till en ny ägare. Genom Carl Perssons transaktioner hade århundradens tradition brutits, och gården hade frångått en släkt, som med sina rottrådar

varit bunden vid den svenska jorden, och som genom rikedom haft inflytande redan i de tidigaste skedena af vår historia. Den person, som nu fogade samman de splittrade delarna och rekonstruerade komplexet, tillhörde en helt annan kategori af samhällsmedlemmar. Han var en uppkomling, som hade sin personliga duglighet och den nya tidsandan att tacka för sin ställning, och fastän han tillhörde andra generationen af en adlig ätt, saknade han likväl den gamla aristokratiens särmärke. För honom var förvärfvet af egendomen närmast en spekulation, som skulle gifva personlig vinning -- möjligen en förpliktelse mot generationer, som kunde komma, men ingen förpliktelse mot släktled som hädangått. Det var en alldeles ny tid, som med Germund Cederhielm bröt in öfver Säby.

Med det nya inslaget kom också den friska kraften, som förmådde gifva stadga och säkerhet åt den upptimrade byggnaden. Med kraftig hand lades grunden till en praktisk förvaltning af gården, och med klok beräkning utnyttjades dess förutsättningar och tillgångar. Men detta var för Germund Cederhielm ej tillräckligt. Trots det att ämbetsmannaställningen gjorts till det normerande momentet vid utbildandet af den privilegierade klass, som under frihetstiden tog ledningen af landets öden, kom rikedomens likväl fortfarande att öfva inflytande, och därmed återupplifvades ånyo känslan af jordbesittningen såsom en förutsättning för verkligt adelskap. Så länge naturhushållningen härskade i det ekonomiska lifvet, hvilket praktiskt taget var fallet ända till 1800-talets midt, var jorden fortfarande det förnämsta förmögenhetsobjektet. Under hela 1700-talet och långt därefter hade de framskjutna ämbetsmännen sina ekonomiska intressen samlade i jordegendomar, där de också tillbragte en stor del af sitt lif. Med utprägladt intresse för sin släkts förkofran beaktade äfven Cederhielm detta tidens kraf. Vare sig tanken från början förefunnits eller den först senare tog gestalt, säkert är, att han i sitt intresse för Säbykomplexet lade in en utpräglad önskan att skapa en stamgård åt släkten, som sålunda skulle, liksom de gamla frälslekterna, växa fast vid jorden. Hans egen historia, i hvad den rör Säby, är framförallt en sträfvan mot detta mål, och i all hans verksamhet lyser en framväxande vördnad för traditionen igenom. Då han också lyckades förverkliga denna tanke och hans förhoppningar infriades såtillvida, att Säby kom att stanna i släktens ägo så länge Germunds ättegren fortlefde, blef gården, trots de rent spekulativa uppgörelsema vid inköpet, ånyo hemvist för en aristokratisk familj med anknytning till ärfda traditioner. Efter de upprörda tiderna kom åter för gården en lång period af lugnt framåtskridande. Den bemärkta plats, som släkten Cederhielm intog i samhället, göt också öfver Säby sitt skimmer under den tid af närmare ett och ett halft sekel, då släkten fäste sitt namn och sin kärleksfulla omvårdnad vid gården.

ÄMBETSMANNEN

Germund Cederhielm d. y. föddes den 13 september 1661. I dopet erhöll han samma namn somfadern, hvilket den tiden tyckes ha kommit på modet, efter att det förut varit ytterst sällsynt för annat än postuma barn. Sj älfva namnet, som sedermera gick igen i alla generationer af hans ättegren, men som knappast förekommit inom någon annan släkt, kan tydligen ledas tillbaka till farmoderns farfar Germundus Jonæ, som fått sig tilldeladt det gammalnordiska namnet. Att namnligheten mellan far och son var besvärande tyckes framgå af de anstalter man vidtog för att skilja mellan dem. Under sonens ungdomstid hette fadern ännu Palm. Sonen kallade sig därför Palmstedt. Då under de första decennierna af 1700-talet både far och son voro lagmän och båda också aspirerade på landshöfdingeposter, kallade sig den äldre Germund äfven »Germund Carl», tydligen för att undvika förväxling med sonen, eftersom han ej tidigare upptagit dubbelnamnet.

Efter studier i hemmet och vid skola i Vexjö, som låg närmast faderns domsaga, kom den unge Gernund 1675 till Upsala, där han stannade till 1681. Under våren 1678 auskulterade han i Göta hofrätt och använde sålunda på flerahanda sätt »sin ungdom att göra sig skickelig till Kungl. Maj:ts tjänst»¹. Redan vid denna tid tyckes han ha fått ampla loford af sina höga förmån, Per Brahe och Gustaf Kurck, om man får döma af eftermälet i hans likpredikan.

Omedelbart efter slutade universitetsstudier fick han den 5 november 1681 fullmakt på häradshöfdingebeställning öfver Hanekinds, Bankekinds, Åkerbo, Skärkinds och Memmings härader i Östergötland. Här stannade han nu i 18 år - endast med afbrott under åren 1682-1684, då han med Kungl. Maj:ts tillstånd bytte domsaga med sin vän Mauritz Holst, som var häradshöfding i Väne, Flundre och Bjärke härader i Västergötland och föröfrigt sonson till den i annat sammanhang omtalade Anders Holst, som var gift med Brita Grip. Belysande för Cederhelms månhet om egen vinning var onekligen hela hans uppträdande i denna bytesaffär. Han var först själf intresserad af att tillmötesgå Vännens önskan, såsom framgår af flera bref, men sedermera sökte han pressa sig till förmåner och pretenderade till och med på ett års lön af båda domsagorna! Då han ej fick det

*I Cederhelms egenhändiga meritförteckning 1729 30/4 (X 255 ab).
Då intet annat anföres, ärsamma, .källa använd för nedanstående
befordringsdata.*

som han ville, förklarade han för Kungl. Maj:t, att bytet blifvit gjordt utan hans medgifvande. Så fick det återgå och han kom igen till sin första domsaga¹.

Samtidigt med att han såsom häradshöfding i Östergötland gjorde sig bekant med den bygd, där han sedermera skaffade ett stamgods åt sin släkt, togs hans skicklighet i anspråk för en mängd offentliga uppdrag. Sålunda deltog han 1688 i en skogskommission i Västergötland under Arvid Stålarms presidium. Samma år fick han i uppdrag att tillsamman med några ämbetsmän i kammarkollegium reglera gränsen mellan Östergötland och Södermanland. Efter afslutandet af detta värf var han intill år 1689 vice landshöfding i Östergötland, medan landshöfding Lovisin deltog i kommittéarbete i Stockholm. År 1689 anlätades han af Kungl. Maj:t för utredning om några förfalskade handlingar, och under åren 1691-1693 omhänderhade han arbetet för omorganisation af indelningsverket i Östergötland. Det gällde både kavalleriet, infanteriet, båtsmanshället och landstaten

Germund Cederhielm

44, 45. *Germund Cederhielms namnteckning med adligt och friherrligt sigill.*

Bref 1690 9/8. RA. Biogr. N 2 d.

Bref 1728 3/6. RA. Biogr. C 6.

och var, enligt Cederhielms eget vittnesbörd, »ett svårt och trålsamt arbete»>. Under åren 1692--1695 var han den ledande kraften vid en utredning om rågången mellan Västerdalarne och Stora Kopparbergs län, hvarom tvistats i öfver 200 år inför olika domstolar. Cederhielm »hade den lyckan att hans däröfver fällda utslag blef af Kungl. Maj:t i nåder gilladt och stadfast».

Trots det att han sålunda fått pröfva sina krafter i olika värf, lyckades han ej få den fasta befordran, som han tydligen efterträdde. År 1689 ville Stålbarm få in honom i Svea hofrätt, och 1697 sökte hans vänner, säkerligen på hans trägna tillskyndan, verka för hans placering på en lagmansstol, hvarvid man närmast tänkte på Östergötland eller Kalmar län². Lagmansbefordringen fick dock anstå. ännu i många år. I stället blef han 1699 förflyttad till hufvudstaden, då han den 18 oktober kallades till assessor i Svea hofrätt.

Från Stockholm utöfvade han nu i flera år en mångsidig verksam-

1 Flera bref om denna uppgörelse i Biographica C 6 (RA), samtliga daterade 1682. Kungl. Maj:ts medgifvande till bytet 1682 4/3 och förklaring om återgång 1684 31/5 (F 155 a).

*Ännu 1684 16/7 håller Holst ting i Hanekind (Link. Bibl., Handl. om Valla).
2 Bref af Stålbarm 1689 2/11 och bref af Wachtmeister 1697 11/6 (X 255 ab).*

het. Sålunda blef han 1702 ledamot af lagkommissionen och var af detta arbete så intresserad, att han icke »en endaste gång därifrån absenterade i 14 års tid allt intill år 1716», då han kallades till ett ämbete, som kräfde hans ständiga närvaro å annan ort. Hvilket betydande arbete han i lagkommissionen nedlade, därom vittna kommissionens bevarade handlingar och de många concept, som äro nedskrifna af Cederhielms hand. Vid sidan om Gustaf Cronhielm, som sedan 1707 var kommissionens ordförande, gjorde han värdefulla insatser i detta omfattande arbete, som slutligen resulterade i 1734 års lag. Under dessa år räckte hans tid också till för skötande af en syssla utom Stockholm, då han nämligen den 22 april 1704 förordnades till lagman i Nerike. Den 23 juni 1711 transporterades han till enahanda befattning i Östergötland, då han sålunda vann det mål han redan förut eftersträfvat och samtidigt återbördades till den bygd, där han fäst sin familjs intressen. Men ej heller detta hindrade honom att fortfarande deltaga i lagkommissionens arbete i Stockholm. Vid denna tid hade han också en annan befattning, som kräfde hans närvaro i hufvudstaden. Den 27 april 1706 hade han nämligen förordnats till lärare för konungens systerson, den unge hertig Carl Fredrik af Holstein - en befattning, som sedermera i politiken förde honom nära det parti, som verkade för hertigens intressen. Efter att han 1714 anbefallts »att utvärda till dess högvälbem:te hertigs studier skrede till ända och han blef myndig» stannade han som prinsens guvernör till år 1716.

Sistnämnda år drog han på allvar sina intressen från Stockholm, då han tillträdde en landshöfdingesyssla. Först förordnades han den 4 oktober 1716 att efter faderns afgang öfvertaga landshöfdingeposten i Skaraborgs län. Denna befattning hann han emellertid aldrig tillträda, ty redan påföljande dag transporterades han till enahanda befattning i Södermanlands län. Redan år 1714, då landshöfdingestolen i Södermanland var ledig efter Conrad Ribbing, hade Cederhielm varit påtänkt, men tillbakasattes då för Peter Scheffer, som sedermera fick byta med honom, då nämligen Scheffer efter Cederhielms omflyttning kom till Skaraborgs län. Säkerligen var det här liksom vid det planerade bytet af domsaga, några ekonomiska förmåner som lockade honom. Linné påstår i sin »Nemesis divina», att Cederhielm ej ville »anställa syn och taga husröta» af sin fader, såsom brukligt var vid sysslors öfvertagande, och att han därför lät fadern få en annan efterträdare, som i husröta uttog allt hvad den gamle ägde¹. Uppgiften, som är anförd som bevis på den unges hårdhet, hvilken sedermera bestraffades, saknar nog icke grund. Såsom landshöfding i Södermanland fick Cederhielm under några

1 Linnés Nemesis divina., utg. af Knut Banrr (1923) s. 84.

år pröfva sina krafter på en administrativ förtroendepost. I början tyckes han ha haft mycket att göra med indrifning af skatter och kontributioner. Under kriget kräfdes särskildt ingripande för rekryteringen, och då hungersnöden härjade i följd iaf krig och missväxtår, gällde det att reglera spannmålsfördelningen. Belysande för tiden var en åtgärd, som osökt förer tanken till moderna restriktioner, då nämligen särskildt tillstånd måste lämnas landtbefolkningen att afyttra bakadt rågbröd i den nödlidande hufvudstaden, där eljes höglöfliga bagareembetet hade ensamprivilegium att sälja bröd¹.

Under ryssarnas härjningar längs de svenska kusterna på sommaren 1719 hemsöktes också Cederhielms provins, och ankom det därvid på honom att organisera det lokala försvaret. Denna uppgift visade han sig emellertid icke vuxen, och det spriddes till och med rykten att han skulle ådagalagt en afsiktlig obenägenhet att vidtaga anstalter mot den fiendskara, som ansågs lierad med Cederhielms vän, hertigen af Holstein. Drottningen och arfprinsen hade också af denna anledning velat ha honom aflägsnad från förtroendeposten, men rådet hade vägrat, då ingen kunde afsättas utan dom och rannsakan.

Det enda regemente, som vid den annalkande faran fanns till förfogande i provinsen, var Uplands kavalleri under grefve Bielke. Då arfprinsen föreslagit, att ytterligare ett regemente skulle dit förläggas, hade detta tillbakavisats af Cederhielm, som framhållit svårigheten att förse trupperna med underhåll. När sedermera allmogen skulle uppåddas, drefs arbetet planlöst och förvirradt. Landshöfdingen för omkring för att påskynda och kunde ingenstädes anträffas, och sedan allmogen flera gånger lockats fram af ogrundade rykten, Ville den ej infinna sig, när fienden verkligen var nära. Så kom det hela att förlöpa ytterst ödesdigert för den arma residensstaden.

Sedan Telge blifvit sköfladt, anlände ryssarna den 24 juli till Nyköping, som var så godt som blottadt på försvarsmedel. Landshöfdingen hade åter rest ut för att påskynda allmogen, några ryttareskador under befäl af Hamilton och Urbanowit: hade samma dag kommit till staden, men funnit allt i villervalla. Krutkällaren måste brytas upp, borgarna voro obeväpnade och allmogen lystrade ej till anmaningarna. Fienden mottogs med några skott från slottet, men ryckte snart framåt, sedan borgerskapet flytt och trupperna ej voro tillräckligt talrika att mota de 10,000 man som landstigit. Innan Bielke och Urbanowit: förenade sig för att förhindra katastrofen, stod staden i ljusan låga, och ryssarna skyndade att inskeppa sig för att gå till nya mordbrännarbragder.

När det sedermera gällde att utreda skulden till olyckorna, var det helt naturligt, att den högsta ordningsmakten fick sitta emellan,

1 Cederhielm till Nic, Tessin 1718 21/11 (Eriksberg). Jfr Landshöfdingars skrifv. (RA).

och mot Cederhielm riktades också grava beskyllningar. Borgerskapet frambar direkt till Kungl. Maj:t klagomål öfver hans uraktlåthenhet och trots hans »gjorde excuser och ursäkter» resolverade borgarna »att om baron Cederhielm blifver deras landshöfding vidare, så åstundar ingen af dem att här bygga och bo, utan vilja alla på den händelsen begifva sig härifrån eftersom de frukta att han blifver dem vidrig och söker mer dem att förtrycka än upphjälpa för den förtret han vid detta tillfället haft». Regeringen, som sålunda fick rätt i sin misstro mot Cederhielms förmåga att upplära situationen, riktade till honom ett strängt bannbref, och inför rådet nödgades han aflägga en muntlig förklaring öfver sina åtgärden¹.

Senare, då defensionskommissionen hade att undersöka, huruvida alla gjort sin plikt vid fiendens härjningar, afgaf Cederhielm också en utförlig rapport öfver sin verksamhet, framlagd för kommissionen på sommaren 1725. Han sökte därvid visa, att han gjort hvad i hans förmåga stått för att mota fienden, men ogynnsamma omständigheter hade samverkat till den olyckliga utgången, då det »syntes vara ett af Gud öfver oss så bestämdt straff, att vi det med lekamliga vapen och menneskelig förmåga icke kunnat afvärja².

För eftervärlden är det svårt att döma om anklagelsernas berättigande. Det intryck, man i öfrigt får af Cederhielms personlighet, är icke ägnadt att göra hans oskuld oomtvistlig. Så mycket är i hvarje fall säkert, att han icke var den rätte mannen på den rätta platsen, vare sig man vill hänvisa på hans förbindelser med den ryssvänlige hertigen eller man endast vill anse det naturligt, att den juridiskt skolade ämbetsmannen icke var vuxen en uppgift, som kräfde helt andra egenskaper. Öfverallt förspordes maktlöshet och förvirring i likartad situation, och sällsynta voro de befälhafvare, som verkligen förmådde mota den anstormande fienden på hans hemska färd.

Cederhielm kände sig emellertid bränd, och efter den tiden hade han säkerligen ej några angenäma dagar i Nyköping. Borgarne hade så mycket större anledning att vara förbittrade på sin höfding, som han visat sig mäktig af handlingskraft på ett annat område, som var dem mindre välbehagligt. Då det gällde att utkräfvade de många pålagor, som de tunga tiderna kräfde, hade han nämligen ej lagt fingrarna emellan, och äfven efter katastrofen stipulerade han i skrivelser om böters åläggande att dessa »strax utexequeras skulle»³. Det hjälpte därför knappast, att han sökte bättra hvad som brustit genom att

1 Om ryssarnas härjningar och anklagelsen mot Cederhielm se H. O. Indebetou, Nyköpings minnen (1874), C. G. Malmström, Sveriges Politiska historia (: : dra uppl. I s. 163). K. M:ts bref 1719 3/8 (Riksreg.), Landshöfd. skriv. (RA), Cederhielm till Dücker

(Taubeska saml., RA) samt Cederhielm till och från åtsk. (F 155).

2 Handl. från 1719 års Försvarskommission (RA). Cederhielms inlaga. 1725 3 Indebetou, a. a. 2, s. 60.

nitiskt verka för ett effektivt försvar åt bygden. Marken var underminerad, och en förflyttning till annan verksamhet var den enda lösningen af svårigheterna. Långe dröjde det ej heller innan dessa planer blefvo förverkligade.

Vid riksdagen 1720, då Ulrika Eleonora önskade tråda tillbaka till förmån för sin man, tillhörde Cederhielm dem som röstade för konung Fredrik, trots det att han kände sig lierad med det holsteinska partiet. I »en infödd svensk mans välmente påminnelser» sökte han redan vid riksdagens början med en omständlig utläggning gen-drifva de tänkbara opponenterna under framhållande af att det behöfliga lugnet bäst skulle befrämjas, om man tillmötesginge drottningens önskan¹. Efter en sådan deklaration hade han måhända ej så mycket att befara af den anklagelse, som under riksdagen riktades mot honom, då förre prosten Brenner påstod att Cronhielm, Bonde och Cederhielm m. fl. skulle ha stämplat till förmån för hertigen af Holstein. De anklagade finga föröfrigt upprättelse, då Brenner såsom äreskändare dömdes till döden och afrättades. Sålunda kunde Cederhielm utan större svårighet inrätta sig efter tingens nya ordning och svärja konung Fredrik trohet.

Då följande år presidentsysslan i Göta hofrätt efter Carl Mörners död blef ledig, aspirerade Cederhielm på densamma, men hans förhoppningar gingo i uppfyllelse först år 1723, då Sven Lagerberg, som efter Mörner blifvit president, kallades till riksråd. Ytterst var nog hans befordran en politisk sak, då det holsteinska partiets stegrade inflytande vid 1723 års riksdag fick en förmånlig verkan också för hertigens forne lärare. Det var nämligen »uppå samtliga riksens ständers kallelse» som han den 2 september 1723 blef »af Kungl. Maj:t i nåder förordnad att vara president uti den Kongl. Göta hofrätt».

Vid samma riksdag hade föröfrigt Cederhielm redan fungerat såsom president i kommissionen öfver dem »som handlat emot riksens fundament, lag och regeringsform», d. v. s. anstiftarne af de stämplingar inom bondeståndet, som sökte skaffa större inflytande åt konungamakten². Äfven detta tyder på ett visst samband mellan hans politiska åskådning och hans befordran. Genom brodern Josias' utnämning till riksråd samma år hade släktens inflytande stigit, samtidigt med att holsteinska partiet fått vind i seglen.

Följande år förordnades Germund Cederhielm att presidera i en af ständerna utsedd kommission, som skulle vidtaga åtgärder för att upphjälpa Åbo, Björneborgs och Tavastehus' län ur de svårigheter, i hvilka de råkat under den stora ofreden. Den kommission, som fick

¹ *Concept i F 155 a. Jfr Handl. rör. Skand. Hist. 7 s. 260.*

² *Malmström a. a. 1 s. 383.*

samma uppdrag beträffande östra Finland, hade Gustaf Bonde till president. Säkerligen var det Cederhielms praktiska förutsättningar och ej några politiska intriger, som förde honom till »denna förrättning, som med mycket besvär och arbete verkställdes» under åren 1725-1727. Arbetet, som gick ut på att återställa förvaltningen och befordra landskulturen i de förödda provinserna, blef för Finland synnerligen välsignelsebringande och är ett af de vackraste minnen Cederhielm efterlämnat. I samband därmed tillsåg han också, med den disciplinära anda, som besjälade honom, att ämbetsmännen iakttago sin plikt mot öfverheten i dessa kritiska tider. Att döma af ett tacksägelsebref till honom från konung Fredrik på hösten 1725, skall kommissionen ha uppmanat biskopen och landshöfdingarna i Finland att tillse att huldhets- och ämbetseden till konungen aflades af dem som dittills försummat detta¹.

Nitet för konung Fredrik vittnar onekligen om en fördomsfri uppfattning hos den holsteinske prinsens förre guvernör och om dennes benägenhet att icke markera någon partiståndpunkt i politiska ting. För detta välförhållande fick han också sin belöning. Då holsteinska partiet 1727 störtades och Josias Cederhielm tvingades att frånträda rådsämbetet, ansåg man det ej nödvändigt att låta straffdomen gå ut öfver Germund. Visserligen var han fortfarande fästad vid den man, för hvars uppfostran han ansåg sig bära ansvaret, och ännu under "flera år synes han ha brefväxlat med hertigen, men å andra sidan vittnar hans korrespondens med konung Fredrik och dennes drottning om att han allt framgent stod i godt förhållande äfven tillkonungaparet. I detta som i andra fall visste han nog att utnyttja situationen så, att hans personliga intressen ej blefvo lidande.

Sitt chefskap för hofrätten synes han föröfrigt hafva skött med all flit, och i både vår- och höstsessionerna deltog han omsorgsfullt, försåvidt inga tillfälliga uppdrag hindrade honom². Medan kommissionsarbetet pågick i Finland, var han helt och hållet tjänstledig. I början af 1730-talet inkallades han ännu i lagkommissionen, medan det stora lagförslaget låg under behandling hos ständerna, och 1732 deltog han vid en utredning om vattenfarten i Finland. Vid denna tid var dock redan hans hälsa vacklande, och flera gånger begärde han ledighet från presidentsysslan för att vistas vid brunnsorter eller eljes vårda sin hälsa. På somrarna bodde han i regel på sin sätesgård, och först i oktober brukade han fara tillbaka till Jönköping. Då krafterna började aftaga, utsträcktes nog uppehållet å Säby än längre, och en del löpande ärenden, särskildt i befodringsfrågor, fingo stundom skötas per korrespondens. Under år 1736 tyckes han ha varit

1 Fredrik I till Cederhielm 1725 10/9 (F 155 a).

2 Uppgifter om hans hofrättstjänst dels .ur Göta Hofrätts skrivelser till Kungl. Maj :t (RA) dels ur Cederhielms concept eller ankomna skrivelser (F 155 a).

46. *Germund Cederhielm*
Olja, L. Pasch d. Ä:s riktning 1734. Bjärka-Säby.

alldeles borta från Jönköping, men till vårsessionen 1737 infann han sig ånyo, då bl. a. yrkande gjordes om reparation af presidenthuset, som ansågs förfallet och eldfarligt, synnerligast efter den eldsvåda, som samma år hemsökt Jönköpings slott.

Äfven följande år var Cederhielm trots sin höga ålder tillräckligt lifskraftig att ingripa i en sak, som rörde hans tjänsteförvaltning, då han i september 1738 till ständerna ingaf ett digert betänkande i anledning af några hofrättstjänstemäns »rnenliga tal» om honom. Det gällde ett af Cederhielm några år dessförinnan framkastadt förslag, att en »instruction in oeconomicis» skulle utarbetas för hofrättsledamöterna för att underlätta deras bedömande af ekonomiska frågor. Ett hofrättsråd och en assessor hade i anledning däraf inför ständerna riktat några spetsiga angrepp mot Cederhielm och bl. a. insinuerat, att han under två års tid icke varit sedd i rätten. Bakom kontroversen har man nog också anledning misstänka den Cederhielmska benägenheten för intrigspel och opposition, och det var nog ej endast den ifrågasatta instruktionen, som ställt herrarna i harnesk mot hvarandra.

I sitt svaromål på anklagelserna erkände Cederhielm emellertid, att han på grund af de svåra lokalförhållandena varit borta de två senaste sessionerna, men om han därutöfver icke varit sedd af de klagande, så berodde detta icke på honom, utan på dem. Om assessorn förklarade sig så kunnig i alla stycken, att han ansåg instruktionen obehöflig, »så har jag», skrifver Cederhielm, »aldrig haft därom något tvifvelsmål, utan skatter honom lyckelig att han finner sig så fullkomlig, att han ock i de stycken, hvarom ingen lag finnes, kan göra lagsens gerningar tillfyllest, hvaraf jag icke kan mig berömma; dock kan hvarken han eller någon annan vara man och gå i borgen derföre, att icke framdeles kunna finnas sådane, som utan eget snille in oeconomicis, när ingen fullkommen stadga derom är, behöfva lag och förordningar sig till rättelse». Tydliggen hade ålderdomskrämporna icke gjort presidenten oförmögen af skärpa i repliken.

Samma år korresponderade han också med hofrätten om en del ärenden samtidigt med att han sökte gendrifva de anmärkningar, som af ständernas protokollsdeputation framställts mot Göta hofrättsprotokoll. På nyåret 1739 afgaf han ånyo yttranden i ärenden, som lågo under pröfning, men efter den tiden tyckes hans namn försvinna ur hofrättens handlingar. Praktiskt taget var sålunda hans ämbetsmannabana afslutad redan några år innan han afled 1741.

Germund Cederhielm var i sin offentliga verksamhet alltigenom ämbetsmannen, och i riksdagsarbetet tog han ej någon kraftigare del. Det var brodern förbehållet att axla politikerns kappa.

Gifvetvis var han dock närvarande vid riksdagarna såsom ledamot af riddarhuset, och med sin drifna penna underlät han icke att in-

gifva betänkanden och memorial till ständerna eller utskotten. Vid sidan om de ofvan anförda >>påminnelserna» vid det förestående konungavalet 1720 lämnade han sålunda andra bidrag till riksdagsakterna. De frågor, som rörde ämbetsverken, intresserade honom närmast, och tangerades på något sätt hans egen person, var han ej sen att ingripa. Bland frågor, vid hvilkas afgörande han medverkat, kan nämnas den reglering af akademiernas ekonomi som behandlades vid 1727 års riksdag. Hans korrespondens med konsistorierna och de välgångsönsknningar, som senare sändes honom, vittnade om att regleringen utfallit till vederbörandes belåtenhet¹.

Att Cederhielm icke kraftigare ingrep i riksdagspolitiken sammanhänge utan tvifvel med att han var uppfostrad i enväldets skola, och att den nya tiden inbröt först då han nalkades ålderns höst. I hägn af konungamakten hade han utöfvat sin mest mångsidiga och mest kräfvande verksamhet. Den byråkratiska anda, som Carl XI ingjutit hos sina disciplar, kunde icke alltför lätt anpassas för en helt ny tankevärld.

3

SKAPAREN AF JORDAGODS

På samma gång Germund Cederhielm var en nitisk och framgångsrik ämbetsman, hade han också ett utprägladt sinne för ekonomiska ting. Hela hans uppträdande tyder på, att han var synnerligen intresserad för denna världens goda, och att han också hade förmågan att väl förvalta sina pund. Redan vid sitt första framträdande var han den smarte mannen, och fast han gick ut i världen med tomma händer och fast hans söner förskingrade en stor del af hvad han samlat, efterlämnade han likväl vid sin död en anseelig förmögenhet. Den stälhiing, han såsom adelsman intog, anvisade honom till jordegendomen såsom det lämpligaste området för ekonomisk placering. Visserligen voro reduktionsåtgärderna icke ägnade att skapa någon trygghet för jorddrottarna, men samma osäkerhet hotade också annan näringsutöfning, och då adelsståndet var direkt hänvisadt till besittningen af frälsejord, låg det närmast till hands att välja de häfdvunna formerna för att skapa en ekonomisk position. Hela upplösningstiden var också synnerligen läglig för dem som ville använda sig af konjunkturerna. Priset på jordegendomar höll sig

1 Cederhielm till Consist. Acad. i Upsala 1727 20/8 (Eriksberg). Lunds konsistoriums lyckönskan 1729 1/1 (X 255 ab). I öfrigt finnas en del concept från hans riksdagsarbete i F 155, F 155 a. och F273 (UB).

nere, då de stora domänerna sönderfölo, och liksom uppkomlingarna gjorde sin karriär i envåldskonungens tjänst, så kunde också de obe- medlade finna talrika vinstchanser under fiske i det grumliga vattnet. Den omsättning af jordegendomar, som reduktionen sålunda fram- tvang, fortsatte under de långa krigsåren, då utskrifningar, kontribu- tioner och dödsolyckor utarmade många, som nödgades afyttra sin egendom. Ännu efter freden dröjde det flera år, innan verkningarna af de ekonomiska omstörtningarna hunnit någorlunda neutraliseras. Stora delar af de svenska jordagodsens blefvo under dessa tider öfverflyttade till nya ägare. Liksom under de upprörda tiderna på 1300-talet, så förekommo äfven nu snabba omsättningar och rent spekulativa kastningar af egendomar från den ene till den andre. Efter att under århundraden ärftligheten nästan alltigenom dirigerat de svenska jordegendomarnas förflyttning, kommo köpeuppgörelserna ånyo att spela en dominerande roll. Då det gamla sambandet mellan rikedom och börd sålunda praktiskt taget upplöstes, upphörde också den fasta besuttenheten att betraktas såsom naturligt sammanhörande med adelskapet. Frälsefriheten var visserligen fortfarande grund- elementet i adelsprivilegierna, så att frälsejord endast kunde af adels- män besittas. Men där kräfdes friskt kapital för att kunna ånyo sammanfoga de stora domäner, som förskingrats, eller för att efter nya linjer återupplifva sambandet mellan rikedom och börd. Den nya godsanhopning, som sålunda etablerades, fick i mycket en helt annan karaktär än den gamla. Först under denna tid kan man tala om en fullt konsekvent sträfvande att samla utgårdarna i närheten af hufvudgården. Visserligen lågo nog strögods fortfarande i helt andra trakter än sätesgårdarna, men själfva principen för jordför- delningen blef en annan, då man ej längre sträfvade efter splittring i olika landskap, utan betraktade konsolideringen såsom målet. Under denna nya rörelse framträdde också behovet af att lagligen gardera den kontinuitet i släktbesittningarna, som förut varit en allt- för naturlig sak för att kräfvade garantier. Så kom fideikommissinstitutet till användning för de stora egendomarna. Redan vid slutet af 1600- talet hade, i anslutning till 1686 års testamentstadga, ett och annat fideikommiss instiftats, exempelvis det ofvan omtalade af Gustaf Bon- des änka, hvilket torde vara ett af de äldsta fideikommissen i Sverige. Under det följande århundradet ökades antalet ofantligt, då intresset för dylika stiftelser spriddes med styrkan hos en epidemi. Af de gamla familjerna var det endast en och annan, som lyckades bevara släktbesittningarna i arfsföljd från tiden före reduktionen. I stället uppbars rörelsen af nya släkter, hvilkas medlemmar genom personlig energi eller genom anslutning till det borgerliga förvärfvs- området kunde åvägbringa de tillgångar, som behöfdes för rekons- truktionsarbetet. Från köpmannahus, sådana som Törnflychts

och Hildebrands, kommo rikedomar, som sedermera omsattes i fasta jordagods inom familjerna Piper, Horn, Hamilton och Bonde m. fl. Både i det ena och det andra fallet visste nog vederbörande att använda sig af sina medmänniskors trångmål för att skapa nya godscomplex på ruinerna af de gamla. Den främsta förutsättningen för de nya rikedomarna låg utan tvifvel i de olyckor, som sköflat andras hem. Tydligt är att också Germund Cederhielm hade förmågan att i olika hänseenden utnyttja situationen. Under sin verksamhet som häradshöfding i Östergötland fick han en ypperlig inblick i de affärs-transaktioner och egendomstvister, som uppammades, då statsbeslagen rubbade rättstillståndet. Säkerligen väcktes därvid hos honom tanken på att han själf kunde blifva en länk i den nya kedja, som skulle draga till sig den gamla adelns egendom och traditioner, synnerligast sedan han genom faderns adlande blifvit inflyttad i herreklassen. Därvid hade han dock att själf skapa sig de yttre betingelserna för målets vinnande, ty från fadern hade han hvarken penningar eller jordegendom att vänta. Denne lyckades visserligen komma i besittning af Möckelsnäs gamla sätesgård i Albo härad, där han hade sin domsaga, men då det var flera syskon, som en gång skulle dela arvet, kunde den unge Germund ej på faderns egendom ställa några framtidsförhoppningar. Med egna medel fick han skaffa sig den fasta grund han behöfde-, och i sina juridiska insikter och sin naturliga begåfning hade han ett kapital, som i dessa tider rönt liflig efterfrågan och hvars värde stegrades ju mera de stora egendomarna sönderfölo och äganderätten upplöstes. Så kommo Carl Perssons transaktioner i hans väg som ett lämpligt objekt både för hans skarp-sinnighet och hans vinningslystnad. Första gången Cederhielm personligen invecklades i tvisterna om Carl Perssons gårdar tyckes ha varit år 1690, då han fick i uppdrag att värdera några pantsatta gårdar. Följande år förordnade Göta hofrätt Cederhielm och Gyllenadler att som gode män »till afböjande af vidare tillväxande ovilja och rättegångsprocesser» söka bilägga tvisten mellan Carl Persson och Koskull. Detta lyckades också, och blef Cederhielm efter den tiden i allt större utsträckning anlitad af dem, som hade intressen att bevaka i Carl Perssons bo¹. Redan dessförinnan hade han uppträdt såsom Beata Leijonhufvuds förtroendeman, att döma af några bref från 1690. Då arfsfrågan sedermera skulle uppklaras efter grefvinnans död, lade Bernhard von Liewen beslag på hans krafter, hvilka synnerligen väl lämpade sig för Liewens intressen genom den ställning Cederhielm intog till Carl Persson. Utan tvifvel hade Liewen sitt juridiska ombud att tacka för

1 Om Cederhielms ingrepp i Carl Perssons affärer och källorna för dessa uppgifter se ofvan sid. 180 o. följ. Se äfven ett reproduceradt bref här nedan sid. 257.

att den följande processen för honom fick en så lycklig utgång, att det dröjde många årtionden innan Carl Perssons arfvingar fingo ut hvad de ansågo sig ha rätt att fordra. Cederhielm fick tydligen sköta hela uppgörelsen, och till och med förvaltningen af Sturefors öfverlämnades åt honom, då han under några år var bosatt därstädes. Om han hade några planer på att genom denna egendom vinna inträde bland jordägarne, blefvo dessa emellertid stäckade, då gården efter arfsfördelningen såldes till Carl Piper.

Märkvärdigt nog varsdet ej mot den allmänna uppfattningen stridande, att domhafvanden mot kontant erkänsla åtog sig utredningar i tvister af föreliggande slag. Åtminstone drog sig icke Cederhielm för en sådan dubbelställning, mån om förtjänsten som han tydligen var. I sin starka position behöfde han ej heller vara så blygsam i sina fordringar. Det var nog ej utan skäl, som bankokommissarierna, då han några år förut anlitats, funnit hans fordran alltför högt tilltagen¹.

Det för Cederhielms ekonomi mest betydelsefulla uppdraget vid dessa transaktioner var det som gällde förvärfvet af Hofvetorpsgodset, som han 1694 köpte af Beata Sparre för Mauritz Wellingks räkning. Huru man än tänker sig detaljerna i denna uppgörelse, som slutligen resulterade i en fullständig öfverlåtelse af gårdarna till Cederhielm, är det nog säkert, att denne såg sig grundligt till godo på affären. Enligt hvad Cederhielm påstår var det Beata Sparre, som först inledde förhandlingarna och utbjöd gårdarna till honom. Redan 1691 hade han af Wellingk fått fullmakt att anskaffa någon jordegendom, och tydligen ansåg han vid fru Beatas erbjudande tillfället lämpligt. Hvilken roll Wellingk spelade vid dessa transaktioner är emellertid ej fullt klart, då Cederhielm vid alla tvister och utredningar om gårdarna tydligen icke ville angifva det fullständiga sammanhanget. Wellingk, som själf öfverflyttat till Sverige från Östersjöprovinserna, hade gjort sin karriär som officer, men hade också i allt större utsträckning anlitats för diplomatiska värf. Vid denna tid vistades han mest utomlands, men ville tydligen, liksom andra framåtsträfvande adelsmän, förvärfva fast egendom i hemlandet. År 1685 hade han gift sig med Ebba Margareta Banér, en dotter till den förnämne godsherren till Hörningsholm och Djurholm, men då reduktionen gått hårdhänt fram öfver denna släkt, var ej mycket att därifrån vänta. En af släktens gamla gårdar, Ekenäs i Örtomta socken, som Gustaf Banér för skuld nödgats öfverlåta till en affärsman i Stockholm, hade Wellingk 1687 inköpt och gjort till sitt herresäte².

¹ *Bankokomm. prot. 1688 11/5 (RB).*

² *Ridderstad (Lexikon öfver Östergötland) anför att köpebrevet finnes i K. F. Ridderstads manuskriptsarnling. Därmed beriktigas en i geografiska handböcker förekommande uppgift att Erik Lindschöld en tid skulle ägt Ekenäs.*

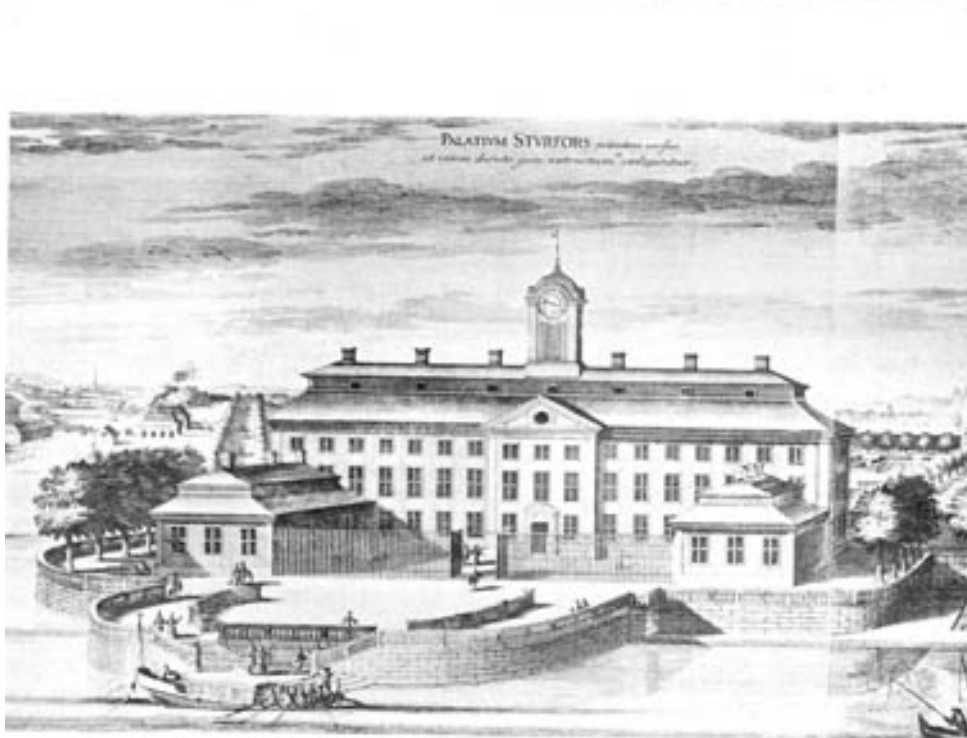
En tid hade Wellingk sina tankar riktade på Styfvinge i Wist socken, som han köpte från Johan Gripenwald. Redan 1691 öfverlät han dock gården till kronan, och förmodligen var det isamband därmed som han begärde Cederhielms förmedling. Wellingk var nog gammal vän till Cederhielm, fast han var åtskilligt äldre, ty att döma af hans senare samverkan med brodern Josias kring det holsteinska partiets sträfvanden, var det intressen af flera slag, som bundo honom samman med bröderna Cederhielm. Josias talar redan vid denna tid om Wellingk i åtskilliga bref.

Enligt uppgift i en förteckning öfver handlingar, som vid slutet af 1700-talet funnos å. Säby, skall Wellingk redan den 30 augusti 1694, således blott några veckor efter köpet, ha »transporterat och uppdragit detta köp och köpebref med all den rättighet honom däruti tillägnas, uppå härads höfdingen Germund Cederhielm, som köpeskillingen själf concentrerat och betalt»¹. Detta bref har beklagligtvis icke kunnat återfinnas, och har det därför icke varit möjligt kontrollera, huruvida årtalet är riktigt angifvet i förteckningen. Flera omständigheter tyda nämligen på att öfverlåtelsen från Wellingk till Cederhielm icke skett förrän 1697 eller 1698. I åtskilliga handlingar, som vid tvisten med Beata Sparre ingifvits till myndigheterna år 1696, uppge både Cederhielm och andra, att Wellingk fortfarande var ägare af gårdarna, och ännu i februari följande år, då inventeringen förrättades vid Djursberg, talas om att »Maurit: Wellingk skall lämnas fritt och obehindradt inrymme uti husen». Emellertid tyckes det som om Cederhielm fått göra den kontanta utbetalningen af köpeskillingen till Beata Sparre, och troligt är att frågan om den blifvande äganderätten redan från början hölls sväfvande. Josias Cederhielm antyder också i sina bref att köpet från Wellingks sida endast var ett skenköp.

Huru än uppgörelsen mellan Cederhielm och Wellingk försiggått, säkert är, att Cederhielm i slutet af 1698 själf uppträdde som gårdarnas ägare, då han den 30 december i eget namn ingick den ofvan omtalade förlikningen med Beata Sparre. Då han följande år tvistade med banken, som påstod att Carl Perssons inteckningar för banklånen äfven skulle omfatta Djursberg, framhöll han, att han förvärfvat gårdarna genom köp. I hvarje fall var han ägare till komplexet, då han 1699 öfverflyttade till Stockholm såsom hofrättsassessor.

De gårdar, som ingingo i köpet från Beata Sparre, voro Djursberg med Hofvetorp, Torpa, Vässentorp, Götterp, Hållingstorp och Skäls-torp, jämte Skorpa kvarn, allt öfverlämnadt för en summa af 27,000 daler k:mt. För en tjänsteman utan ärfd förmögenhet var beloppet icke obetydligt, och dess presterande förutsatte förvisso, att Cederhielm

1 (led. fört. i saml. S 103.

47. 48. *Sturefors före och efter ombyggnaden, 1700-talet.
Dahlbergs Suecia.*

gjort sina uppdragsgifvare tjänster, som dessa i hög grad värdesatte. Arten af dessa lär eftervärlden aldrig kunna bedöma. Rättsbegreppens upplösning underlättade nog domhafvandens möjlighet att se sina egna intressen till godo. Tydligt är i hvarje fall, att Cederhielm under afvecklingen af Carl Perssons bo lade grunden till sin goda ekonomi och skapade förutsättningarna för den ställning, han sedermera förvärfvade såsom en af sin tids största jorddrottar.

Sedan en stomme sålunda förvärfvats, sökte Cederhielm kring denna rekonstruera det gamla komplexet, och fortsatte han därmed äfven då han genom öfverflyttningen till Stockholm drogs bort från sin gamla domsaga. Sålunda köpte han 1699 från fogden Österberg Karsnäs hemman, som i förpantning tillfallit Johan Gripenwald och sedermera sålts af denne¹. Följande år tillbytte han sig från kronan hemmanet Gräshorfva, hvilket nu för första gången efter medeltiden förenades med de ifrågavarande gårdarna². År 1701 gjordes slutligen det stora Säby-köpet, då han från banken öfvertog sätesgården jämte Kringstorp, Ringsnäs och ängen Bjärkan. Köpesumman, som uppgick till 6,603 daler 6 öre s:mt, var så fördelad, att Säby med Bjärkan, »säteri-friheter, byggnader och annat» värderades till 5,631: 21 1/3, och de mindre gårdarna till 971: 16 2/3. Beloppet var, om man räknar silfverdalern tre gånger mera värd än koppardalern, sålunda afsevärdt lägre än priset för Hofvetorpsgodset.

Utan strid fick han emellertid ej stanna i sina nyförvärfvade besittningar. Ännu i flera år efter Säbyköpet hade Cederhielm att inför vederbörande häfda sin rätt till gårdarna, då å ena sidan Gustaf Koskull vägrade att frånträda sina anspråk och å andra sidan reduktionsmyndigheterna för kronans räkning ville lägga beslag på en del af hans egendom. För att freda sig mot sina vedersakare nödgades Cederhielm t. o. m. begära fridlysning af sätesgården och utfärda förbud mot olaga farande och åverkan å egendomarna. På Säbygodset lyckades han få fasta 1706, sedan klarhet vunnits beträffande vissa anspråk, som reduktionskommissionen framställt på hemmanet Kringstorp³. Däremot pågick länge en utredning om kronans rätt till Vässentorp, som skulle tillfallit Sofia Stenbock i utbyte mot ett hemman Muleboda i Eggeby socken, hvilket i slutet af 1500-talet ägts af Arvid Gustafsson Stenbock, en af Sigismunds vänner. Vid dennes förvisning ur landet hade hans gods till kronan förbrutits. Efter att de förbrutna godsen af Gustaf Adolf återskänkts till släkten, hade Muleboda genom sidoarf kommit till Sofia Stenbock, som i sin ordning utbytt detsamma först mot Aska i Hägersta socken och sedan mot Vässentorp. Då ett en gång förbrutet gods skulle såsom »pur donation»

¹ *Hanekinds dombok* 1699 19/5, 1701 1/3. *Jfr sid. 178.*

² *Bytesbref* 1700 16/2 (N 2 d).

³ *Hanekinds dombok* 1702 3/10, 1706 14/11. *V*

vid reduktionen återgå till kronan och då Vässentorp genom bytet inklädt sig Muleboda hemmans natur, skulle alltså Vässentorp indragas - i sanning ett typiskt exempel på de-komplicerade efterräkningarna för fädernas förtroende till ett kungaord. Detta fall invecklades ytterligare därigenom att man kom underfund med att Vässentorp en gång ägts af en annan mot hertig Carl fiendtlig herremän, nämligen Sten Banér, hvars gods också blifvit till kronan förbrutet och sedermera återgått till släkten. Gården var sålunda i dubbel bemärkelse »pur donation». Carl Perssons arfvingar blefvo för hemmanet instämnda, men Cederhielm lyckades genom byte med kronan kvarhålla hemmanet under godset, hvarom uppgörelse träffades med Kungl. Maj:t den 12 september 1712¹. Hans juridiska skarpsinne firade nog också här triumfer, och förmodligen var det i insikt om hans lyckade åtgöranden, som banken år 1716 efterskänkte några små fordringar, den haft för inventarier å Säby, med hänsyn till de tjänster Cederhielm gjort vid häfvande af de på egendomen hvilande gravationer².

Ännu i flera år efter det sista köpet fortsatte Cederhielm sina åtgärder för utvidgning af Säby-godset. Med en seg energi höll han sig framme och träffade uppgörelser med åtskilliga personer, som hade hemman i trakten. År 1706 erhöll han sålunda genom byte med öfverstelöjtnant Mathias Stael v. Holstein 1/4 hemman Gunnarsbo, hvilket denne fått med sin hustru Maja Greta Bär och hvilket nu för första gången efter Bo Jonssons dagar ånyo förenades med Säbykomplexet³. Äfven med Stael von Holsteins morbroder hofjunkaren Simon Möller inlät sig Cederhielm i jordaffärer, då han 1708 från denne inköpte 1/2 hemman Skog och 1/4 hemman Labbenäs i Wist socken⁴. År 1710 erhöll han genom byte med grefve Jacob Spens torpet Hulteslätt i Vässentorps by⁵. En uppgörelse med Kungl. Maj:t och kronan gjorde honom till ägare af Eskebäcken i Skeda socken jämte utjorden Uggetorp och ängen Visätter, samtliga på det närmaste anslutna till Säbykomplexet⁶.

Utom det nyssnämnda Karsnäs sökte han också till godset återbringa andra gårdar, som Johan Gripenwald öfvertagit från Carl Persson. Tydligt är det på någon uppgörelse därom brodern Josias hänsyftar i bref till Germund 1707, då han talar om ett föreslaget köp från Gripenwalds änka Catharina Lovisin⁷.

1 Flera handlingar om denna uppgörelse, däribland Reduktionskorn. skrifvelse 1700 6/10 (KA) och 1708 18/11 (N 2 d) samt uppgörelsebrefvet 1712 12/9 (Ced. fört. S 103).

2 Bref 1716 25/10 (N 2 d).

3 Bytesbref 1706 20/6 (S 103).

1 Köpebref 1708, åber. i Rusttjänstlängd 1728 (Östergötl. länsstyr. VLA).

5 Bytesbref 1710 4/4 (Ced. fört. S 103).

6 Reduktionskommissionens bref 1704 3/5 och 1710 1/4, åber. i Rusttjänstlängd 1728 (Östergötl. länsstyr. VLA).

7 Bref 1707 5/1, 16/2, 24/4, 11/6 (Karolinska dagböcker VI).

Ägaren af Sturefors, grefve Piper, som just då låg i Carl XII:s läger i Altranstädt tillika med Josias Cederhielm, ville gärna komma öfver dessa hemman och sökte genom Josias förmå Germund att ge med sig. Grefven åberopade sin vänlighet mot Germund, då han »favoriserat k. bror i ett och annat vid Säby-köpet» och dessutom afstått från att »låta transportera på sig det bytet, som gick under herr Wellings namn, oaktadt det också varit Stureforssa till lägenheet». Då hans excellens var sensibel om saken, bad Josias brodern »att öfvervinna sin inclination för dessa hemman - hvarför skole vi rifvas och slitas om en jordklimp, det är ej mödan värdt, vi få väl så mycket alltid, som vi kunna nedgrafvas uti».

Den ledande själen i dessa små kontroverser var nog grefvinnan Christina Piper, som skötte gården där hemma. Hon var .en tid utrest till sin man, och därute fortsatte öfverläggningarna med Josias, som fortfarande gjorde hvad han kunde för att öfvertala brodern att »sig beqväma för grefvinnans skuld».

Broderns ord måtte ha gjort vederbörlig verkan på Germund, ty säkert är, att så godt som alla de Gripenwaldska gårdarna hamnade under Sturefors, då nämligen Piper år 1709 från Catharina Lovisin inköpte Jordstorp, Ringetorp, Mårdstorp, Klint, Fallemo, Gasarp, Dalshult och Banketorp i Wist jämte åtta gårdar i andra socknar¹. Det enda af hela samlingen, som komi Cederhielms ägo, var torpet Ringetorp, som han på 1730-talet innehade, vare sig han nu förvärfvat det direkt från Catharina Lovisin eller det under någon uppgörelse öfverlåtits af herrskapet på Sturefors.

Uppgörelsen tyckes emellertid ej ha varit ägnad att stärka vänskapsbandet, ty äfven sedermera låg det spänning i luften mellan grannarna. Vid flera tillfällen tvistades om rågången mellan Säby och Sturefors, och slutligen gick grefvinnan Piper så långt, att hon sökte intrigera bort Cederhielm från hela egendomen. Hennes måg Sten Arvidsson (Natt och Dag), som var sonson till Per Nilssons broder, anhöll nämligen på hösten 1715 att få inlösa både Säby och Cederberg under åberopande af bördesrätt, och deponerade Christina Piper därvid den summa, som kräfdes för inlösen. Cederhielm lät sig emellertid ej öfverlista. Några veckor efteråt var hans son gift med Carl Perssons dotter, hvars bättre rätt ej kunde bestridas, och om han också nödgats använda sonen som bricka i spelet, så var likväl segem vunen².

Man förstår i hvarje fall Cederhielms känslor, då han ändtligen bragt hela denna ägorätsfråga i hamn efter 20-åriga strider med vidlyftiga transaktioner och invecklade processer mot rättsanspråk af den mest skiftande art.

¹ *Hanekinds dombok 1709 7/5.*

² *Handlingar ang. rågångsuppgörelse 1701 (Topographica. RA), 1711 o. 1712 (Bjärka-Säby arkiv). Handlingar om återbördning 1715 (B 280).*

Gårdarna i Wist blefvo ej den enda fasta egendom, som Germund Cederhielm förvärfvade. Särskildt under senare delen af sin lefnad lyckades han genom köp, arf och byten skaffa sig en betydande samling gårdar äfven i andra delar af landet. Förvisso kom vid dessa förvärf hans juridiska spetsfundighet till sin rätt, samtidigt med att hans erfarenhet i ekonomiska ting hjälpte honom att förrätta de lämpligaste valen i det riktiga ögonblicket. Hela hans insamlingsarbete var en baissespekulation i stor stil - billiga villkor vid förvärfven och stigande värde vid de förbättrade konjunkturerna.

På detta sätt kommo, vid sidan om Säby och Djursberg, ytterligare två sätesgårdar i Östergötland i hans ägo med därunder hörande hemman i Bankekinds och Aska härader. Utom Östergötland förvärfvade han två stora sätesgårdar, en i Nerike och en i Småland, så att han vid slutet af sin lefnad var ägare af icke mindre än sex säterier med kringliggande gårdar.

Sörby sätesgård i Örtomta socken, Östergötland - ej att förväxla med det af Carl Persson innehafda Sörby i Landeryd - inköpte Cederhielm 1708 från fru Christina Cronströms sterbhusß Gården hade vid midten af 1600-talet innehafts af friherre Nils Gripenhjelms, men hade 1683 af hans änka, som var dotter till riksskattmästaren Gustaf Bonde, sålts till fru Cronström, änka efter den bekante myntdirektören Isak Cronström. Sedermera stannade Sörby i Cederhielmska släktens ägo lika länge som Säby.

Genom sin andra hustru Anna Maria Lewenhaupt lyckades Cederhielm komma öfver stora delar af den gamla Lewenhauptska släktens förmögenhet, då han förstod att vid arfsutredningar och tvister låta sin sakkunskap komma till användning på ett sätt, som i första hand tillgodosåg hans egna intressen. Sålunda blef han ägare af Charlottenborgs sätesgård i Vinnerstad socken, Östergötland, hvilken i några generationer varit stamgods för en gren af släkten Lewenhaupt. Anna Marias moder bodde där till sin död 1730, och vid arfskiftet följande år föll gården på den Cederhielmska lotten².

Äfven Säbylund i Kumla socken, Nerike - eller Säby som det den tiden ännu kallades - kom genom samma giftermål i Cederhielms händer. Gården hade under 1600-talet tillhört släkten Sparre och innehades vid början af följande århundrade af Carl Sparres änka Barbro Cruus. Vid hennes död 1720 tillföll det hennes systems barn, bland hvilka var grefvinnan Brita Dorothea Lewenhaupt, mor till Anna Maria. Efter en del affärstransaktioner och uppgörelser med de öfriga arfvingarna, fortgående i flera år och avslutade först 1737, stannade gården hos Anna Maria Lewenhaupt och Germund Cederhielm i

1 Köpebref 1708, åber. iRusttjänstlängder 1728 (Österg. länsstyr. VLA) 0. 1748 (Bjärka-Säby arkiv).

2 Arfskifte 1731 30/1 (X 255 ab).

anslutning till ett gåfvobref, som modern gifvit Anna Maria¹. Säbylund fick tydligen under Cederhielska tiden sitt nuvarande namn för att kunna skiljas från släktens hufvudgård i Wist socken.

Genom sina förbindelser med släkten Lewenhaupt blef Cederhielm också ägare af Edshults sätesgård med underlydande i Edshult, Hult, Mellby, Skede, Alsheda och Lommaryd socknar i Småland. Denna egendom ärfdes dock icke, åtminstone i sin helhet, utan blef efterhand genom köp förvärfvad.

Vid slutet af 1600-talet ägdes Edshult och en mängd närliggande gårdar, Ramnaklef, Sjökulla, Äspefall, Boaryd m. fl. af vice amiralen grefve Axel Johan Lewenhaupt. Under tryck af de ekonomiska svårigheter, som reduktionen förorsakade, nödgades denne emellertid göra sig af med den ena gården efter den andra, och särskildt år 1699 gingo delar af godset till olika personer, mestadels bönder i trakten. Äfven efter Axel Johans död 1717 fortsatte hans änka Charlotta Maria Stenbock att göra afsöndringar. En del af egendomen var pantsatt till lagman Göran Knorring, men det oaktadt bortförskrefvos gårdarna genom nya förbindelser ungefär på samma sätt som Säbykomplexet splittrades under Carl Perssons transaktioner. Vid början af 1730-talet voro gårdarna uppdelade på en mängd personer, bl. a. fältmarskalken Hugo Johan Hamilton, som då var öfverste vid Östgöta kavalleri, och befälningssmannen Jonas Asproth, som från flera håll insamlat delar af godset. Äfven Axel Johans broder Mauritz Lewenhaupt tyckes ha ägt någon talan beträffande dessa gårdar, som en gång tillhört hans fader².

Då Cederhielms svärmoder var syster till herrarna Lewenhaupt, har säkerligen hans hustru också framställt några anspråk. I hvarje fall är det tydligt, att Cederhielm genom släktskapen kommit in i affären, måhända för att rädda godset från förskingring. Efter svärmoderns död 1730 yppades i det Lewenhauptska sterbhuset »vidlyftige stridigheter», som Cederhielm hade att genom »laga utslag eller billige förlikningar afhjälpa», och förmodligen gällde det nu också att upplära Edshultsaffärerna. Under 1730-talet köpte i hvarje fall Cederhielm den ena gården efter den andra, och några år före sin död kunde han kalla sig herre till Edshult³.

Utom dessa sätesgårdar hade Cederhielm också enstaka egendomar i andra landsdelar, delvis förvärfvade samtidigt med några af sätesgårdarna, delvis köpta under utnyttjande af tillfälliga konjunktioner.

1 Gåfvobrefvet åberopadt i arfskifteshandlingen 1731 (X 255 ab). Cederhielms utkast till slutlig likvidation med arfvingarna. 1737 23/3 (RA, Biogr. C 6). Flera handlingar i B 280.

2 Flera handlingar rör. dessa uppgörelser dels i Biogr. C6 och N 2 d (RA), dels i X 255 ab (UB), där bl. a. finnes en förteckning på gårdar under Edshult.

3 Cederhielms anhållan om ledighet 1731 °/» (Göta Hoff. skr. RA). I testamentet omkr. 1740 omtalas Edshult som hans egendom (Göta Hofr. Boupppteckn. 997, Bil. 5).

Sålunda hade han hemman i Memmings, Lösings, Skärkinds, Gullbergs och Göstrings härader i Östergötland, i Hölebo härad i Södermanland och i Gärdserum socken i Småland. I Norrköpings stad hade han en gård, och vid Motala ström komi han i besittning af Dåfvedals skattekvamn, som 1738 inköptes från Catharina Treffenhielm. Dessutom ägde han ett 30-tal hemman i Finland, som han sig »tillhandlat», troligen under den tid, han verkade såsom ledare för den stora kommissionen¹.

Genom alla dessa förvärf blef Cederhielm en verklig jorddrott, hvars domäner voro lika omfattande som mången högadlig arfvedel under svunnen tid. Någon fullständig förteckning öfver hans egendomar har ej påträffats, men det är intet tvifvel underkastadt, att hans besittningar godt kunde ställas vid sidan om hans närmaste företrädares å Säby - både Carl Perssons och Sofia Stenbocks. Genom enbetydligt starkare koncentration hade han också större möjligheter att draga vinning af egendomarna än forna ägare till långt vidsträcktare jordområden.

För Cederhielm voro gårdarna i första hand ett räntegifvande kapital, som det gällde att ekonomiskt utnyttja. Med sin sysselsättning förlagd till städerna kunde han helt naturligt endast under kortare tider, vistas å sina egendomar. Efter flyttningen från Östergötland var han under åren 1699-1716 mestadels bosatt i Stockholm, 1717-1723 bodde han i Nyköping och efter 1723 i Jönköping. Gårdarna måste sålunda 'skötas genom andra, och ägarens intresse var närmast koncentreradt kring afkastningen. Denna sökte han göra så gifvande som möjligt, då han med sin erfarna blick och sin förmåga att bedöma äfven praktiska frågor ej blott sträfvade att utveckla jordbruket, utan också inom det industriella området skapade nyheter, som stodo i samklang med tidehvarfvets ekonomiska tankegång.

Resultatet af hans ekonomiska verksamhet blef också lysande. Redan vid arfskiftet efter första hustrun 1718 värderade han sin fasta egendom till bortåt 122,000 daler k:mt och lösegendom och penningfordringar till 40,000 daler. Då han med hänsyn till »egen svett och arbete» undantog för sig själf mera än två tredjedelar af tillgångarna, kunde rikedomens ytterligare ökas, synnerligast sedan arvet med den andra hustrun gifvit ett afsevärdt tillskott. Snart skaffade han sig betydande placeringar också i rörligt kapital. På 1730-talet var han långifvare till ett flertal behöfvande ståndsbröder, och då räntan ej alltid så noggrant betalades, ökades fordringarna. År 1735 hade han sålunda till 13 olika personer utlånade omkr. 65,000

I Rusttjänstlängder 1728 och 1748 (not 1, sid. 248). Köpebref på Dåfveda. 1738 23/3 (X 255 ab). Finska godsens omtalade i hans testamenten och ibouppteckningen efter hustrun, där också gården i Norrköping omnämnes.

daler k:mt¹. Den behållning, han räknade vid samma års slut, uppgick, oberäknadt värdet på de fasta egendomarna, till ej mindre än

fordringar af kronan för försträckningar och på aderns resterande lön mm	21,415 dal. k:mt
skuldförbindelser af enskilda	54,917 » »
resterande räntor af enskilda	10,259 » »
fordran hos sönerna	20,106 » »
hans egen lön	15,000 » »
afkastning af gårdarna	18,261 » »
	139,958 dal. k:mt

Omräknad i s:mt utgjorde summan omkr. 46,652 daler. Då Sveriges hela export vid samma tid endast uppgick till 8 mill. daler s:mt och en tunna råg kostade 5 daler, representerade beloppet en ej obetydlig köpkraft. Att döma af bouppteckningen voro de gårdar, som Cederhielm vid denna tid innehade, värda mer än 100,000 daler s:mt. Men jordegendomarna voro för Germund Cederhielm ej endast kapitalplaceringar, afsedda att gifva en god ekonomisk vinning. Ju mera tiden led och ju mera han växte in i sitt stånds häfdvunna åskådning, desto mera kände han att jordegendomarna också hade en annan uppgift att fylla, nämligen att utgöra en länk mellan honom själf och kommande generationer. En tid tyckes han ha ägnat sitt intresse åt Sörby, där hans första hustru afled och där åtminstone en af döttrarna höll sitt bröllop. Sedermera blef emellertid Säby hans hufvudgård. Dit sökte han sig åtminstone under de senare åren, då han om somrarna tog ledigt från arbetet, där njöt han sitt otium, när han på 1730-talet drog sig tillbaka från presidiet i hofrätten, och där fick slutligen hans lefnads afton förflyta. Säby blef därför också - såsom senare skall visas - den gård, som han i första hand sökte för all framtid tillförsäkra sina ättlingar, då han ville binda den Cederhielmska släkten vid den svenska jorden och göra den likvärdig med de gamla familjer, som i en god tradition hade en af sina styrkekällor.

4

VITTERLEKAREN OCH SAMLAREN

Huru utprägladt intresse Cederhielm än hade för det timliga goda, så fick dock ej hans ekonomiska förvärfvarsarbete ensamt lägga beslag på hans tankar. Med sin mångsidiga begåfning hade han utrymme

1 Räkenskapsanteckningar, införda i en almanacka 1735 (UB, X 255 ac).

också för litterära sträfvanden, som, om de också icke ställde honom bland förgrundsfigurerna inom dessa områden, likväl voro tillräckligt framträdande för att förtjäna uppmärksammas.

Den tid, som omsluter Germund Cederhielms verksamhet, intar knappast någon skarpt markerad plats i vår odlings historia. I väsentliga delar fick den sin prägel från Iöoo-talets tankevärld med dess storsvulna enkelhet både i lifsuppfattning och uttrycksformer. Under enväldets tryck blefvo linjerna ytterligare förenklade, men å andra sidan ledde olyckornas och pröfningarnas år till en sj älfranssakan, som förvisso verkade befruktande på det andliga området. Den nya tid, som efter krigsåren bröt in, föddes i resignationens tecken, men fick likväl öfver sig en morgonrodnads skimmer, då den frambars af hoppet om en lyckosam utveckling under anspänning af hela folkets krafter. De nya formerna för statslifvet ledde fram till nya iakttagelser och till nya intresseområden, i hvilka den gamla kulturen kunde omsättas, samtidigt med att de nya politiska förbindelserna gäfvon nya beröringspunkter med kultursträfvanden i andra länder.

De idéer, som arbetade sig fram under inverkan af dessa förhållanden, hunno icke under det första tiotalet af det nya statskicket öfva någon sådan återverkan på den allmänna odlingen, att där kunde resas någon märkessten mellan de båda tidehvarfven. Naturvetenskapernas utbyggnad på empirisk grund, den kritiska historieforskningens genombrott och den svenska vitterhetens omläggning efter nya linier tillhöra de decennier, som omsluta I70o-talets midt, då Linné och Dalin m. fl. gjorde sina epokgörande insatser i utvecklingen. Tidens trefvande sträfvanden med dess mångsidiga gestaltning lade det oaktadt beslag på en otalig mängd krafter. Då flera af dessa skapade de tankar och impulser, på hvilka det nya kunde byggas, blef deras trägna arbete ett betydelsefullt led i utvecklingen. Till tidens skribenter hörde ej endast den andliga odlingens speciella bärare, vetenskapsmännen, prästerna och de yrkesutöfvande litterate, utan också personer i en helt annan samhällsställning, ämbetsmän, politici och näringsidkare, som ville gifva skriftligt uttryck åt sina reflexioner öfver lifssammanhanget och företeelserna. Dessa läto sin röst höras redan då det demokratiska genombrottet först började nivellera tankarna, och deras verksamhet fortsatte sedermera sålänge röstsedeln var den normerande kraften vid de politiska maktförskjutningarna. Ju mera de praktiska anstaltema, under intryck af tidehvarfvets hela åskådning, byggdes på teoretiska spekulationer, desto mera fick också författarbegäret en rent smittande makt öfver sinnena. Det tog sig uttryck ej blott i riksdagslifvet, med de vördsamma memorialelen och de välmenta påminnelserna i alla ämnen, som tänkas kunde. Äfven i frågor, som lågo utom de riksvårdande ärendena, ansåg sig så godt som hvarje man med sj älfaktning skyldig att nedskrifva sina

tankar. Särskildt hade de ekonomiska frågorna en obetvinglig makt att sätta pennorna i gång. I det kommunala lifvet, i de föreningar, som alltmera kommo på modet, i det dagliga umgänget - öfverallt åstadkommos uttänjda reflexioner i tidens snirklade stil. Den bundna formen fick därvid ogeneradt användning vid sidan om den fria, då ej blott de lyriska fantasierna, utan också de praktiska spörsmålen kunde framläggas på klingande vers. Det var verkligen en skrifveriets gyllene ålder, som uppblomstrade i hägn af den nyskapade folkfriheten - förofrigt ej det enda tillfälle i vår historia, då dessa företeelser stått i inbördes sammanhang¹.

Såsom preludier till dessa rörelser får man betrakta det intresse för vittra sysselsättningar, som besjälade den tid, under hvilken Germund Cederhielm bröt sig en bana. Såsom redan antydts hade han med all säkerhet från förfädren ärft litterära anlag, och liksom hos många af samtidens släkter, Rudbeck, Hjärne, Celsius m. fl., så gingo samma anlag igen i flera generationer. Brodern Josias sysslade ute i den ryska fångenskapen med religiöst skriftställer. »Läran om begynnelsen till ett christeligt lefverne» trycktes 1718 i Reval, och måhända var Josias också författare till en följande år synlig »apologie» för Carl XII, afsedd att utgöra en opposition mot det nya systemet². Äfven genom sitt giftermål kom Germund i förbindelse med en litterär familj, då hans första hustru var systerdotter till Erik Lindschöld, den bekante statsmannen och skalden. Bland hans ståndsbröder, både af gamla och nya släkter, funnos också ett flertal vittra författare - Gustaf Bonde, bröderna Carl och Olof Gyllenborg, Otto Reinhold Strömfelt, Gustaf Rålamb m. fl.

Såsom versmakare har Cederhielm framträdt både i tillfällighetsdikter, som var den vanliga modeformen, och i lyriska stämningbilder. Osäkert är om han själf befordrat någon af sina dikter till trycket. I hvarje fall är någon dylik edition icke känd, utan hafva ett 30-tal af hans dikter först på 1800-talet framdragits ur samlingarna och infogats i I-Iansellis edition af vittra arbeten³. Äldre litteraturhistorici ha ej heller ansett dem värda något bedömande, och endast en och annan gång ha de omnämnts af moderna författare. Levertin, som i förbigående ägnat släktens skalder några ord, har kallat Germund den bästa af dem _ således märkligare än sonen, hvars författarskap redan för länge sedan uppmärksammats⁴.

1 Rörande den andliga odlingen och litteraturens representanter under ifrågavarande tid, se bl. a. Ewert Wran gel, Frihetstidens odlingshistoria ur litteraturens häfder 1718-1733 (Lund 1895).

2 Jfr Wrangel a. a. sid. 84.

3 Samlade Vitterhetsarbeten af svenska författare från Stjernhjelm till Dalin, utgifna af P. Hanselli, Del. XI (1868).

4 Oscar Levertin, En aristokratisk tidningsskrifvare och hans familj (Svenska Gestalter, Stockholm 1903).

De i Hansellis samling tryckta dikterna af Germund Cederhielm behandla både andliga och världsliga ämnen och tyckas till största delen vara skrifna under ungdomsåren. Ett högtrafvande kväde med bilder ur mytologien är dateradt 1686, således under de första härads höfdingåren, och från samma tid härröra nog också de andra antikiserande kärleksdikterna, där Eugenion ger uttryck åt sin dyrkan för den tillbedda. I de små visorna skönjes onekligen den ungdomsglade svärmaren, som ej tar sig alltför djupt af motigheterna, utan tröstar sig med det elixir, som tidens starka släkte så väl förstod. Så låta några verser i en af dessa visor:

<p>»Om Chloris mig hatar föraktar och skyr, till Phillis jag flyr. Om hon mig ock ratar och håller sig dyr, till Sylvi jag vänder mitt hjärta, och händer hon spotskas som de – adjö alla tre.</p>	<p>Så låt oss den ängslan fördrifva med hast, som är oss till last. Låt kärlekens fångslan ej hålla oss fast. Helt bättre är dricka ett glas för sin flicka än plåga sin själ att blifva dess träl.»</p>
--	--

Något yngre äro nog de religiösa dikterna. En af dem, »Om vårt dagliga lefverne», är daterad 1691. Så följa tillfällighetsverserna, skrifna för dem som tillhörde bekantskapskretsen. Till hoffröken Beata Liewen, en dotter till Bernhard von Liewen, frambars på hoffruntimbrets vägnar en af Cederhielm författad hyllning år 1709, och senare ägnades dikter både åt prinsessan Ulrica och åt hertiginnan Hedvig Sophia. Det var tydligen hofmannen, som återupplifvade sina ungdomsminnen, då man lade beslag på hans talanger. De »reflectioner», som närmast utforma sig till epigram, äro stundom grofkorniga i sin byggnad, såsom då han skrifer om »en tandlös, mångordig, målbrytande kärning», men stundom också smidiga i bilden. Det var nog det Cederhielmska kynnet, som här tog ut sin rätt, under påverkan af tidsandan. Följande strofer »om redlighet och list» gifva en käck form åt gammal lefnadsvisdom.

»Ridderlig dygd är redligt att lefva
redlighets pass blir ridderligt pris.
Folk utaf list, ehvartut de sträfva,
lägga sin grund dock rätt som på is.

Ehuru de slugt på lyckan må falka,
träla sig fram med allhanda spel,
äntligt till slut de snafva och halka;
fästet är falskt och foten har fel.

Redlighet samt med flitighet samman
gå fuller smått, men omsider fram;
» komma till gunst och stadgas i gamman.
Monsieur Haaman får änteligt skam,»

Hvilket värde man än vill tillskrifva dessa rimsmiderier, uppenbart är, att de för Cederhielm själf endast inneburo små episoder, inflikade bland arbetsprestationerna under ungdomsåren, och i mannaåldern framsprungna ur någon tillfällig stämning eller på vänners begäran. Säkerligen betraktade han aldrig sig själf såsom skald _ huru höga tankar han än i öfrigt hade om sin person.

Större betydelse tillmätte han nog de filosoferande utläggningar, han nedskref öfver aktuella dagsfrågor eller djupare liggande spörsmål. Då han tillhörde en äldre skola än den egentliga ständerregimens, framförde han visserligen ej till de allsmäktiga ständerna så många memorial som den följande generationen, men i hvarje fall lät han sin lifsuppfattning återspeglas i filosoferande betraktelser, vare sig nu dessa voro afsedda för särskilda syften eller det endast var de framstormande tankarna, som kräfde uttryck.

Det område, inom hvilket han fick gifva de talrikaste profven på sin stilistiska förmåga, var emellertid ämbetsutöfningens och den praktiska juridikens. I akter från de processer, vid hvilka han förde talan för sig själf eller andra, äfvensom i skrivelser, som under hans tid afgingo från landshöfdingeämbetet eller hofrätten, igenkänner man ofta Cederhielm både i picturen och formuleringen. I en bred och sirlig stil framläggas tankarna vanligen med logisk skärpa, och trots de många orden hvilar det öfver uttryckssätten en pregnans, som ej blott tyder på den tränade juristen, utan också på den mångsidigt bildade vitterlekaren. Gäller det svaromål, som tangeras hans egen person, är den spetsiga repliken ofta utformad med epigrammatisk styrka - såsom vid den ofvan refererade kontroversen inom hofrätten -- medan vid andra tillfällen en lyrisk flykt hvilar öfver skildringen. Följande ord, med hvilka han avslutar sin inlaga till defensionskommissionen beträffande försvaret af Nyköping, äro onekligen i all sin enkelhet af målerisk verkan, man må ha hvilken uppfattning som helst om det affekterade i tankegången.

»Det tillstår väl ingen menniska att ransaka Guds underliga råd och beslut, men så vida man må. efter uppenbara omständigheter och påföljder döma om Hans nådiga vilja, synes mycket likt, som detta varit ett af Gud öfver oss så bestämdt straff, att vi det med lekamliga vapen och menneskelig förmåga icke kunnat afvärja; ty det befanns ögonskenligen att Gud tillstodde alla elementerne att vara fienden till hjälp och fortgång uti hans förehafvande, emedan ganska himmelen var hela tiden för honom klar och ljus, att han kunde nyttja natten så väl som dagen att fortsätta sina anslag; luften var stilla och vädret så fogeligt, att det ibefordrade hans fart; hafvet och vattnet var

så lugnt, att hans galejor roddes med största hast och säkerhet; allt hvad på jorden fanns var så torrt af hetta, att det af den minsta gnista kunde itändas och brinna; allt folket på landet var öfverallt för hans oförmodade och hastiga annalkande uti en sådan ångest och förtviflan, att minsta delen af människorna kunde råda sig sjelfve eller rådast af andre; och alla anstalter, som gjordes, ehvad flit, allvarsamhet och försiktighet därvid brukades, gingo tillbaka och gjordes utan någon människas förviteliga förvällande fåfänga och fruktlösa; så att detta skulle kunna med skäl tyckas varit ett Guds eget verk, då det varit svårt att spjärna emot udden, och att väktarne vaka fåfängt, om Gud icke bevarar staden»

Cederhielm försummade ej heller att i oratoriska anföranden gifva uttryck åt sina tankar, och säkerligen präglades hans tal af samma anda som hans skrifter. Hanekinds härads protokoll har in extenso återgifvit det tal, med hvilket han år 1700 tog afsked från sin mångåriga tjänst som häradshöfding. Sj älf har Cederhielm i concept bevarat sina tal vid utnämningarna 1699 och 1704 jämte svaret på välkomsthälsningen i hofrätten 1724, då också verser ägnades honom¹. En ytterligare form för Cederhielms författarskap var hans korrespondens - ett utslag af tidsandan liksom hans öfriga skrifter. Vid denna tid blef det nämligen allt vanligare att i bref utbyta tankar om hvarjehanda frågor, ej blott för direkta uppgörelser i rent praktiska syften, utan också i ersättning för personliga samtal om intryck och iakttagelser. En sådan man som Erik Ben:elius d. y. stod i korrespondens med en otalig mängd personer om de mest skiftande ämnen, och nästan alla lärde män hade likartade vanor. Syskon och vänner tänkte på hvarandra i ensamma stunder öfver brefpapperet och pennan, och författare fingerade korrespondenser för att gifva en personlig form åt sina reflexioner.

I dagboksanteckningar från 1701 omtalar Germund sina bref-expeditioner, som under vissa dagar uppgingo till ett 10-tal². Med brodern Josias stod han i flitig korrespondens ända från ynglinga-åren, och af de ännu bevarade brefven, som uppgå till flera hundra, äro särskildt de från Josias' långa fångenskap ägnade att gifva en god belysning ej blott af lifvet därute i Ryssland utan ock af brödernas förhållande till hvarandra. Germunds forne lärjunge, hertig Carl Fredrik, skref ofta till honom för att rådgöra om hvarjehanda ting. Under den långa ofredstiden, då han just gjorde sin karriär, hade han förhandlingar med tidens ledande statsmän, en Arvid Horn, som var hertig Carl Fredriks guvernör, en Casten Feif, en Samuel Barck. Under ungdomsåren var Nils Wolf, adlad Stjernberg, en af hans flitigaste korrespondenter, och senare räknades den nyssnämnde Erik Ben:elius till hans närmaste vänner. Redan då denne var bibliote-

1 Hanekinds dombok 1700 5/2. Tal 1699, 1704 (F 155) och 1724 (X 255 ab).

2 Anteckningar i almanacka 1701 (KB). Jfr likartade 1735 (UB, X 255 ac).

karie i Upsala, utbytte han skriftligen tankar med Germund Cederhielm, och då han sedermera blef biskop i det stift, där Cederhielm hade sin hufvudgård, begärde han ofta dennes råd vid kyrko- och skolfrågor, äfven om de icke angingo Cederhielms egen församling. På gamla dagar brevväxlade han med Erik von Roland, den bekante resenären och filosofen, då de utbytte tankar öfver historien och politiken, som på 1730-talet säkerligen icke motsvarade det ideal de sj älfva uppsatt för sig i sin ungdom¹.

Med sin ämbetsmässiga läggning och med det ordningssinne, som lyser igenom vid hans åtgöranden, hade Cederhielm gifvetvis också intresse af att bevara de dokument, som berörde honom. Från år 1693 finnes af hans hand ett fragmentariskt »registratur på de förnämsta enskilte bref som afgått», och inleder han detta högviktiga aktstycke med en önskan, att han däri ej må skrifva annat än det som är »gratum et amicum». Med uppkomlingens intresse för de förnämna förbindelserna hade han nog särskild benägenhet att gömma hvad som härstammade från högt uppsatte män, och med tiden kom den samlingen att få en ej obetydlig ansvällning.

Ju mera Säby fick karaktär af stamgods för hans släkt och ju mera han växte in i sitt stånds traditionella åskådning, desto mera fick hans samlarintresse också frändskap med de gamla frejdade aristokraternas - en Per Brahes, en Magnus Gabriel De la Gardies, som på sina slott sammanförde ej blott handlingar rörande dem själfva, utan också handskrifter, tryckalster och konstföremål af främmande ursprung. De decennier, som omslöto 1700-talets början, voro just samlarvurmens första gyllene ålder, då Hadorph och Peringsköld m. fl. framletade de dokument och minnesmärken, som skulle ytterligare belysa den stolta historia, hvilken i Rudbeck hade sin mest berömde skildrare.

Så trädde Cederhielm i samlarnes fotspår närmast för att belysa den lilla värld, i hvilken han rörde sig. Allt, som fanns kvar på Säby, ordnades och förtecknades -- de gamla pergamentsbrefven, åt hvilka kanske Bo Jonsson en gång i tiden ägnat den första vårdande omtanken, och sedan alla ägorättshandlingar och öfriga dokument, som kunde finnas kvar från den långa rad af ägare, som efter Bo Jonssons tid suttit på gården. Med synbart välbehag nedskref han anteckningar om Säby och dess forna ägare, extraherande »skäl och bref på de ägor, som jag hafver på land och strand» och säkerligen kompletterande ur andra källor, som kunde disponeras. Äfven hans

1 Af här åberopade korrespondenser förvaras en del concept jämte alla till Germund ankomna bref i UB (X 255 ab, F 151 o. f.). Josias' bref till Germund 1707-1722 äro tryckta i serien Karolinska krigares dagböcker VI. En samling bref till Josias förvaras i Finlands statsarkiv; bref till Horn delvis i RA, till Barck i Eriksbergs arkiv, till Benzeliuss i Link. Bibl.

egen släkt och hans familj gjordes till föremål för anteckningar, värdiga den, som åt sina ättlingar skulle skapa de anor han själf saknade¹. Det bibliotek, som sedermera blef Säbys stolthet, grundades redan af Germund Cederhielm. Liksom han använde sig af de lägliga tiderna för att förvärfva jordegendomar, så lyckades han nog också för en billig penning öfverkomma delar af de bokskatter, som skingrades genom reduktionen. De rester af Magnus Gabriel De la Gardies bibliotek, som senare funnos å Säby, ha med säkerhet inköpts af Germund. Förmodligen var det också han som förvärfvade Gustaf Koskulls samling, hvilken, att döma af signaturen i böckerna, ej tyckes ha varit obetydlig. På Säby inrättade han ett särskildt biblioteksrum, och i sitt testamente förordnade han att biblioteket skulle å Säby ha »sitt evärdeliga säte så att aldrig däraf något förskingras, utan af godsets ägare efter handen förökas och förbättras». I boupteckningen efter hans änka värderades biblioteket till 800 daler s:mt, medan värdet på hela Säby med underliggande hemman uppgick till 21,000 daler. De många »skilderier» och »conterfej», som omtalas, ha kanske kommit i hans ägo på samma väg som böckerna. . Det är således tydligt, att Germund Cederhielm jämte de stora jordagodsens också lämnade efter sig ett andligt arf, som hans ättlingar skulle förvalta -- bokskatter och dokument, som återspeglade andras tankelif, men i första hand hans egna anteckningar, som vittnade om dekänslöstämningar och spekulationer, som under ett långt och verksamt lif tagit gestalt inom hans egen själ.

5

FAMILJENS HUFVUDMAN

Såsom den äldste af bröderna intog Germund Cederhielm helt naturligt en ledande ställning bland sina fränder, om han också först vid framskriden ålder fick efterträda fadern såsom ättens hufvudman. Modem, Maria Christophersdotter, gick bort ur familjekretsen ännu medan fadern lefde, då hon nämligen afled 1712. I verser vid hennes bår prisades hennes dygder, men då likpredikan talade om hennes förnämliga härstamning, tog sig den lärde Peringsköld anledning att kritisera uppgiftema, hvilka införts trots hans afrådan².

1 Förvarade i S 103 eller X 255 ab.

2 Likpredikan vid fru Maria Cederhielms begrafning i Giälstads kyrka 1713 8/1 af Axel Torin, tryckt tillika med svenska och tyska verser (KB). Peringsköld har i sin edition af Anna Bylows Chronicon (tryckt 1718) anmärkt mot den i likpredikan uppgifna härstamningen från: Lars Siggesson Sparre och drottning Asta Kula. I förteckning öfver Säby bibliotek (S 103) talar Germund Carl Cederhielm om »Peringskölds ovetlige skrift»

För modern hade Germund tydligen varit den välartade sonen, som lefde i »ett hälsosamt och lyckeligt tillstånd» och åt hvilken hon kunde anförtro sina döttrar, de »stackars flickorna, om oss skulle komma något vid», såsom hon skrifver i ett bref. Då. Josias trädde ut i lifvet, bad hon den äldre brodern »skrifva Josias till likasom af dig själf och bedja honom akta sig för de många bröders och ynglingars umgänge, ihågkommande hvad nytta du hade af sådant, jag menar att du lärde känna denna världens bedrägeliga och fördärfveliga umgängesbröder»¹. Det klappande modershjertat ängslades, och den stadgade sonen skulle lugna hennes farhågor.

Den uppgift Germund sålunda fick sig förelagd, att blifva ett mönster för Josias, tyckes han också med allt nit hafva fyllt. Josias, som var 12 år yngre, såg i Germund alltid den mera erfame brodern, och den nyssnämnda korrespondens, som de förde hela lifvet igenom, vittnar om en ovanligt trofast tillgifvenhet dem emellan. Ömsesidigt delade de sorger och fröjder och stödde hvarandra i allt, när så behöfdes.

Den religiositet, som utmärkte dem båda, tog sig hos Josias starkare uttryck i pietistisk riktning, samtidigt med att en djupare medkänsla ledde honom till ett mildt bedömande af företeelser, som upprörde Germund. Det gällde sönerns förlöpningar, inför hvilka Germund ställde sig sträng och oförstående, men hvilka Josias såg med en mera försonlig blick. Med sin rikare erfarenhet hade nog den yngre brodern en mera vidsynt förståelse för lifvets skiftningar. Vår främste kännare af tidehvarfvets politiska historia kallar Josias »en af sin tids utmärktaste män» och framhåller, att »endast ovanliga och lysande egenskaper kunna förklara, huru han efter fångenskapen kunde genast uppsvinga sig till ledare af ett stort parti»². Ej blott i kunskaper och arbetskraft hade han få sina likar, utan ägde han också en hjärtats adel, som kanske utformats under årslånga pröfningar.

Med all säkerhet var Josias' bortgång ett hårdt slag för Germund. Den 3 september 1729 afled han vid endast 56 års ålder, således två år efter det han vid holsteinska partiets fall nödgats lämna råds-ämbetet. Några veckor dessförinnan hade han tillskrifvit Germund och uttryckt sin glädje öfver syskonens ankomst till Säby och med religiös värme betygat, att »med Gud: nåd mitt hjerta alltid brunnit af nit och åhuga att tjäna min nästa och mitt fädernesland efter yttersta förmåga»³. Hans änka Anna Åkerhielm, den i brefven ofta omtalade »Ancken», lefde efter honom på stamgodset Lindholmen,

¹ Odat. bref trol. från slutet af 1690-talet (X 255 ab).

² Malmström, a. a. II. s. 35.

³ Bref 1729 4/6 (F 154).

50. *Josias Cederhjelm.*
Olja, möjl. af J. D. Swartz. Segersjö.

som Germund en gång hjälpt brodern att förvärfva. Släktgrenen fortlefde sedan genom sonen Carl Wilhelm.

I Germunds syskonkrets lär också ha funnits en broder Abraham, som varit militär och aflidit ogift i Ungern, men om dennes förbindelser med de öfriga bröderna ha inga belysande handlingar påträffats. En broder Carl Gustaf, som var född 1663, afled redan vid unga år 1680¹. Af Germunds fyra systrar var den äldsta Anna Elisabet gift med kyrkoherden i Varnhem Abraham Andrae Brinck. Den andra i ordningen Maria blef genom giftermålmed hofrättsrådet Gudmund Nordberg, nobil. Löwenhiehn, moder till den bekante statsmannen och kanslipresidenten grefve Carl Gustaf Löwenhielm. Den tredje af systrarna Ebba Catharina, som var gift med majoren Abraham Falkengren, hade redan året före faderns död fått öfvertaga sätesgården Möckelsnäs, hvilket sedermera föranledde några tvister med Germund, då denne betalt skulder för fadern och därför fått inteckning i gården². Yngst var system Brita Catharina, som blef gift med lagmannen Benjamin Dannerberg, nobil. Dannerhjelm, hvars ätt utdog redan i nästa generation. Samtliga systrar tillhörde ett lifskraftigt släkte, och de två yngsta öfverlefde Germund i flera år.

Starkast framträdde Germunds dominerande ställning i den egna familjekretsen. Här var han ej blott den ledande kraften, utan själfhärskaren, som efter högt föredöme betraktade sig som »en allom bjudande suverän» herre. Det är märkligt att se, huru han griper in i alla detaljer i familjens förehafvanden, och huru särskildt hans ekonomiska instinkter taga sig uttryck i försök att garantera honom själf inflytande på bamens egendom. Knappast åt någon af sönerna ville han anförtro en själfständig egendomsförvaltning, och af döttrarna och mågarna sökte han tilltvinga sig medgifvanden, att deras egendom efter deras död skulle tillfalla honom eller hans barn. Äfven i uppfostringsprinciperna gingo de autokratiska idéerna igen. För byråkraten, som fostrats i Carl XI:s skola, var den ovillkorliga lydningen den starkaste lifsformeln, och med en schablonmässig förenkling af problemen gällde det framför allt att af barnen fordra den precision, som var dygdernas fullkomning. I sin ställning till familjen och särskildt sönerna gaf Germund Cederhielm onekligen ett märkligt vittnesbörd om sin person, samtidigt med att tidsandan också återspeglades i den Cederhielmska familjekrönikan.

Cederhielm var två gånger gift. Hans första hustru hette Anna Margareta Nyman och var dotter till borgmästaren i Skenninge Nils Nyman och Anna Margareta Lindeman, en syster till den bekante Erik Lindschöld, hvilken under namnet Lindeman började sin bana

1 Concept till personalia 1680 27/10 (X 255 ab).

2 Uppgörelse 1728 3/6 (RA, Biogr. C 6). i

som informator i ett adligt hem. En annan dotter till borgmästaren var gift med inspektoren Nils Börjeson och blef moder till Bernhard Cederholm, som adlades och slutligen blef Germund Cederhielms efterträdare såsom president i Göta hofrätt.

Då Cederhielm gifte sig, var han endast 22 år gammal och hade några år förut tillträdtt domsagan i Östergötland. Den 7 januari 1683 förrättades Vigseln i Stockholm¹. Huruvida äktenskapet var lyckligt, framgår ej tillfullo af de bevarade dokumenten. Några reflexioner till erinran om hustrun finnas ej bland Germunds efterlämnade papper, och sönerna tala också sällan om sin mor.

Säkert är att äktenskapet blef långvarigt, då det först efter 33 år upplöstes med hustruns död. Fru Anna Greta, som hon kallades, fick således följa sin man vid förflyttningen till Stockholm och bevittna hans befordran till lagmansbefattningarna i Nerike och Östergötland. Då han åter lämnade Stockholm och tillträdde landshöfvingeposten i Södermanland, var hon däremot död. Hon afled nämligen några månader dessförinnan, den 22 februari 1716 på Sörby sätesgård. Arfskiftet efter henne afslutades i Nyköping den 26 april 1718, då de myndiga barnen fingo bekräftelse på sina arfslotter².

Redan efter tre års ensamhet ingick Cederhielm nytt giftermål, denna -gång med en kvinna, hvars sociala ställning var bättre ägnad att tillfredsställa den ärelystnad, som bodde hos honom liksom hos de öfriga af hans släkt. Anna Maria Lewenhaupt tillhörde en af landets mest frejdade släkter och var dotter till den bekante karolinen, grefve Adam Ludvig Lewenhaupt. Efter slaget vid Poltava vistades Lewenhaupt i Ryssland, där han länge var den sammanhållande kraften för de olyckliga landsmännen. Bland dessa var också Germund Cederhielms broder Josias, som ofta talar om Lewenhaupt i sina bref. Under dennes bortovaro bodde familjen på Charlottenborg ej långt från Säby eller på Johannisberg nära Stockholm. Lewenhaupt ägde också en del andra egendomar och var säkerligen ansedd som en rik man. I sitt äktenskap med sin kusin Brita Dorothea Lewenhaupt hade han endast fyra döttrar.

Germund var bekant med familjen Lewenhaupt ännu medan hans första hustru lefde. Då Josias var hemma från kriget några månader 1709, hade han vid något tillfälle träffat fröknarna Horn och Lewenhaupt, hvarmed tydligen syftas på Anna Maria. Han beklagar sedermera i bref till brodern att han »ej sjelf kunde njuta den lyckan personligen att emottaga fröknarnas befallningar - och om k. brors kärlek för mig ej vore så bekant som han är, skulle jag uti denne min passion snart kunna misstänka honom att hafva använt detta tillfället på

1 Cederhielms egna anteckningar (X 255 ab).

2 Dödsfallet omtaladt i Örtomta kyrkobok (VLA). Arfskifteshandling 1718, bilagd handling 1766 (Göta Hofr., Bouppteckningar m. m. när 997) jämte senare bekräftelser (X 255 ab).

51. *Anna Maria Lewenhaupt.*
Olja, af J. D. Swartz 1718. Claestorp.

det han allena skulle få den förmånen att blifva brukad uti fröknarnas tjänst». Sedermera gå ofta hälsningar från generalen därute i fångenskapen genom Josias och Germund hem till familjen. Äfven Germunds son Carl Gustaf skrifver redan tidigt till fadern om umgänget med familjen Lewenhaupt och att »la comtesse Lewenhaupt å Hansberg est tellement votre amie comme je crois vous le souhaitez». Då Levvenhaupts svärmoder Anna Maria Cruus afled 1716, ombestyrde Germund boutredningen¹.

Det var således gammal vänskap, som befastades, när giftermålet ingicks den 13 januari 1719. I enlighet med häfdvunnen sed fick hustrun påföljande dag Säby i morgongåfva². De nygiftas glädje stördes en tid därefter genom tidender om »den gode grefvens 'dödeliga frånfälle». Adam Ludvig Lewenhaupt afled nämligen den 12 februari 1719 i Ryssland. Senare fördes hans lik till Sverige och begrafdes 1722 under stora högtidligheter i Riddarholmskyrkan.

Anna Maria Lewenhaupt, eller Fredrika Henrietta Albertina Anna Maria, som hennes fullständiga namn lydde, var född den 25 juni 1691 i Brüssel, där fadern då vistades såsom ryttmästare vid ett svenskt regemente. Vid sitt giftermål var hon således 28 år³.

Den unga värdinnan i det Cederhielmska hemmet hade tydligen alla förutsättningar att blifva en prydnad för den krets, till hvilken hon kom - ett intagande väsen, ett godt hjärta och en praktisk begåfning, såsom hennes minnestecknare karakteriserar henne. Sina plikter i hemmet visste hon sedermera att väl fylla, då hon hade att uppbära den värdighet, som mannens ställning betingade. Till drottning Ulrica Eleonora tyckes hon ha stått i synnerligen godt förhållande, och ej endast de årliga nyårsönskningarna, utan äfven andra skrivelser växfades nog mellan det höga majestätet och presidentskan i Jönköping eller slottsfrun på Säby.

I hemmet hade hon inga barn att fostra. Själf var hon barnlös, och styfbarnen voro nästan alla fullvuxna, då hon trädde in i deras krets. Några voro till och med äldre än hon själf och gifta före henne. Likväl tyckes hon ha ägnat både dem och de uppväxande telningarna i den följande generationen en moderlig omtanke »bevisande emot dem, huru uppriktig, oskrymtad och oföränderlig hennes kärlek och vänskap var för hennes käre man». Åtminstone en del af styfbarnen ha på sina resor brevväxlat med henne, och skrivelserna äro verkligen präglade af en sonlig vördnad, om också ett praktiskt intresse att beveka fadern till eftergifter kunde ligga bakom de ömma orden. Med all säkerhet hade Anna Maria Lewenhaupt ett hälsosamt in-

¹ Josias 1709 10/10 (*Karolinska Dagböcker VI*); Carl Gustaf 1713 14/4 (*F 152*).

² Morgongåfvobref 1719 14/1 (*Perg. UB*).

³ Födelsedagen angifven i likpredikan och personalia 1766 (*X 255 ab*). Jfr Stamtaflor, utg. af Riddarhusdirektionen genom Adam Lewenhaupt (1908).

flytande på sin man. Den aristokrati, som hade reduktionen att tacka för sin uppblomstring, kräfdde för ett fortsatt häfdande af sin ställning inslaget från en under generationer förfinad kultur, och icke minst var detta fället med Germund Cederhielm. Liksom Säby blef den gård, som hjälpte honom att anknyta sin lefnadsstandard vid gammal tradition, så blef hans andra hustru den personliga länken vid det förädlingsverk, som behöfdde inriktas ej blott på en social retuchering, utan i kanske än högre grad på en själens och sinnets förädling. Af allt att döma förstod Anna Maria Lewenhaupt att väl utföra detta grannlaga värf.

Att Cederhielm också i hög grad värdesatte sin hustru framgår bl. a. af de varma ordalagen i det testamente, som han till förmån för henne utfärdade på Säby den 24 maj 1732. »Eftersom jag vid många händelser», skrifver han, »den tiden jag nu öfver 50 år varit domare vid den ena domstolen efter den andra ifrån den lägsta till den högsta, beklageligen sett och förnummit, huru den, som sin älskelige make öfverlefver, får uppå den bedröfvelige afsaknaden först och främst den sorgelige anfäktningen, att den dödas närmaste arfvingar, som borde vara den öfver det timade dödsfallet sorgbundna makan till tröst och hugsvalelse, låta sig ingenting vara mer angeläget och närmare om hjärtat än att utan all försyn rifva och slita till sig allt hvad de kunna, och mera än de med rätta böra, af den kvarlåtenskap, som uti ett sterbhus finnes samlad - fördenskull, som jag haft den glädjen af min k. maka, att hon ifrån den första dag, vi trädt uti äktenskap tillsammans, har gjort mig ljuft och aldrig ledt och äfven igenom en anständig sparsamhet sökt att väl förvara och förbättra det goda Gud oss förlänt, så har jag härigenom som ett reciprocum testamentum velat stadga, att hon utan någon egendomens eller några i huset befintelige handlingars inventerande eller något därpå följande byte skall ensam och allena behålla, förvalta och besitta icke allenast Säby gård och gods, under morgongåfverätt, utan ock både Sörby och Säbylund»¹. Med testamentet till hustrun åsyftade Cederhielm säkerligen ej blott att säkerställa henne, utan också att få en garanti för släktgodsets sammanhållning. Redan vid den uppgörelse, han 1718 träffade med den äldste sonen angående arvet efter dennes moder, hade han framhållit, att han ville grunda ett stamhus för familjen, afsedt att för all framtid där förblifva. Hvad som efter denna uppgörelse inträffat hade bibragt honom öfvertygelsen, att sönerna skulle vidtaga kraftåtgärder för att få de stora gårdarna i sin ägo eller få dem pantförskrifna för täckande af sina skulder. Det var tydligen bekymret öfver sönerns förstörda ekonomi, som tärde på den gamle mannens lugn och som föranledde honom att lägga det mesta möjliga i hustruns händer.

1 Copia af testamentet 1732 (X 255 ab).

Bekymret öfver sönerna följde Cederhielm till hans lefnads afton och gjorde, att han aldrig blef någon lycklig familjefar. Ingen af sönerna infriade de stora förhoppningar, han ställt på dem, och den lifsuppgift han tydligen såg i barnens uppfostran gaf honom ej den tillfredsställelse han efterträdde. I själfva verket är hans förhållande till sönerna ett tragiskt kapitel i hans historia, icke blott därför att det beredde honom själf ändlösa bekymmer, utan också därför att behandlingen af sönerna onekligen var ett vittnesbörd om hans bristande förmåga och en spegelbild af sidor hos hans person, som icke verka enbart tilltalande.

De uppfostringsprinciper, som Cederhielm tillämpade, voro nog till väsentlig del skulden till olyckorna. Då man läser sönernas bref, som ända från barndomen upp till mannaåldern öfverflöda af försvar mot faderns förebråelser eller af suppliker till modern och syskonen att söka beveka fadern, så får man intryck af en sällsynt stränghet, inriktad ej blott på väsentliga ting utan också på de petitesser, som känneteckna den småsinnade byråkraten. Sannolikt voro de kraf, som ställdes på sönerna, så långt gående, att de måste alstra ett bakslag i rent naturlig reaktion mot öfverdrifterna. Då han, med sin egen utpräglade vördnad för penningen, särskildt hårdt bedömde det lättsinne, som undervärderade denna värdeämätare, beaktade han ej att undervärderingen fått näring just af hans alltför starka - värdesättning. Under trycket af hans despotiska ande stäcktes också möjligheterna för en själfständig personlig utveckling - således alltigenom samma historia, som upprepat sig i mångfaldiga variationer både före och efter hans tid. Den Cederhielmska oppositionslustan kom därför att hos sönerna utlösa sig antingen i ett slapphändt raserande af alla moraliska band eller i ett resigneradt uppgifvande af den egna personligheten. Dessa yttringar framträdde i olika variationer, då Germunds alla tre söner - Eric, Carl Gustaf och Mauritz - visade bristande möjligheter för den utstakade lefnadsbanan.

Om Cederhielms döttrar känner man mindre. Själf lämnar han en redogörelse för alla barnens namn och födelsedagar, men då han uppenbarligen nedskrifvit anteckningarna omedelbart efter dopet utan att sedermera fullfölja dem, så gifva de blott en ofullständig ledtråd¹. Den äldsta dottern Elisabet Maria föddes den 9 februari 1684 i Jönköping och dog den 29 januari 1689. Vid begrafningen hölls vederbörlig parentation öfver den späda, som »om Guds rike och den eviga salighetens glädje och härlighet varit dagelig dags undervisad och detta med sådan andakt hört och behjertat, att hon med rinnande ögon bedt sina kära föräldrar säga henne derom mera och önskat

1 Anteckningarna tyckas afslutade 1702 (X 255 ab). Senare data här nedan efter Anrep, om ingen annan källa anföres.

sig snart en sådan salighet få åtnjuta, det Gud ock nådeligen hört och hennes själ till sig upptagit»¹.

Den andra dottern, som efter modern kallades Anna Greta, föddes den 26 februari 1687 och döptes i Linköpings domkyrka. Hon var två gånger gift. Första mannen hette Johan Lilljenadler och var son till juris professorn Carl Lundius, en af Cederhielms kamrater i lagkommissionen. Han hade adlats 1700 och från häradshöfding befordrats till assessor i Göta hofrätt. Vid arfskiftet efter svärmodern 1718 erhöll Lilljenadler gården Ekholmen, troligen i Landeryd socken i Östergötland. Han afled 1724 utan barn, hvarefter Anna Greta den 8 april 1725 gifte sig med kammarherren Carl Rutger von Braunjohann i dennes andra gifte. Mannen lefde ända till 1739, hvaremot hustrun bortgick redan den 8 juni 1729 vid en dotters födelse². Josias Cederhielm, som själf afled några veckor efteråt, skref tröstande ord till brodern: »min Anckie och jag älskade begge henne så högeligen att vi nu liksom kämpa, hvilken tager större del i sorgen _ men Gud gifve oss alla nåd att vara tillfreds och belätne i Herrans heliga och allvisa vilja»³. Då den nyfödda dottern afled redan efter några månader, ärfdes Anna Greta endast af sonen Germund Carl Braunjohann, som slutligen blef generalmajor och afled ogift 1805.

Germunds tredje dotter Elisabet Maria föddes den 1: oktober 1691 i Linköping. Vid arfskiftet efter modern fick hon Ulberstadi Skärkinds socken, Östergötland. Måhända var hon sedermera bosatt därstädes, till dess hon afled ogift 1723⁴.

Ebba Catharina Cederhielm föddes den 18 november 1692 och döptes i Linköpings domkyrka. När arfskiftet förrättades efter modern var hon redan död, men gården Tillorp i Vikingstad socken, Östergötland, hade fallit på hennes lott. Hon var gift med kaptenen Otto Fredrik Stålhammar i hans första gifte och afled barnlös den 8 april 1717⁵. Den yngsta dottern Christina Eleonora föddes i Stockholm den 15 april 1702. Då systern Anna Greta förlofvade sig med Braunjohann, var Stina Nora den sista i raden, och Josias trodde sig veta »en vara pickhugad, som vi förr ej påtänkt». En halt taleman, »som intet är fallen på munnen», skulle snart anmäla sig⁶. -Emellertid dröjde det ännu tio år, innan flickan var placerad, ty först den 28 april 1734

1 Personalia i likpredikan (X 255 ab). Anrep upptar icke denna Elisabet Maria, men däremot en dotter Brita. Här föreligger måhända förväxling med en Brita Cederhielm, gift med Christoffer Cederhielm, om hvars släktskap med Germund intet är känt (Vänersborgs dödbok 1693 27/7).

2 Giftermåls- o. dödsdag i Örtomta kyrkobok. Verser vid begrafningen 17/6 tryckta. (KB).

3 Bref 1729 11/7 (F 154).

4 Iacobs förs. Stockholm begrafningsbok 1723 19/3. Hennes testamente 1723 3/3 (Göta Hofr.).

5 .Örtomta kyrkobk. _Å

6 Josias' bref 1724 30/9 (F 154).

blef Stina Nora gift med Nils Lilliecreut:, som då var assessor i Göta hofrätt och sedermera blef lagman och titulärlandshöfding. Hon afled redan den 27 november 1736, hvarefter mannen blef omgift och lefde till 1764¹. I sitt äktenskap hade hon en dotter, som afled i späda år, och en son Adam Germund Lilliecreut:, som afled 1782, den siste af sin ättegren.

Den starka stälhiing Germund Cederhielm hade såsom »pater familias» blef af ödet själf accentuerad, då hans historia fick så godt som omsluta alla barnens. När han drog sig tillbaka från sina befattningar och njöt sitt otium på Säby, var det icke många af hans barn, som voro i lifvet. Redan före 1730 voro en son och fyra döttrar döda, en son var för honom försvunnen i främmande land och endast den äldste sonen och den yngsta dottern voro i hemlandet. Det enda barn, som sedermera öfverlefde honom, var den äldste sonen, men han dog redan två år efter fadern, sedan hela hans mannaålder fått förflyta under faderns förmynderskap och han ej ens vid dennes död ansetts värdig att själf taga hand om sitt arf. De öfverspända förväntningarna hade för Germund blifvit utlösta i familjesorger, och man förstår därför den omtanke han hyste för hustrun - den enda som kunde sprida något ljus kring de sista åren af hans lif.

Med sin hustrus närmaste fränder tyckes Cederhielm ha stått i rätt liflig förbindelse. Anna Marias morbroder Mauritz Lewenhaupt korresponderade tidvis med Cederhielm från utlandet, där han hade militärtjänst ända till dess han 1725 återkom till Sverige och bosatte sig härstädes. I ett bref beklagar han sig öfver all den vedervärdighet hans syster hade af »gref Gösta Fredric» - hennes kusin, generallöjtnant Lewenhaupt -- och ber »cher frère öfverse sådane procedurer och disponera sin fru svärmoder tålmod uti hvad möjligt»². Efter svärmoderns död 1730 hade Cederhielm flera arfsuppgörelser tillsamman med släktingarna. De tre öfverlevande döttrarna delade mellan sig arfvet -- Charlottenberg, Stensnäs, Johannisberg och Säbylund - hvarvid Anna Maria fick den förstnämnda gårdens på sin lott och dessutom Säbylund jämlikt moderns gåfvobref³. Senare inköpte Cederhielm också en del andra Lewenhauptska gårdar, såsom ofvan omtalats. För sin yngsta svägerska Catharina Sofia Lewenhaupt höll han bröllop på Säby 1738, då hon gifte sig med landshöfdingen friherre Carl Cronhjort, hvarvid vigseha förrättades af biskop Erik Benzelius⁴. Hon var då änka efter hofrättsrådet friherre Hans Georg Strömfelt, som aflidit 1733. En äldre syster Char-

¹ *Jönköpings kyrkobok 1736. Kalfs kyrkobok 1764.*

² *Bref 1722 17/1 (F 152).*

³ *Se not. 2, sid. 248.*

⁴ *Cederhielm till Ben:elius 1738 7/2 (Link. Bibl.)*

lotta Susanna Lewenhaupt var gift med öfverstelöjtnanten Carl Boije af Gennäs. Båda systrarna öfverlefde Cederhielm och hans hustru och fingo bevittna huru Säby öfvergick till en ny generation.

6

ERIC CEDERHIELM

Gennund Cederhielms äldste son Eric - eller Eric Germund, som hans fullständiga namn lydde ~ var den som skulle närmast upptaga faderns mantel och var naturligtvis designerad som arftagare till hufvudgården. Då emellertid styfmodern öfverlefde honom, fick han aldrig tillträda Säby, utan gick gården efter hennes död direkt till Erics son. På detta sätt kom han endast att förmedla sambandet mellan den gamla generationen och den nya, och hela hans verksamhet inföll under den regim, som bar faderns namn.

Eric Cederhielm föddes den 12 februari 1685 i Linköping. Liksom fadern fördes han in på den juridiska banan och kom till universitetet i Upsala, där han den 14 november 1698 inskrefs »under enskild information». Redan 1702 antogs han till auskultant i Svea hofrätt, men fortsatte äfven sedermera sina studier¹.

Huruvida han hade några lofvande anlag är svårt att säga. Visserligen ger farbrodern Josias vid en mängd tillfällen uttryck åt sin beundran för »bror Eriks framsteg, hans förstånd, qvickhet och alvarsamhet» och hoppas att han »med Guds hjälp skall blifva en stolpe i familjen». Men dessa inför fadern ständigt upprepade försäkringar tyda snarast på, att Germund hade en annan tanke om sin sons möjligheter och att den gode farbrodern blott ville markera, att den unge mannen var långt bättre än sitt rykte.

Under åren 1704-1707 fick Eric företaga en längre resa till utlandet, tydligen för att förkofra sig i jurisprudentengoch göra sig skicklig till Kungl. Maj:ts tjänst. Farbrodern Josias var den som pådref resan, och han gaf också rekommendationer till utländska diplomater, med hvilka han kommit i beröring under sin egen tjänstgöring i utrikes expeditionen. Först besöktes Tyskland, så gick färden till Paris med en längre tids uppehåll och slutligen öfver Holland till England. I likhet med andra förnäma ynglingar åtföljdes han af en preceptor, bibliotekarien Johannes Brauner, sedermera framstående ämbetsman och upphöjd i friherrligt stånd².

1 O. Kolmodin, Adelige studerande vid Upsala akademi (Ms UB. X. 187); i Erics meritförteckning återfinnas nedan åberopade tjänstedata och hans egna klagomål öfver bristande befordran till omkr. 1740 (X 255 ab).

2 Erics bref till föräldrarna (F 152, 153); J. Brauner till Germund (X 255 ab).

I sina bref till fadern ger han skildringar öfver förhållandena å de platser, han besökte, och berör med sonlig vörndnad också de ekonomiska frågorna, som naturligtvis icke saknade sina ömtåliga poänger. Hade ej så många platser i Tyskland besökts, skrifver han i ett bref, »så hade resan ej kostat halfparten så mycket, och hade jag först och främst ej behöft att göra mig den svarta klädningen, utan kunnat mig hjälpa med den jag lät göra i Hamburg, och jag hade ändå ej låtit göra den svarta, om icke min farbror mig befalt och sagt sig därföre svara». Fadern tyckte tydligen att det gick för mycket åt och riktade bannbref till sonen, som i sin tur skref till modern och beklagade sig öfver faderns skarpa ord. Utresan genom Tyskland hade kostat 800 rdr och vistelsen i Paris 600, således 1,400 rdr på något mindre än två år, och hade fadern däraf lämnat 1,000 och farbrodern 400 rdr. »Ehuru det är stora penningar», skrifver Eric till modern, »så kan jag likväl betyga, att jag ingen resande hört med mindre kommit ut; hade jag mig sådant kunnat inbilla, så hade jag aldrig skolat begärt att resa, vetandes det svenska tillståndet, men som det ej står att ändra, så skall jag nu sonödmjukeligen bedja att min k. fru mor täcktes ej tröttas vid mig, utan ännu till nästkommande sommar» - brefvet var skrifvet i juni 1706 - »hjelpa mig att fullända min resa, på det hon mig till fullkomlig förkofring måtte kunna lända». Rädslan för fadern gick som en röd tråd genom hela korrespondensen, då han ängslades öfver de skarpa och svåra orden »ty om jag vetandes och viljandes», skrifver han, »ej annat gjort än allt som vore min herr far emot, så hade jag aldrig kunnat få något bedröfligare bref; men där jag visste mig genom mitt förhållande ett sådant bref förtjent, så skulle jag blygas att någonsin se någon af de mina, utan hellre söka att aldrig komma i deras åsyn».

Att likväl andra intressen än de ekonomiska också lågo honom i tankarna framgår af ett litet postscriptum. »Jag tackar min k. fru mor ödmjukast för de angenäme tidender, att der ock finnes vackra flickor, som fågna sig öfver min välgång och förkåfring; jag vill önska att jag någonsin vore så lyckelig och kunde tjena dem på något sätt igen, då jag i verket skulle visa, med hvad estime jag deras gunstiga omtanke upptager. Hade min k. mamma tillagt att der varit någon som kunnat min resa betala, så hade det ännu varit mig angenämare, ty eljest finnes flickor nog».

Tydligen fick han de medel, för hvilka han önskade moderns förbön, ty ännu i april 1707 var han ute, då han efter besök i England återreste genom Tyskland. Men fortfarande gällde det att stå väl med kära pappa, som klagade öfver de stora kostnaderna och till och med gjorde skolmästerliga anmärkningar att sonen kunde sända bref utan angifvet datum!

Under sin bortovaro från Sverige fick Eric sin första befordran,

då han i januari 1707, vid 22 års ålder, blef häradshöfding i Ströms-
holms och Svartsjö län, beläget i änkedrottningens lifgeding. Faderns
misstro var emellertid ännu ej häfd, utan nödgades Josias söka
stilla hans oro för den förhoppningsfulle sonens framtid. Sålunda
skrifver han i juni 1707: »Eric's merit och qvickhet kan ej dragas in
quaestione; allenast elden kan något tempereras; hvartill, om ej an-
nat, giftermåls och hushålls bekymret kan contribuera. Fast han alle-
nast är häradshöfding i Lifgedinget, så får han fuller ja ändå hvart
han kommer. Låt honom mans gå stad; han skaffar sig fuller ja,
den bussen; var intet rädd». Äfven förut tyckes farbrodern ha varit
angelägen om att få honom bortgift, men ännu dröjde det flera år
innan han fann sitt hjärtas vän.

Äfven befordingarna gingo långsammare än släktingarna väntat.
Medan fadern var lagman i Östergötland, lät han sonen skaffa sig
meriter genom förordnanden. Sålunda skötte han befattningen under
åren 1713-1717, då fadern vistades i Stockholm såsom guvernör
för hertigen af Holstein. Sedermera fungerade han vid olika tillfäl-
len under åren 1716-1727 såsom lagman i Nerike, Södermanland,
Västmanland, Dalarne, Norrland och Västerbotten. En ny domsaga
fick han 1718 i Arboga län, men följande år blef han åter transporterad
till Södermanland, då han erhöll Daga, Åker, Selebo samt Öster-
och Västerrekarne härad under sin värjo¹.

Däremot lyckades han ej på länge, trots gjorda framställningar och
trots faderns inflytande, få någon ordinarie lagmansbefattning eller
någon därmed jämbördig syssla. År 1719 fick han visserligen löfte
om lagmans-titel, men fick nöja sig med assessors-titeln. Själf påstår
han att drottningen till och med utskrifvit lagmansfullmakten, »men
af hvad orsak denne characters-fullmakten ej blifvit utgifven, lär
hans excellence grefve Barck bäst vara bekant». _Välviljan mot
Cederhielmarna vid 1723 års riksdag bådade i förstone godt, då stän-
derna, enligt hvad han själf påstår, uppmanade Kungl. Majtt att
hugna honom med någon lagmansbeställning. Emellertid hjälpte
ej ens detta, och sedermera blef han ständigt förbigången. Förgäfves
anmälde han sig 1728, då lagman Dimberg var sjuklig, att i sinom tid
få efterträda honom i Västergötland, och på 1730-talet, då lagmans-
befattningen i Upland var ledig, gjorde han sig äfven påmint. Men
alla försök misslyckades. Därför kunde han också mot slutet af sin
lefnad klaga, att »fastän mest alla lagmansdömen i riket varit ledige,
hafva de dock blifvit förr gifne till dem, som antingen litet eller alls
intet tillförene idkat domaresysslor». Först efter 1739 års riksdag,
då ständerna uttryckligen förklarade att »de som genom hvarjehanda
tillfällen kommit att förbigås, skulle komma uti nådig åtanke, så

*1 Häradshöfdingefullmakter 1707 28/1 (UB. VV 660), 1718 11/10 (X 255
ab); tacksägelsebref 1719 6/5 (UB. W 660). Eric's förteckning på tjänsteår
odat. (X 255 ab).*

52. Eric Cederhjelm.
Olja, möjl. Af G. Desmarées. Bjärka-Säby.

att de sin tour och anciennité måtte komma att till godo njuta», först då fick han hvad han länge eftersträfvat. År 1741 blef han ändtligen lagman i Tiohärads lagsaga¹. I denna befattning fick han emellertid verka endast en kort tid, ty redan efter två år var han död. Tydligt är att mannens karriär var misslyckad, vare sig nu detta berodde på hans egen olämplighet eller på politiska intriger. Sannolikt ha båda omständigheterna medverkat, ty då Cederhielmarna betraktades som holsteinarnas anhängare, hade nog Arvid Horns parti efter 1727 års riksdag ingen anledning att omhulda en representant, som ej själf förstod att häfda sin ställning. Måhända har också en vacklande hälsa hindrat honom att utveckla vederbörlig energi. Han klagade ofta öfver de besvärliga och farliga resorna, och 1719 låg han i 10 månader illa sjuk på grund af svagt bröst. På sommaren 1724 vistades han vid Sätra brunn tillsammans med Erik Ben:elius, som då var professor i Upsala, och äfven vid andra tillfällen tyckes han ha vidtagit särskilda anstalter för sin hälsa². Hans insatser i det politiska lifvet voro ej af sådan betydelse, att de förmådde upphjälpa hans aktier. Visserligen gjorde han inlägg i flera frågor, men någon uppmärksamhet tyckas dessa ej ha väckt, och för viktigare förtroendeuppdrag anlätades han ej³. Den första riksdag, som han bevistade, var den då holsteinska partiet tillbakaträngdes från makten 1726-27. Fadern, som nu var släktens hufvudman, vistades vid denna tid i Finland, och sonen fick tydligen inträda i hans ställe. Han nämnes därvid såsom medlem i den deputation, som hade att behandla frågan om arfsfördelningen mellan Ulrica Eleonora och hertigen af Holstein. Senare deltog han i riksdagarna 1734, 1738, 1740 och 1742. I de ekonomiska frågorna ansåg han sig naturligtvis sakkunnig, liksom hvarje annan, och med sin släkts spekulationslusta författade han en massa memorial, exempelvis om bankens rätt att lämna lån mot pant af varor, om Barnängsmanufakturerna (1734), om ordnande af den ostindiska handeln, om utförseln af mynt (1738) och om Sala grufvas drifvande för statens räkning (1741). Sitt stånds privilegier häfdade han också med den kraft, af hvilken han var mäktig, och 1738 skref han ett memorial om säterifriheten, hvori han blott i vissa undantagsfall ville medgifva ofrälse män rätt att besitta säterier, »emedan säteriers förmåner adeln endast och allena äro tillhörige». Då man vid samma riksdag, inför det väntade kriget, var nog djärf att föreslå

1 Kungl. fullmakt 1741 18/8 (X 255 ab).

2 Bref 1720 till Svea hofrätt 13/12 (UB, W 806), 1723 till K. M:t 11/6 (C 6), 1724 4/9 till Benzelius (Link. Bibl.) Räkning för vistelsen vid Sätra (X 255 ab).

3 Om hans deltagande i riksdagarna, se Malmström, a. a. II, s. 445, 449 samt Ridderskapets och adelns protokoll för nedan anförda år. Åberopade memorial jämte en del andra anteckningar finnas i concept (UB, F 345).

en viss bevillning af dem som innehade säterier »men ej för lön eller för frälsehemman contribuerade», kände sig Cederhielm personligen berörd och frågade, »hvarför en adlig, som ej är i tjänst, icke skall få äga sitt säteri fritt likaväl som de som njuta lön».

I partipolitiken hade han nog sin ställning klar, fast han ej framträdde bland de ledande koryfëerna. Släktens traditioner placerade honom i oppositionens led, och då partiomläggningen skedde vid 1738 års riksdag, nedskref han sina »reflexioner och anmärkningar angående straff för rådets brott».

Om han därutinnan ej Ville gå så långt som ytterlighetsmännen, så drogs han däremot med i hvirfveln, när krigsyran vid den följande riksdagen grep partierna. Såsom medlem i den s. k. förräderikommissionen, som skulle pröfva den Archenholt:ska saken -- det var en tjänsteman i kansliet som fällt några hänfulla ord om Frankrikes

Eric G. Cederhielm

53. *Eric Cederhielms namnteckning och sigill.*
Bref 1721 28/2. UB, X 255 ab.

premiärminister - röstade han för tortyrbehandling af de anklagade¹. Därigenom hoppades man kunna erhålla några för mössorna blame-
rande bekännelser att använda i krigshetsen. I ett memorial, som tydligt härrör från 1740 - dock före kejsarinnan Elisabets död - framhåller Cederhielm under storpolitiska utsväfningar, att »alla liknelser och omständigheter utvisa den efterlängtade stunden nalkas, då Sverige, utan tillvitelse af ett nesligt stillasittande, intet bör försumma att återvinna sina förlorade länder på ryska sidan».

För sitt välförhållande i det afgörande ögonblicket, då det bestämdes om krig eller fred, fick han också, i likhet med många andra partivänner, en »skälig recompense», i det han jämte assessor Ehrencreut: i augusti 1741 fick tillstånd att arrendera Eskilstuna kungsladugård för inrättande af schäferi². Kanske var också den länge eftertrådade lagmansbefattningen en belöning åt dygden.

Trots dessa ansatser på sistone var Eric Cederhielm en skäligen enkel medspelare i den politiska komedien. Om hans djupsinnigheter

¹ *Förräderikommissionens protokoll 1741 28/5 (RA).*

² *Ridd. o. Adelns prot. 1740-41, s. 517.*

skulle vunnit gehör, hade det nog kräfts en långt större portion af både slughet och kraft än hvad han hade till sitt förfogande. Hans kusin Carl Wilhelm Cederhielm - poet liksom Germund och den förste som framtröllade en pjäs af Voltaire på en svensk scen ~ tillhörde ej heller de ledande männen, men han lät dock mycket oftare än Eric sin röst höras på riddarhuset och väckte till och med förslag, som realiserades.

Lika litet som Eric Cederhielm genom offentlig verksamhet förmådde infria sina fränders förhoppningar, lika litet kom han att genom sitt giftermål förhöja släktens glans. Trots farbroderns försäkran, att han skulle få »ja», hvarhelst han komme, blef han icke lierad med någon rik eller genom statsämbeten framskjuten familj. Det var den olycklige Carl Perssons dotter, som blef Eric Cederhielms hustru. År 1715 ingicks giftermålet med Catharina Ebba Natt och Dag, som då var 26 år gammal. Germund Cederhielm fick trösta sig med att förbindelsen åtminstone var ägnad att befästa rättsanspråken på den gård, som han ville göra till släktens stamgods, och kanske påskyndades giftermålet af Sten Arvidssons nyssnämnda försök att få återbördas Säby¹.

Så fort Eric Cederhielm blef ingift i släkten, sökte han utnyttja hustruns osäkra tillgodohafvanden, då han nämligen öppnade processer för att utfå en del fordringar, som härrörde från arvet efter Beata Leijonhufvud.

Såsom ofvan omtalats deltog Carl Perssons barn vid arfsupp-görelsen 1699, då de tilldelades det arf, som skulle tillfallit deras af-lidne halfbroder Johan Gabriel Carlsson, som var fru Beatas dotterson. Hela förvärfvet utgjordes af Hinseberga sätesgård i Tillberga socken, det nuvarande Hedensberg, med ett tiotal underliggande hemman. Då syskonen emellertid ej ansågo detta tillräckligt, fortforo de att göra sina anspråk gällande gentemot fru Beatas öfriga arfvingar, särskildt Bernhard von Liewen, som ansågs ha tillgodosett sina egna intressen på de andras bekostnad. Äfven ägaren af Sturefors, grefve Piper, kräfdes på några räntor.

Twisterna, som ej ledt till något resultat, hade afmattats efter den hetlefrade Koskulls död, men upptogos nu af Eric Cederhielm. Två år före sitt giftermål hade fru Ebba, som i förstone endast erhållit en sjundedel af Hinseberga, lyckats få sig tillerkänd hälften i gården, »eftersom hon var 'allena af den ena kullen».² Men mannen ställde sina anspråk ännu högre. Säkerligen ansåg sig fader Germund mäktig att förhjälpa sonen till ytterligare förvärf, då han genom tidigare erfarenhet kände till förhållandena. Onekligen var det en ödets ironi, att samme man, som en gång skaffat Liewen förmånsrätten i arvet,

¹ Uppgift om giftermålet 1715 4/10 återfinnes i bouppteckning 1744 (Svea hofr., RA).

² Svea hofrätts dom 1713 28/11, åberopad i bouppteckning 1744.

nu skulle stå sin son bi för att af Liewens arfvingar få ut Carl Perssons rätt, som Germund själf en gång bekämpat. När hans egen släkt blef lidande på hans advokatoriska manipulationer, var det för honom så mycket angelägnare att reparera skadan.

Äfven de nya processerna togo en lång tid i anspråk, men gingo i alla instanser emot Cederhielm. Göta hofrätt gaf både Liewens och Pipers sterbhus rätt, och Cederhielm ålades att betala rättegångskostnaderna i båda målen. Hofrättens dom fastställdes den 6 april 1737 af Kungl. Maj:t, som lät Cederhielm ersätta äfven de nya rättegångskostnaderna. Denne gaf sig emellertid ej, utan framlade följande år saken inför de allsmäktiga ständerna.

När frågan där upptogs till behandling, anmäldes emellertid att förlikning år 1739 kommit till stånd mellan Eric Cederhielm och den dåvarande representanten för Liewens släkt, grefvinnan Ulrica Juliana Brahe, änka efter Bernhards son Carl Gustaf d. ä. Eric Cederhielm erhöll nu, mot afstående af sina och hustruns anspråk, 18,000 daler k:mt kontant och åtog sig att själf utkräfv af Sturefors' ägare det, som han möjligen kunde ha att fordra för någon ränta af Sturefors, som »vid köpebrefvets uppsättande skall blifvit förbigången eller missräknad och således ännu obetald». På detta sätt kom Cederhielmska släkten i åtnjutande af åtminstone något af det arf, för hvilket Carl Persson kämpat¹.

Mindre lycklig var Eric i sitt försök att åberopa hustruns rätt för återbördande af de gårdar, som Carl Persson en gång i tiden öfverlätit åt Gripenwald. Äfven här var det naturligtvis fadern, som med sin ogenerade förmåga att vända erfarenhetsrönen åt det håll, där de bäst kunde gagna hans intressen, påträffat något kryphål i de gamla uppgörelser, som han kanske själf varit med om att utforma. Eric vände sig 1717 till Göta hofrätt under åberopande af att gårdarna aldrig blifvit uppbjudna. I realiteten var anloppet riktadt mot grefvinnan Piper, som numera innehade gårdarna. Hofrätten hänvisade emellertid till laga forum, och anspråken underkändes sedermera². Det tillskott, som Eric fick i sina inkomster genom uppgörelsen med Liewens arfvingar, var säkerligen för honom väl behöfligt, ty af allt att döma var hans affärsställning vid denna tid synnerligen dålig. Han var visserligen den af Germunds söner, som lindrigast lyckades komma undan de ekonomiska besvärligheterna, men likväl tryckte de honom länge nog.

Vid arfskiftet efter modern erhöll han kontant 1,200 daler k:mt.

Af hela arfsloten, som värderades till 9,227 daler k:mt, ansåg han sig

1 Handlingari det mångåriga tvistemålet förvaras dels i de å. sid. 186 n. 3 åberopade serier, dels i Sturefors' arkiv, dels i UB (X 255 ab), där bl. a. förlikningsbrefvet 1739 26/3 finnes.

Ridd. o. Adelns beslut 1739 2/4 (Prot. 1738-39-III s. 263).

2 Utdrag ur Hofrättens protokoll 1717 31/10 (N 2 d).

tillsvidare kunna undvara det öfriga. Då myntet denna tid var dåligt, lät han penningarna innestå i Säby och förband sig att icke fordra något sålänge fadern eller hans hustru, om han komme att ingå nytt äktenskap, ville disponera gård¹. Emellertid dröjde det ej så länge innan behovet gjorde sig gällande. Bröderna Maurit: och Carl Gustaf anlätade hans bemedling för sina lånetransaktioner och Eric gjorde betydande förluster. Den förre afgaf sålunda 1721 en förbindelse till Eric på 8,000 daler k:mt, och 1724 fick Carl Gustaf än större försträckningar för att upplåta åtskilliga förbindelser. Följden blef att Eric nödgades ytterligare anlita fadern för att få komma i åtnjutande af det innestående modernearfvet. Brödernas transaktioner invecklades efterhand, och 1730 hade Eric att fordra af Carl Gustaf närmare 70,000 daler krmt, medan Maurit:¹ skuld till Eric före hans död uppgått till bortåt 14,000 daler. För detta hade de pantförskrifvit ej endast hela sitt moderne utan också delar i Sörby gård, som de hoppades erhålla efter faderns frångående². Då Erics affärer sålunda blefvo betänkligt tilltrasslade, såg han sig föranlåten att söka inteckning först i Sörby och sedan i Säby, såsom hans blifvande arf. Däremot protesterade naturligtvis fadern på det bestämdaste i inlagor till respektive domstolar. I skrifvelsen till Hanekinds häradsrätt redogör han för sönerns transaktioner och kritiserar Erics »emot Guds bud, naturens samt Sveriges beskrefne klara lag och all barnslig vyrdnad, jämväl emot hans egne margfaldige både skrift- och munteligen gjorde bedyrelser stridande förfarande». Säby ville Germund betrakta som sitt alldeles fria och ograverade aflinge, som han under hvad vilkor honom bäst synes mä kunna upplåta och tillägna den, som honom eller hans k. hustru i deras ålders höst bäst tillhanda går³. Den protest Germund afgaf gillades af rätten, och Säby blef icke intecknad. Gifvetvis var det smärtsamt för den gamle att få iakttaga dessa försök, då han tydligen beräknat att till den äldste sonen få öfverlämna Säby såsom släktens stamgods. Vid arfsuppgörelsen 1718 hade han sålunda beslutat, »att Säby gård skall blifva stamhuset för vår familie, hvarifrån det aldrig må graveras, förpantas eller föryttras». Det var tydligen hans tanke att göra ett verkligt fideikommiss, då han ville »författa en viss förordning till framgent efterlevande». Därvid kom synnerligen väl tillpass att sonhustrun »friherrinnan högvälborna fru Catharina Ebba Carlsdotter Natt och Dagh är närmast i släkt och börd dertill, emedan samma Säby varit hennes förfäder tillhörigt öfver 400 år tillbaka och äfven hennes herr faders arf och egit». Han hop-

1 Uppgörelse 1718 26/4 (X 255 ab). Jfr not 2 sid. 263.

2 Bankekindes dombok 1730 17/2 (VLA samt X 255 ab) ; utdrag ur Erics räkenskapsbok 1730-talet (X 255 a.b); bouppteckning 1744 (nedan sid. 282).

3 Bankekindes dombok 1730 12/5; Hanekinds dombok 1730 2/6 (VLA samt X 255 ab).

pades därför att »hennes inlöste fäderne må komma henne och hennes barn igenom min k. son igen till arfs och godo, som hon ock kunnat äga dertill bättre talan och bördesrätt än någon annan fjermare». Planen förföll emellertid sedermera, då hans bristande tilltro till sonen tvang honom att omlägga dispositionerna.

Då faderns intresse för Eric slappnade, fick denne söka reda sig så godt han kunde. Redan 1723, inför de mörknande utsikterna till en lagmansbefattning, tyckes han ha ledsnat också på sin härads-höfdingesyssla, då han anhöll hos Kungl. Maj:t att få öfverlåta denna och blifva ihågkommen med en tjänst, som kräfde mindre besvärliga resor¹. Ej heller denna önskan kunde infrias, och ända till sin befordran år 1741 fick han stanna vid sin ofvannämnda domsaga i Södermanland. Då hans son Germund Carl på 1730-talet slutade sina studier, fick denne hjälpa honom med förvaltningen, hvarvid den unge mannen gjorde sig så omtyckt, att bönderna vid ledigheten anhöllo att få sonen till faderns efterträdare².

Under dessa år tyckes Eric haft ett hem i Eskilstuna, som var domsagans tingsställe, men då tjänsten ej kunde taga hela hans intresse i anspråk, ägnade han sig också åt jordbruk. Redan 1716, året efter sitt giftermål, spekulerade han på att få arrendera Eskilstuna kungsladugård eller att få tillbyta sig några gårdar i trakten, och ett par år efteråt sökte han komma öfver några hemman i Tåby socken i Östergötland³. Under en följd af år behöll han det nyssnämnda Hinseberga, som han helt och hållet inlöste från hustruns släktingar. Enligt ett inventarium, som 1725 upprättades öfver hans fasta och lösa egendom, kostade gården »efter inköpet» 36,000 daler, hvartill kom byggnadsarbeten för 12,000 daler. Vid sidan om Eskilstuna var Hinseberga tydligen hans hufvudsäte, och ända till 1731 nämnas han och hans hustru vid upprepade tillfällen i Tillberga sockens kyrkoböcker. Efter sistnämnda år såldes gården till kammarrådet Petter Drufva, som ännu 1744 ej till fullo betalt köpeskillingen⁴. Genom hustrun kom han också i besittning af Holms säteri i Öfverlänäs socken, Ångermanland - en gård, som en gång tillhört landshöfding Carl Sparre, fru Ebbas morfar, och som sedermera genom sidoarf tillfallit henne. Medan Beata Sparre skötte förvaltningen för dotterns räkning tyckes hon ha lämnat Germund Cederhielm in-teckning i fastigheten, och förmodligen betraktade denne det som en synnerlig ynnest, att han lät sonen öfvertaga den fulla äganderätten

1 Bref till Kungl. Maj:t 1723, ink. 11/6 (RA, Biogr. C 6).

2 Bondeståndet till Kungl. Maj:t och till Svea Hofrätt 1741 (X 255 ab).

3 Två bref 1716 20/7 (RA, Biogr. C6); bref 1720 12/12 o. 1731 17/6 (Sv. Riksdagsakter II: , s. 314).

4 Inventarium 1725 (X 255 ab). Makarna omtalade i Tillberga kyrkoböcker första gången 1719 (VLA). Drufvas skuld upptagen i »bouppteckningen (nedan sid. 282).

54. Eric Cederhjelm
Olja, möjl. af J. D. Swartz. Bjärka-Säby

till Holm. Gården, eller fru Ebbas andel i den, såldes sedermera för 10,000 daler s:mt¹.

Närmast var det väl faderns ingrepp mot inteckningsförsöket, som tvang Eric att afyttra Hinseberga och skaffa en billigare bostad.

På 1730-talet bodde han på Alfvesta sätesgård i Jäder socken i närheten af Strängnäs - en rätt obetydlig gård, som en gång varit donerad till riksrådet Carl Carlsson Gyllenhjelm och slutligen hamnat hos fru Gertrud Helena Charpentier. Efter hennes död 1730 såldes den jämte några närliggande hemman till Eric Cederhielm, som lät kronan inlösa hela egendomen till skatte. Han skref sig sedermera till Alfvesta och innehade gården ännu vid sin död².

För den förbigångne gradpasseraren kändes det nog ej så angenämt att vara en rik mans son utan att få åtnjuta en rik mans förmåner och lyckokällor. Hela sitt lif fick han framlefva med begränsade tillgångar, »vid en trälsam och besvärlig tjänst med en ganska ringa lön», såsom hustrun i bouppteckningen skildrar situationen. Till bitterheten öfver en misslyckad karriär sällade sig sålunda bekymret öfver en besvärlig ekonomi. Brödernas skulder tyngde på honom, och för att afbetala dem eller de borgensförbindelser han iklädt sig, nödgades han sälja sina fastigheter, både de af honom själf förvärfvade och dem hustrun ärft. Så gingo Hinseberga och Holm till nya ägare, och så försåldes Sätuna i Roslagen, för att blott nämna de exempel, som omtalas i bouppteckningen. Den lilla uppmuntran, han fick samma år som fadern dog, var för sent kommen för att kunna göra någon märkbar effekt. Lagmansbefattningen blef en klen inkomstkälla, och schäferiet vid Eskilstuna fordrade kostsamma anläggningar för att blifva lönande. Arrendet tyckes för öfrigt aldrig ha kommit till stånd, ty då den förre innehafvaren Axel Reuterskiöld vid 1743 års riksdag klagade, att arrendet frångått honom, förklarade Ehrencreut:, att intet var åtgjort åt saken, och sedermera gafs arrendet åt Eskilstuna stad³. Vid arfskiftet efter fadern fick han måhända någon ersättning för de många uppoffringar, han gjort för bröderna, men till afplanande af deras skulder räckte arfslottet ingalunda, då de stora gårdarna stannade hos styfmodern.

Den 1 november 1743 skördades Eric Cederhielm af döden. Han afled å Alfvesta och begrafdes den 22 november. Förmodligen fördes stoftet till Säbygrafven i Wist, då nämligen en af de namnlösa kistorna i grafkapellet nog är hans⁴.

1 I bouppteckningen 1744 anföres arfssammanhanget och försäljningen. I räkenskapsanteckn. 1736 omtalat Germund öfverlåtelsen till Eric på grund af inteckning (X 255 ab).

2 Skatteinlösen 1736 åberopad i bouppteckningen.

3 Ridd. o. Adels protokoll 1742-43, s. 421, 538, 609.

4 Dödsdagen är angifven i bouppteckningen och i Jäders kyrkobok, där också begrafningen omtalas (jäders kyrkoarkiv). Jfr not 2 sid. 307.

Jämte änkan efterlämnade han två söner, Germund Carl och Eric Julius. En son, Adam Ludvig, som föddes 1732, hade aflidit redan 1735 och blifvit begrafven i Wist kyrka. Treåringens minne hedrades med ett epitafium, som ännu hänger å kyrkans vägg, antagligen därför att han var den förste af släkten Cederhielm, som i Säbygrafven fick sin hvilostad.

Vid den bouppteckning, som förrättades i februari 1744, visade det sig, att Eric Cederhielm visserligen hade några fordringar hos enskilda, men dock ej så betydande, att de kunde betecknas som någon förmögenhet. Då en skuldförbindelse var utfärdad 1738 och en annan 1742, utgjorde de måhända placeringar af belopp, han fått från fadern, eller transporterade förbindelser, som lämnats honom i afbetalning på arvet. De enda fastigheter, som stannat ip familjens ägo, voro Alfvesta med tillhörande Lundby i Jäder socken och Blomäng i Husby socken, ej ens 3 mantal tillsamman, värderade till 2,287 daler ktmt. Utestående fordringar värderades till 39,500 daler, däraf en post på bortåt 20,000 af den nyss omtalade baron Cronhjort, som var gift med Anna Maria Lewenhaupts syster, och 12,600 i återstående köpeskilling för Hinseberga. Då lösegendomen värderades till omkr. 12,000 daler, slutade bouppteckningen på något mer än 54,000 daler k:mt¹. Kort före sin död hade Eric, »med darrande hand, trots hustruns böner att ej för hennes skull matta sig», förordnat, att hustrun skulle »såsom surrogatum för hennes arffallne fastigheter» få tillgodogöra sig boets tillgångar. Då hennes arfvegods beräknades ha varit värda 34,000 daler s:mt (omkr. 100,000 daler k:mt), kunde tillgångarna ej ens täcka detta belopp. Änkan fick därför behålla hela kvarlåtenskapen utan delning med sönerna, då dessa förklarade, att »all den befintliga lilla egendomen ej var tillräcklig till ersättning för hennes arffallne under äktenskapet för svågrarnas gäld försålda fastigheter». Så sökte man breda glömskans slöja öfver en serie besvärliga transaktioner, som, trots det att i dokumenten inga förebråelser riktades mot Germund, likväl ytterst dirigerats af honom och gifvit en återspjuling af hans karaktär. Utan att låta sonen ens komma i åtnjutande af det, som borde tillkomma honom, hade den rike mannen låtit Eric betala sina bröders skulder med hjälp af det lilla arf hustrun erhållit från sin släkt, vid hvars tidigare ruinerande Germund själf hade medverkat.

De båda sönerna ärfde sedermera Germunds förmögenhet och inträdde alltså i den goda position, som blef deras fader förmenad. Eric Cederhielm däremot fick sin roll alltigenom begränsad till den förmedlande länkens. Själf utan större viljestyrka eller högre begåf-

1 Bouppteckningen förrättades 1744 10/2. Å densamma är tecknad sönernas förklaring 1744 23/3 (Svea hofrätts arkiv, RA).

ning ställdes han i beroende af en fader, som ägde båda delarna, men som ej förstod att det fördras sällsynta gåfvor för att kunna omsätta en blind lydnad i själfständig kraft. Att Eric var en »ömsint make» och att han för sina syskon hade ett »broderligt hjärte lag», därom vittnar hans hustru. Man har ingen anledning tvifla på riktigheten af denna iakttagelse lika litet som på hennes förklaring, att han »genom flit och arbete med heder försörjt sig, hustru och barn». I dessa enkla vitsord kan i själfva verket Eric Cederhielms hela personlighet afläsas. Ett par bevarade porträtt i olja påstås föreställa Eric Cederhielm, båda numera tillhörande samlingen å Bjärka-Säby. Det ena, som måhända är måladt af J. D. Swart:, visar en junkertyp, som verkligen stämmer med den bild man föreställer sig af opponenten mot den ringaste begränsning i adelns privilegier - något öfverlägset i blicken, men utan prägel af viljekraft. Det andra porträttet, måhända af G. Desmarées, är så olikt det första, att man svårligen kan tänka sig, att det föreställer samma person. Om detta verkligen är Erics bild, så återspeglar den det mera sympatiska draget hos honom - det som man gärna vill se förbundet med den tragik, som onekligen hvilar öfver Eric Cederhielms lifsöde.

7

TVÅ LANDSFLYKTIGA SÖNER

Germund Cederhielms andre son, Carl Gustaf, var af en helt annan typ än den äldre brodern, uppenbarligen en större begåfning, men mindre nogräknad i sitt uppträdande.

Han föddes den 2 juli 1693 på Sturefors, som fadern denna tid förvaltade för Oxenstiernska sterbhusets räkning. Äfven han kom till Upsala, där han inskrefs den II februari 1710 och slog sig på juridiska studier - om han nu öfverhufvudtaget studerade. Under ferierna tyckes han ha roat sig med att spela herre nere på faderns gårdar, då han 1711 som »fullmäktig» vid Säby stämde den ene torparen efter den andre för vanvård af torpen¹.

Redan under denna tid väckte han faderns missnöje genom sitt dyrbara lefnadssätt, samtidigt med att han också genom dikter och epigrammer gaf prof på sin litterära begåfning. Redan i hans korrespondens från ungdomsåren, då han obehindradt använder franska

I Födelsedagen är anförd i faderns egenhändig anteckningar och strider mot den hos Anrep förekommande uppgiften, att han var född 1694 på Säby. Se vidare UB. X 187 och Hanekinds dombok 1711 14/6, 8/11 (VLA).

språket, skönjer man en långt mera utvecklad stil och uppfattning än hos brodern Eric. De politiska intrigerna lägga redan tidigt beslag på hans intresse och upptaga lejonparten af hans bref, samtidigt med att naturligtvis rädslan för fadern skarpt lyser igenom. Vid denna tid hade han planer på att gå in vid gardet, där han hoppades att snart kunna avancera till löjtnant, men förmodligen var det fruktan för de krigiska strapatserna som höll honom tillbaka. Ännu 1713 var han kvar i Upsala. Följande år var han bisittare vid lagmans-ting i Östergötland, och i slutet af år 1715 hade han i 8 månader auskulterat i Svea hofrätt, där han »en vederbörlig flit vist och uti de förefallne sysslor sig bruka låtit»¹.

Sedermera vistades han i flera år utomlands för att utbildas till diplomat. Tydligt förde han under 'dessa år ett öfverdådigt lif, som totalt förstörde hans ekonomi. Faderns förebråelser kunde ingenting uträtta, och de smickrande ursäkterna till »mon cher père» lågo på tungan mera än i hjärtat. Mödernearfvet var redan vid arfsfördelningen 1718 förskingradt, då fadern i »creditive och betalte växlar» utgifvit långt mera än sonen skulle ha. Äfven bröderna och andra släktingar inleddes redan tidigt i besvärligheter genom honom. Under riksdagen 1719 kom han åter till Sverige, sedan han först haft några funderingar att, om ingen plats erbjödes hemma, gå i tjänst hos furst-biskopen af Lübeck, en broder till den aflidne hertigen af Holstein-Gottorp. Med sin kritiska läggning och med sin släkts dragnings åt den holsteinska sidan, fann han sig naturligtvis inte till rätta med de ändrade förhållandena. Bekant är, huru han lät sin bitande satir gå ut öfver de nya kungligheter. Redan vid riksdagen 1714, då Ulrica Eleonora skulle utses till regentinna, hade han voterat: »att anmoda hennes höghet nekar jag intet är det nyttigt för oss och henne», med utelämnande af det skiljetecken, som ger meningen en motsatt innebörd, om det placeras före eller efter »intet». Nu skref han efter konung Fredriks val de bevingade ord, som samman- gjutits -med hans namn:

»Hvad i sin period den högsta punkten sett,
plär åter strax derpå sitt förra inte röna.
Kung Carl vi nyss begrof, kung Fredrik nu vi kröna.
Så har vårt svenska ur nu gått från tolf till ett»².

Under några år tyckes han nu ha stannat hemma och lefvat den frie ädlingens lif med de förlustelser, som stodo till buds, och med intrigspel och manövrer i de politiska koterierna. Åt den nyförvärfvade styf-

1 Bref till fadern 1713 11/8 (F 152). Lagmansrättens dombok 1714 31/5 (VLA). Svea Hofrätts intyg 1715 3/11 (RA, Biogr. C 6). Brefven till fadern återfinnas i F 152; concept i X 255 ab.

2 Hansellis och Levertins anförda arbeten samt Sv. Akad. Handl. 22 s. 283.

modern ägnade han sin chevalereska hyllning, beundrande hennes förmåga att genom någon hemlig magi ha gjort fadern »jeune et beau», och genom henne sökte han också förmå fadern att hjälpa honom i hans ekonomiska svårigheter. I sitt pockande på försträckning gick han så långt, att han till och med stämde fadern inför Svea hof-rätt för att få ut mödernearfvet. Den rätt så pikanta processen på-gick något år och slutade först på sommaren 1721 med en förlikning, som, enligt Germunds påstående, träffades »utan annors biträde än å min sida mitt faderliga hjertelag och hans sonliga plikt och kärlek å den andra»¹. De vackra orden voro emellertid ej tillräckliga för att aflplana skulderna, utan var den unge mannens ekonomiska ställning fortfarande lika kritisk som förut. Farbrodern och dennes politiska vänner fingo också del af hans bekymmer, som nog föröfrigt tyngde mera på andra än på honom själf². Sina extravaganser sökte han naturligtvis försvara, då han för fadern framlade djupsinniga reflexioner öfver lyckan och förklaringen till de svårigheter han råkat i - »la jeunesse est facilement combattue par ses passions, principalement par celle d'égalité non seulement en esprit et en des autres exercices, mais aussi en magnificence à ses camarades de sa condition»>. Det är nog inte otänkbart att han med sistnämnda fras berörde en öm punkt hos den för förnåma förbindelser känslige fadern. Vid riksdagen 1723 deltog han i det holsteinska partiets frammarsch och insattes i en deputation, som skulle till Kungl. Maj:t öfverlämna ständemas beslut om regaliemas förvarande i räntekammaren - slutuppgörelsen i en liten kontrovers med kungligheterna, då drottningen efter kröningen enständigt vägrat utlämna kronjuvelerna och nu lät sig tvingas därtill först efter ständernas enhälliga beslut³. Trots den öfverlägsna tonen i Cederhielms välkomsthälsning till konung Fredrik nedlät han sig likväl att gå i dennes tjänst såsom kammarherre. Men den sarkastiska blicken låg nog alltid på lur, och förmodligen var det därför som han aldrig lyckades komma fram till en ledig kammarherrelön, som han så väl behöfde. Redan 1724 ledsnade han att vänta, och trots det att han velat tillbringa hela sin lefnad »inför Kungl. Maj:ts ansikte och vid dess fötter», anhöll han att få lämna hofsysslan och gå i tjänst hos hertigen af Holstein, som velat gifva honom »sine beställningar vid fransöske hofvet». Afskedsansökan beviljades i midten af juni. För att göra sig klar till resan träffade han nu också de förut omtalade uppgörelserna med brodern Eric, som hjälpte honom att omsätta de mest trängande skulderna⁴.

1 Akter i målet i UB (W 806). Uppgörelse 1721 4/6 i Hofr. besvärsakt 1744 10/12. (RA).

2 Odaterade bref till Carl Gustaf Tessin, däraf ett tyckes skrifvet 1723, då Cederhielm omtalat systemens död (Eriksberg).

3 Adels prot. 1723. Malmström, a. a. I, s. 370.

4 Afskedsansökan bifallen af Kungl. Maj:t 1724 15/6 (RA, Biogr. C6). Uppgörelserna med brodern se ofvan sid. 278.

En tid därefter lämnade han Sverige för att aldrig mera återkomma. Först ställdes resan till Petersburg, där han skulle träffa uppgörelse med sin nye herre, som vistades hos sin svärfader, den segerrike tsaren. Hela hans öfvergång var ett led i det växande intresset för den holsteinske tronpretendenten. Flera svenskar vandrade samma väg som han under dessa år, då det holsteinska partiet firade sina triumfer. En son till Gustaf Cronhielm blef äfven hertigens diplomatiska ombud, och holsteinska hofsysslor och officersplatser utdelades frikostigt. Redan från Petersburg sökte han fylla sin politiska mission, då han i skrifvelse till Carl Gustaf Tessin uppmanade denne »att förbereda vännerna och icke försumma tillfället». Tydligt var det något holsteinskt intresse, som låg bakom, liksom detta också återspeglades i den målande skildringen af Peter den stores nybyggda stad, hvars byggmästare sades vara de båda prinsessorna¹.

På hösten samma år anlände han till Paris, där han säkerligen hoppades att få lefva ett angenämt lif nu som tillföre. I denna räkning kom emellertid ett bredt streck, som för all framtid korsade hans planer på befördran. Öfverhopad med skulder, som rufvade från föregående vistelser därute, blef han på borgenärernas begäran inmanad i bysättningshäktet i Chatelet, hvilket skall ha inträffat redan år 1724, således strax efter hans ankomst till Paris.

I häktet fick han nu kvarsitta under återstoden af sitt lif - i sexton långa år, som han emellertid förstod att på ett mäterligt sätt förkorta. Han förde här i likhet med en del andra äfventyrare ett komfortabelt lefnadssätt på franska statens bekostnad, emottog talrika besök och författade korrespondenser till främmande hof angående Pariserförhållanden. Det påstås att han legat i brefväxling med hela det diplomatiska Europa och att ensamt postportot uppgick till 4,000 livres om året².

Med hemlandet stod han gifvetvis också i förbindelse, äfven om denna just ej var ägnad att stärka förtroendet för hans person. I början sökte naturligtvis vänner och fränder att få ut honom från häktet, och ansträngningar gjordes att uppklara affärerna. Till Carl Gustaf Tessin lämnade han en fullständig redogörelse för sina skulder - så fullständig som den med hans ordningssinne kunde bli - och han sade sig önska friheten blott för att till den ädle grefven få framföra sitt tack för den vänlighet denne visat.

Till farbrodern Josias riktade han också sina böneskrifter, erfaren

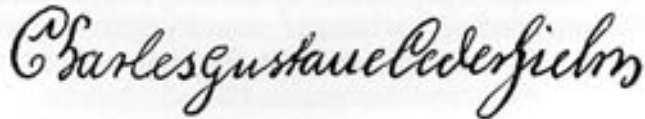
1 Bref till Tessin 1724 14/8 (Eriksberg, där också de i det följande återopade brefven till Tessin återfinnas). Bref äfven i Tessinska saml. i RA.

2 Detaljerna i den något dubiösa historien äro icke här källkritiskt granskade, utan anförda. efter litteraturhistoriska. handböcker, som dock ha varierande uppgifter omtiden. I juli 1725 var han i Paris, då Eric ditsände räkningar. I januari 1727 hade han redan en längre tid suttit fängslad, att döma af farbroderns bref.

som han var om dennes bepröfvade hjälpsamhet. Josias ville naturligtvis hjälpa så godt han kunde och sökte också förmå fadern att lämna ytterligare försträckningar. »Jag kan intet bringa öfver mitt hjärta», skref han i januari 1727, »att k. brors son oaktadt min förre förlust skall förruttna i Catelet för 1,000 rdr banco», och han uppmanade brodern, »att utöfva Christi medlidande och utsträcka sina armar till den förlorade sonen». Något senare på året var en böneskrift åter före, då den stackars fången sagt att han med 1,000 rdr specie »skulle kunna befrias från yttersta fördärfvet, men eljest måste blifva en Kloster-Lasse». Fadern gaf också en försträckning, som utsändes genom Josias, men det hjälpte ej¹.

När släktens veka hjärta kallnat med Josias' död, tyckes den landsflyktige ha förlorat hvarje kontakt med släkten. I Germunds brefsamling finnes ej en enda rad från sonen under dessa år, och antagligt är att denne ansåg det hopplöst att skrifva till fadern. Endast styfmodern vågade visa honom sin medkänsla, då hon - förmodligen utan mannens vetskap - upplånte penningar för hans räkning.

55. Carl Gustaf Cederhielms namnteckning.
Bref till Tessin 1724 14/8. Eriksberg.

Fadern betalade emellertid ett flertal skulder för honom i Sverige och sökte tillgodogöra sig de små fordringar som sonen hade. Under åren 1728-1737 inbetalte han sålunda nära 21,000 daler för sonens räkning². Eric uppgaf hoppet att få sina försträckningar tillbaka och fick blott lägga ränta till ränta så att hans ofvan angifna fordran vid Erics död vuxit till 128,000 daler k:mt.

År 1730 visste fadern knappt, om sonen var lefvande eller död. I hvarje fall tycktes han då för denne vara ohjälpligt förlorad, och förlängesedan hade Germund beslutat »att han, antingen han dör förrän jag eller sedan Gud mig hädankallat, aldrig skall taga efter mig något arf i löst eller fast. Ty förutom det att han redan fått af mig mera än hans andra syskon undfått eller undfå kunna, så hafver jag der-till, om än aldrig sådane utläggningar och undsättningar vore till honom gjorde, utom dem många flere skäl och kraftigare orsaker än jag vill och behöfver uppteckna, varande nog, att de äro Gud och mig bekante och att den faderliga blödigheten förtager mig dem att

¹ Carl Gustafs bref till Josias 1726 13/9, 1727 1/8 (Finlands Statsarkiv), Josias till Germund 1727 12/1, 6/11 (F 154). .

² Anteckningar i almanackor 1735 o. 1737 (X 255 ac, ad).

288

anföra».¹ Senare blef fadershjärtat visserligen något försonligare, och i de sista testamentsdispositionerna blef också Carl Gustaf ihågkommen med en del af Sörby hemman under förutsättning att han återkomme till Sverige och iakttog de villkor, som noggrant stipulerades, men grämelsen öfver den landsflyktige vettvillingen försvann naturligtvis ej.

Genom sina skvallerhistorier sökte den landsflyktige kontakt med den svenska politiken, och vid några tillfällen hade statsmännen all anledning att vara uppbragta öfver hans påhitt. Så t. ex. hade han strax efter sin ankomst till Paris berättat för någon - förmodligen svenske ministern Gedda - att det holsteinska partiet ville tvinga kung Fredrik till tronafsägelse, och att Horn, som skulle varit delaktig i denna plan, till och med mottagit gåfvor af hertigen. Historien kom till engelske ministern i Paris, som förde den vidare till Poynt., engelske ministern i Stockholm. Denne ansåg det som ovederhäftigt prat och berättade det för Horn, som naturligtvis betygade sin oskuld och förbittrades på Cederhielm. Ungefär samtidigt med att detta rykte kom till Sverige 1725, hade Cederhielm låtit förstå, att kejsarinnan Catharina företog rustningar, som föregåfvos gälla Danmark, men i själfva verket voro riktade mot Sverige².

Flera år efteråt, då krigsstämningen började vakna i Sverige, tillskref han sin gamle vän Tessin, som var landtmarskalk vid 1738 års riksdag, och relaterade några historier om prins Nariskin, som sades vara prinsessan Elisabets älskare och som lämpligen kunde utnyttjas för Sveriges sak såsom revolutionsarrangör i Ryssland. Han hade också tillskrifvit brodern, som sålunda fått material för sin inlaga om rätta ögonblicket för krigisk aktion, men »för större tysthets skull» hade han icke för honom vågat yppa »hvad likväl vore nödigt att icke förtiga för herr landtmarskalken». Brevet skrefs på svenska - kanske för första gången i hans lif - »hvilket är så godt som en chiffre här på posthuset, och hemma lär man icke heller snoka efter Grillarnes omslag, under hvilket detta afgår»³. Kanske var det sista gången han lade sig i svenska politiken. Såsom hans aktier dåmera stodo, hade man ej så synnerlig anledning att reflektera på hans förslag.

Ju längre tiden led och ju säkrare han kände sig bunden vid sin borg, desto mera kastade han nog all moralisk hänsyn och lät sina kannstoperier svälla ut till skandalösa historier och till »ett politiskt spindelväfveri i den högre skolan». För tidens äfventyrliga politik var det ett tacksamt geschäft, då historierna kunde utnyttjas efter omständigheterna och inrangeras i den miljö, där de för tillfället bäst passade. För dem, som stodo i personlig beröring med honom, var han framför-

1 *Germunds inlaga i Hanekinds dombok 1730 2/6 (X 255 ab).*

2 *Malmström, a. a. I, s. 454. Jfr Carl Gustafs bref 1726 24/3 (Finl. statsarkiv).*

3 *Bref 1738 17/10 (Eriksberg).*

allt den spefulle satirikern, som kunde roa med sina skarpa infall då det gällde andra, men som ej var behaglig att råka ut för om gästen själf var föremål för begabberiet.

Svenskar, som vistades i Paris, uppsökte honom gärna, och voro de tillräckligt vittra eller tillräckligt förnåma, så undandrog han dem ej sitt nådiga välbehag. Petrus Filenius, den lärde orientalisten, som slutligen blef biskop i Linköping, fick åtnjuta tillmötesgående vid ett besök år 1738, och af deras senare korrespondens framgår, att Filenius väl senterade herr baronens djupa inblick i tidens litteratur och politiska intriger¹.

Vid ett tillfälle hade han en kontrovers med Olof Dalin, då denne vistades i Paris. De voro i början goda vänner och diskuterade livvets stora frågor stundom i brefform på alexandrinsk vers. Men brytningen i åsikter ledde också till en personlig brytning. Cederhielm med sin ogenerade psyke markerade egennyttan såsom den berättigade driftfjädern till alla mänskliga handlingar, medan däremot Dalin hade en mera altruistisk syn på tingen med vördnad för de gammaldags dygderna. Då Dalin uppsatt ett »reglemente för bussarna», där han bl. a. angrep slösare och vällustingar, ansåg sig Cederhielm träffad. Följden blef, att han en gång vid Dalins besök i det högförnåma fängelset arrangerade ett handgemäng med de vapen, som kunde stå duellanterna till buds. Det märkliga uppträdet bevistades af sekretären Berck och af Hans Gustaf Rålamb, Dalins lärjunge, som sedermera gjorde sig känd som romanförfattare. Det har skildrats både af Dalin och Cederhielm, som daterat sin berättelse den 15 april 1740. Cederhielm fortsatte kontroversen med pennan och uppsatte några skäligen godtköpsartade teser, som voro riktade mot Dalin, men tvisten fick ej någon längre fortsättning, då Dalin snart lämnade Paris och Cederhielm för alltid nedlade sin penna².

Som skald uppträdde Cederhielm ganska tidigt i de kretsar där han umgicks, och i långt högre grad än fadern utbildade han satiren till sin genre. Ute i Paris fortsattes författarlifvet, och både på svenska och franska utformade han sina tankar. Hans epigrammer öfver det franska hofvets personligheter spriddes till alla delar af Europa och åtföljdes ofta af melodier som, i anslutning till hans religionsgrineri, voro lånade från svenska koraler. Någon gång försökte han sig också i den allvarligare stilen, men den låg sämre för hans röst. Hans öfversättning af Comazzis »Regerings- och sedoanmärkingar öfver de romerska kejsarnes bedrifter» är tryckt i Stockholm, utan angifvet år, men troligen före hans utvandring till Paris. En öfversättning af

1 Filenius' bref och Cederhielms svar (Link. Bibl. Br. 22: 161, 163).

2 Karl Warburg har skildrat händelsen i uppsatsen »Från förra seklets svenska pariserkoloni, Cederhielm och Dalin» (Svea 1888). Cederhielms relation finnes dels i UB (X 255 ab) dels i KB.

Voisenons dikt »Kärleks Balk» trycktes i Paris 1740, och slutligen infogades hans versifierade brevväxling med Dalin i dennes samlade vitterhetsarbeten. Eljes känner man inga tryckta skrifter af hans hand före 1800-talets midt, då några af hans dikter liksom faderns samlades i Hansellis ofvan nämnda antologi.

Om Cederhielms dödsår finnas motsägande uppgifter. Äldre litteraturhistorici, såsom Hammarsköld och Malmström, uppgifva 1740, men Hanselli vill fastslå tiden till 1744, tydligen efter Anreps Ättartaflor, som utkommo en tid före Hansellis arbete. Det förstnämnda årtalet är emellertid det riktiga, då Eric Cederhielm i ett bref 1743 uttryckligen säger, att brodern afled i Paris år 1740¹.

Så slutade en lefnadsbana, som säkerligen fått en alltför uppmärksammas plats i våra litterära häfder. Om också talangen fanns där, bland tidens många, så var det dock hans oförsynthet och hans defekta moral, som räddade namnet till eftervärlden.

Ute i Paris vistades jämte Carl Gustaf Cederhielm också dennes yngste broder Mauritz Blecquert, som såtillvida följde broderns fotspår, att äfven han för fadern blef ett sorgebarn.

Mauritz Cederhielm föddes på Sturefors den 9 januari 1695. Han kom till Upsala 1710 samma dag som den närmast äldre brodern, och förmodligen blef deras lif i lärdomsstaden inriktadt på ensartade intressen och förströelser. För den yngre brodern kunde svårligen den karaktärlöse ironikern vara något lämpligt föredöme. Hela deras följande lefnadslopp leddes också fram i parallella fåror. Liksom brodern gjorde Mauritz skulder, och redan 1718 hade han förstört hela sitt mödernearf. Fadern och Eric fingo bisträcka äfven honom till dess deras tålmod tog slut. Hofmannens bana öppnades för honom liksom för Carl Gustaf, och när han ledsnat på hemlandet, flydde han liksom brodern till Paris.

I hofjänsten under Fredrik I gjorde han sig omöjlig genom ett »alvarsamt handgemäng» - således brushufvudet och den om sin värdighet måne riddersmannen liksom brodern. Då Hans Maj:t ej vid sitt hof kunde »tåla någon som fått örfil, mycket mindre låta sig af någon sådan betjena», skulle hofjunkaren Mauritz Cederhielm år 1721 afskedas eller åtminstone för en tid suspenderas². Tydligen ansågs den mildare straffdomen tillräcklig, ty vid riksdagen 1723 hade Cederhielm som hofjunkare att frambära Kungl. Maj:ts uppmaning till ridderskapet och adeln att före riksdagens öppnande infinna sig i kyrkan »eftersom till allt, hvilket skall bringas till ett godt slut, Guds nåd och hjälp måste anropas»³.

1 Eric Cederhielm till landshöfding Bonde 1743 (Svea hofr. besvärsakt 1744 10/12, RA).

2 Cedercreut: till öfverstemarskalken 1721 1/7 (Eriksberg).

3 Ridd. o. Adels prot. 1723, sid. 18.

En tid därefter har han tydligen rest till Paris, där han var i november 1723. Påföljande sommar for han söderut, då han från Genève tillskref Erik Ben:elius, till hvilken han liksom familjen i öfrigt tyckes ha stått i ett mycket godt förhållande¹. Han refererar såsom en »docile disciple» en hel del litteratur och omtalar bl. a. en edition af Jordanes' Getica, hvilken borde glädja den lärde adressaten (»votre - Jornandes»). I samma bref lämnar han också antydningar om en tvist han haft med Carl Hårleman, den sedermera bekante arkitekten, som vid denna tid idkade studier i Paris. Tydligen syftar han här på en händelse, som brukat kombineras med Carl Gustafs namn, men som i själfva verket gäller Mauritz Cederhielm². Under sin vistelse i Paris blef Hårleman af någon anledning oense med Cederhielm, och tvisten skulle slitas med duell på pistol. Då Hårleman emellertid måste fortsätta sin resa till Italien, öfverenskommo de båda hetsporrarna - Hårleman var några år yngre än Cederhielm - att träffas om ett år i Schwei: hos en gammal öfverste, som varit i Carl XII:s tjänst och som brukade hemsökas af resande sven-

56. Mauritz Cederhelms namnteckning.
Bref till Germund 1727 11/1. UB, F 152.

skar. Cederhielm begaf sig dit långt före den utsatta tiden och öfvade sig med målskjutning till dess han uppnådde en sådan färdighet, att han kunde råka en liten hvit penning på 30 alnars afstånd. Då Hårleman sedan infann sig på den utsatta tiden, ansåg Cederhielm det föga enligt med sin heder och »avec les regles de bonne guerre» att slåss med den, som han i träffsäkerhet var så öfverlägsen, utan nöjde han sig med den upprättelse som Hårlemans ankomst innebar. Sedan han visat Hårleman sin skicklighet med några profskott på taflan, blefvo de vänner, och efter en veckas samvaro for Hårleman till Sverige och Cederhielm till Paris.

Den lilla berättelsen får i viss mån bekräftelse af det nyssnämnda brefvet till Ben:elius, hvilket var skrifvet i Schwei: och åberopade Cederhelms tidigare vistelse i Paris.

¹ *Bref till Benzelius 1723 22/11, 1724 7/1 o. 20/3 från Paris, 1724 20/8 o. 16/11 från Genève (Link. Bibl.).*

² *J. Appelblad anför i sitt handskrifna arbete »Lärda Östgötar» (UB, W 612), att archiatern Rosenstein berättat historien, hvilken han förmodligen hört under sin utländska resa 1729-1731. Historien är här återgifven efter det hos Appelblad anförda citatet utan försök till kontroll. - Eric Cederhielm talar också om broderns »förtretlighet» i bref till Benzelius 1724 4/9 (Link. Bibl.).*

När han återkom till världsmetropolen, fortsatte nog förebråelserna från hemmet att blanda malört i glädjebägaren. I juli 1725 tyckes han ha träffat någon uppgörelse med Eric om skuldernas fixerande, men några medel till afbetalning fick han tydligen ej. Broderns fångslande hade naturligtvis försvårat situationen, och farbroderns åtgärder för att bringa någon hjälp åt bröderna utträttade föga. Så mörknade allt omkring honom - ända till dess han blef oåterkalleligen öfvertygad om att lifvet var förfeladt.

Den 8 april 1728 afled Maurit: Cederhielm i Paris, uppenbarligen för egen hand. Då eld förmärktes i hans bostad och man bröt sig in genom dörren, som »dess dräng af en händelse stängt i baklås», var allt redan förbrändt, »undantagandes salig herr baronens kropp, hvilken låg i sängen, död af ett pistolskott i hufvudet». Undersökning igångsattes för att utröna om mord förelåg, men då ingen klarhet kunde vinnas, blef »till salig herr baronens befrielse från all misstänka» dess kropp öfverlämnad till vanlig begrafning. Brodern fick därom taga »anstalt och omvårdnad», och på protestantiska kyrkogården jordades den döde redan efter fyra dagar »på brukeligt sätt och under fackelsken, beledsagad med tre sorgevagnar och sex hästar för hvardera»¹.

Murit: Cederhielm var säkerligen den vekaste af bröderna - en svag och lättledd natur, men med ett känsligt sinne, som djupare än de andra greps af sitt eget olycksöde. De få bref, som från hans hand äro bevarade, tyda bestämdt därpå. I nyårsönskningarna till familjen året före sin död uttalar han sin förhoppning om en försoning med fadern: »que je puisse me feliciter dans cette année du retour de ce coeur paternel, autrefois si tendre et si chaud pour ses enfans». Hans bref till Eric genomandas af en trängtan efter ömhet och förståelse, och han beklagar att deras korrespondens blott handlar om växlar och skuldförbindelser, då det är brodern som vill ha det så. Han längtar att få veta något om händelserna i det kära fäderneslandet och ser i brodern den ende, som kan upplysa honom därom. Han öfverlämnar sig helt åt sin känsla och blodets röst och önskar att den sorgliga situationen skall röra en hård fader, som nästan har upphört att finnas till. Farbroderns ädla uppträdande, »d'un exemple si genereux et si charitable», borde kunna åstadkomma detta under, ty dennes erbjudande att gifva af sitt eget förtar hvarje sken af ursäkt för en fader som är så känslolös². Man tycker sig se den utstötte, som visserligen förstört sin egen ställning och gjort fränderna bekymmer,

1 Berättelse om hans död och begrafning afgifven 1728 12/4 i Paris af E. Ulfeldt Ridderschanz och Carl Muhl. (X 255 ab).

2 Bref till Germund 1727 11/1 (F 152); till Eric 1727 2/3 (F 152) och 1728 6/2. Det sista brefvet har tydligen lämnats till farbrodern, eftersom det förvaras bland Josias' handlingar (Finlands statsarkiv.)

men som söker loda känslornas schakt långt djupare än den kalle satirikern på Chatelet. En kulen vinterdag lät han sitt hjärta brinna inför den ende, som han ännu trodde på. Två månader därefter skulle hans kropp förbrännas sedan den fått banesåret af hans egen hand. Det var ett tragiskt öde, som följde alla Germund Cederhielms söner, i sin gestaltning skiftande som lifvet själf. De två, som ville rädda sig undan trycket af hans despotiska ande, måste lösgöra sig från de normala formerna för tillvaron. Om man liksom Linné vill se dem som redskap för en gudomlig vedergällning, så kan man ju peka på att Germund brustit i hänsyn mot sin egen far. Men på sitt syndaregister hade nog både han och sönerna äfven annat, som behöfde sonas.

8

TVISTEN OM KYRKOBYGGET I WIST

På Cederhielms tid hörde, liksom i våra dagar, hufvuddelen af Wist socken under de tre stora gårdarna Säby, Sturefors och Stafsäter. Det var »herrsskapen» på dessa gårdar som hade det väsentliga inflytandet på socknens angelägenheter, vare sig det gällde att tillsätta präster eller vidtaga andra anstalter till främjande af kyrkans och kommunens bästa.

Den minsta af gårdarna, Stafsäter, hade under 1600-talet ägts af familjen Stuart, hvarefter den indragits till kronan och sedermera af Kungl. Maj:t öfverlåtits till riksskattmästaren Gustaf Bondes änka, den ofvan omtalade systemen till Carl Persson. Sedermera hade gården gått till hennes dotter Beata (+ 1732), gift med presidenten friherre Jacob Spens (+ 1721), hvilka bodde på Höja i Skåne, som af dem inrättades till fideikommiss åt deras andre son.

Deras dotter Hedvig Christina Spens tyckes redan efter faderns död ha emottagit Stafsäter och bosatt sig där. Hon var gift två gånger, först med öfverstelöjtnanten friherre Eric Ulfsparré och därefter med lagmannen i Östergötland Daniel Sparrsköld, som innehade Stafsäter under en stor del af den Cederhielmska perioden. Han afled 1739, hvarefter änkan bodde kvar å Stafsäter till sin död 1758, då gården gick till dottern Jacobina, gift med landshöfdingen grefve Diedric Henric Taube¹.

Om Sturefors' äldre öden är ofvan taladt. Sedan grefve Carl Piper år 1700 inköpt gården af Bernhard von Liewen, kom den under långa

1 En del handlingar rörande Stafsäter, tydligen delar af det gamla gårdsarkivet, förvaras i Vitt. Akademien, dit de synas ha kommit i senare delen af 1800-talet.

tider att skötas genom underlydande, då nämligen ägaren hade sitt hufvudsäte på något af sina andra jordagods.

Medan Piper följde Carl XII i kriget som hans förste minister, förvaltade hans hustru egendomarna. Hon hette Christina Törnflycht och var dotter till en af de affärsidkare i Stockholm, som på 1600-talet gjorde sig bemärkta och som lämnade tillskott till den nya adelsklass, som skapades efter reduktionen. Olof Hansson Törne blef slutligen kommerseråd och adlades 1698, då han antog namnet Törnflycht. Hans dotter hade redan dessförinnan blifvit gift med grefve Piper, som föröfrigt var en släkting till henne, i det att Pipers mor Ingrid Charlotta Ekenbom var styfmoder till Christinas far. Giftermålet ingicks redan 1690, således långt förrän Piper köpte Sturefors. Piper, som själf härstammade från en välsituerad borgerlig släkt, fick med hustrun betydande rikedomar, som utnyttjades för gynnsamma förvärf under de af reduktionen skapade konjunkturerna.

Christina Piper, som hon kallade sig då mannens frälsestånd ansågs förnämligare än hennes eget, var onekligen en märklig kvinna, som icke blott förstod att fylla sina plikter som den framskjutne mannens maka, utan också utöfvade en personlig verksamhet, som vittnade om viljekraft och mångsidig begåfning. Två gånger besökte hon sin man ute på krigsskådeplatsen och hvarje gång lyckades hon gifta bort en syster. Inga Törnflycht blef 1705 i Rawit: gift med riksrådet grefve Arvid Horn, den sedermera bekante statsmannen och kanslipresidenten. Bröllopet bevistades både af Carl XII och konung Stanislaus och firades naturligtvis med all den ståt som läget betingade. Vid andra besöket 1707 medförde hon den yngsta system Anna Maria, som i Günthershof i Sachsen blef gift med riksrådet Johan August Meijerfelt, äfven denna gång under de båda konungarnas protektion¹. Två år efteråt blef Piper fången vid Poltava och därmed var hans verksamma lif afslutadt. Han fick ej återse fosterjorden och befriades ej ur fångenskapen. Efter att ha flyttats från den ena platsen till den andra afled han i fästningen Schlüssenburg 1716. Liket fördes på hösten 1718 till Sverige, men begrafdes först året efter Carl XII:s död i Engsö kyrka.

De samlade rikedomarna fingo en utomordentlig förvaltning genom grefvinnan Christina, som med skål betecknades som ett »hugstort fruntimmer», väl bevandrad i ekonomiska ting. Hon drog sig icke heller för att hugga i med de rent praktiska bestyren, och de illvilliga visste att klaga, »huru hon for ikring med ull och strömming och gjorde landsköp där neder i Skåne». Hennes inkomster sades vara de största af alla privata i det dåtida Sverige, »väl en tunna guld årligen»>>

1 Anfördt hos Anrep. Besöket 1707 omtalas af Josias Cederhielm i bref till Germund (Karolinska Dagb. VI).

och vid sin död efterlämnade hon vidsträckta domäner¹. Icke mindre än fyra fideikommiss stiftades af henne. Christinehof, som hon själf lät bygga vid Andrarums alunbruk i Skåne, blef jämte Andrarum, Torup, Högesta och Baldringe fideikommiss åt den ende sonen grefve Carl Fredric Piper, hvilken tillika erhöll Krageholm i Skåne, Engsö i Västmanland och några egendommar i Stockholm - bl. a. den nuvarande Piperska muren på Kungsholmen. De öfriga fideikommissen voro afsedda för söner till Christina Pipers aflidna döttrar, medan de två kvarlevande döttrarna fingo annan egendom. Sålunda förlänades Sörby med Gärstaberger i Södermanland åt den yngsta dotterns son, grefve Axel Löwen, medan Sturefors och Viggebyholmi Östergötland lämnades åt den äldsta dotterns son, grefve Nils Adam Bielke. I fideikommissbrevet säges uttryckligen, att Sturefors skulle tillfalla släkten Bielke, därför att det »i förra tider har varit Bielkeska familjen tillhörigt»².

Själfbodde grefvinnan mestadels på Krageholm, som af henne iståndsattes och förskönades under utvecklande af en nästan furstlig prakt. Hon afled 1752 på Krageholm, men begrafdes vid mannens sida i Engsö kyrka, dit de båda gjort donationer och där minnesvårdar öfver dem ännu vittna om den betydelse man tillskref deras livsverk³. Med denna kvinna, som redan tidigt förorsakat Germund Cederhielm bekymmer vid hans godsförvärf, hade han på gamla dagar en tvist, som är belysande både för tiden och personerna. Det gällde ombyggnaden af Wist kyrka och tillkomsten af patronatsrätten för de tre herregårdarna i församlingen.

Redan under Carl Perssons tid hade Wist kyrka varit i behof af förbättring. Den gode Mathias Wickman hade klagat öfver kyrkans slätta tillstånd, och äfven hans efterträdare Andreas Kylander hade haft anledning sträfva efter att få församlingens kyrka i ett värdigt skick. Sålunda hade han år 1702 dragit frågan inför häradstinget och begärt att åtminstone få använda två ekar å. kronoägorna att stödja det fallfärdiga templet⁴. Men tiderna hade varit dåliga, och församlingsborna hade hvarken velat lämna penningar eller dagsverken, synnerligast då krigsåren tryckte folket med allehanda bördor, som det var nödvändigt att först söka afhjälpa.

Då Petrus Enewald 1727 tillträdde kyrkoherdebefattningen, voro tiderna något bättre. Välståndet i landet hade börjat stiga och man vågade framdraga frågor, som man förut nödgats hålla i bakgrunden.

1 Dagboksanteckningar af studenten Andreas Browallius 1736 (*Personhist. Tidskr.* 1916, s. 76). *Jfr* Carl Forssmmd, *Ätten Törne (S:t Eriks årsbok 1906)*.

2 Fideikommissbrevet, berörande samtliga stiftelser 1747 9/7 (Sturefors).

3 Dödsfallet 1752 25/3 bl. a.. omtaladt i *Wist kyrkobok*. Linné talar i sin *skånska resa om praktiken på Krageholm*.

4 *Hanekinds dombok 1702 20/5*.

Enewald var en »qvick, flitig och drifvande man». Han stod väl hos herren på Säby, hvars huspräst han förut varit, och han sökte till sin kyrkas bästa utnyttja den aktning herrskapen hyste för honom¹. På kyrkoherdens initiativ upptogs byggnadsfrågan vid en sockenstämma den 26 oktober 1733. Från alla håll framburos klagomål, och det visade sig att det ej blott var nödvändigt att göra en grundlig reparation af kyrkans inrede, väggar och tak, utan att utrymmet också måste vidgas. I församlingen funnos 973 personer, och kyrkan rymde endast 360. Vid de stora kyrkohögtiderna hade ofta en stor del af menigheten fått stanna utanför, »af hvilket tillfälle ofta mera synd än gudsfruktan föröfvas». Redan i flera år hade församlingen gjort »underdån. ödmjukliga» framställningar till herrskapen på de tre sätesgårdarna att de ville behjärta kyrkans slätta tillstånd. Dessa hade visserligen visat sitt intresse för templet genom gåfvor till gudstjänstens förhöjande. Germund Cederhielm hade sålunda redan 1699 skänkt både altarkläde, antependium och penninghåf, medan herrskapet på Sturefors öfverlämnat dyrbara kläden af hvarjehanda slag. Men något byggnadsföretag hade de ej velat bekosta. I kyrkokassan funnos endast 500 daler k:mt, och bönderna själfva kunde icke uppbringa de nödiga medlen.

För att komma ut ur svårigheterna beslöt man nu att göra herrskapen ett praktiskt erbjudande, i det man lofvade att den af herrgårdarnas ägare, som täcktes bekosta kyrkobygget, åt honom ville »samtliga menige man i underdånighet uppdraga all rättighet att kalla själasörjare till församlingen». I förhoppning att sålunda vinna målet genom erbjudande af jus patronatus, som kunde alternera, för den händelse alla herrskapen ville deltaga i kostnaderna, beslöt församlingen att öfversända utdrag ur sockenstämmoprotokollet till presidenten på Säby, grefvinnan på Sturefors och lagmannen på Stafsäter. Handlingarna undertecknades af kyrkoherden och nio bönder, hvarefter de öfvertogos af respektive inspektorer eller befallningsmän att högtidligen öfverlämnas.

Den förste, som besvarade skrifvelsen, var Cederhielm. Förmodligen stod han icke främmande för det framkastade förslaget. Redan 1725 hade han inför dåvarande kyrkoherden framburit en önskan om jus patronatus för sin egen del, hvarvid han åberopat gamla privilegier för Säbys ägare, då den rike Bo Jonsson skulle ha uppbyggt Wist kyrka. Cederhielms kräfvande statstjänster hade emellertid hindrat honom att framleta de skriftliga bevisen för sin rätt². Då han nu fick upp frågan i annat sammanhang, ville han tydligen komma ifrån

1 Nedan åberopade handlingar återfinnas, då intet annat angifves, i Wist kyrkoarkiv (VLA) och äro afskrifna i en särskild samling å. Bjärka-Säby. 2 Bref 1725 8/5 (Link. Domk. E. IV n:r 315).

kostnaderna så lindrigt som möjligt, utan att dock uppgifva tanken på den ensamrätt till jus patronatus, som han förmenade sig hafva. I sin svarsskrifvelse, som afläts i november 1733, förklarade han sig benägen att tillmötesgå församlingens önskan och föreslog, att kyrkobygget skulle uppdelas på de tre herregårdarna, så att hvarje gård fick ansvara för en viss del af bygget. Själf erbjöd han sig att utbygga den sida som vette åt Säby, d. v. s. den södra sidan, »med en hel hvalfbåges vidd, som svarade mot hvalfbågen inne i kyrkan». Därigenom skulle nytt utrymme beredas för Säby-bänkarna, som kunde flyttas från sin hittillsvarande plats i koret, så att detta kunde användas för »kommunikanterna» och ungdomen. Grefvinnan Piper borde göra en liknande utbyggnad på motsatta sidan, så att kyrkan finge »anseende af en rät korskyrka», och lagman Sparrsköld kunde ju, om han så ville, göra ytterligare någon tillbyggnad. Beträffande jus patronatus föreslog han, att denna skulle alternera hos dem som bidrogo till kyrkobygget. Då den nuvarande kyrkoherden blifvit tillsatt på hans förslag, kunde Sturefors nästa gång få utöfva rätten. Men - tillade han reservationsvis - han ville dock ännu förbehålla sig »den rätt till sådant jus patronatus, som Säby gård dess utan kan befinnas tillkomma, när de mångfaldige kyrkans handlingar, som efter kyrkoboken blifvit uti sal. herr biskopens Terseri tid till antiquitetscollegium afhämtade, kunna tillbaka skaffas».

Detta sista förbehåll, som anslöt sig till Cederhielms äldre funderingar, retade de öfriga. Lagman Sparrsköld förklarade sig visserligen tillfreds med Cederhielms förslag och ville bidra så långt i hans förmåga stod. Arbetet skulle nog taga lång tid och bäst var att föra fram material under vintern. Vid sin andra gård Mem hade han 100 tunnor kalk och 10,000 slottstegeli beredskap, och dessa kunde afliämtas så fort föret tillät. Men innan han gaf bestämdt löfte, ville han ha en klar uppgörelse beträffande jus patronatus, då man icke kunde veta hvad som fanns i de gamla papper, som Cederhielm åberopade. I samma tonart, fast ännu skarpare markeradt, gick Christina Pipers svar, som ankom först på våren 1734, skickadt från Krageholm. Hon förklarade sig villig till bygget, men ansåg att ingen som helst öfverenskommelse borde träffas, innan Cederhielms förbehåll »till herr lagmannens och min säkerhet nu och för framtiden, först alldeles af vägen rödjes».

Äfven kyrkans män togo härutinnan afstånd från Cederhielm. Kyrkoherden vågade visserligen icke direkt opponera mot den mäktige man, som gifvit honom tjänsten, men han uttryckte i hvarje fall sin hjärtans glädje öfver att herr baronen åtminstone gjort en antydning om att utnämningrätten skulle alternera, då därigenom en del »hat och illvilja skulle komma ur vägen». Mera bestämdt uttalade sig domprosten Anders Rhy:elius, den lärde kyrkohistorikern, som seder-

mera blef biskop i stiftet. Följande år gjorde han upp ett nytt förslag till grundritning för kyrkan, hvarom han korresponderade med Cederhielm. Han sökte därvid förmå honom afstå från sitt förbehåll och framhöll att »förutan det att sådant jus för Säby är, efter min oförgripeliga mening, alldeles oförmodeligen och, om det än skulle erhållas, mer onerosum än lucrosum, så lära de öfrige herrskapen aldrig begifva sig till någon vänlig sammanbyggnad så framt ers excellence icke själf upphäfver och låter fara berörda sitt reservatum». Cederhielm gaf emellertid ej efter. Hellre fick då bygget anstå.

I och för sig behöfde ju förbehållet ej så synnerligen tynga de andra, då han i hvarje fall ville medgifva Sturefors rätten att utse kyrkoherde nästa gång, men förmodligen fruktade man Cederhielms juridiska spetsfundighet och hans benägenhet att vilja utnyttja en förmån.

I tre år fick nu byggnadsfrågan hvila, och först 1739 togs den upp igen. Lagman Sparrsköld var då död, och hans änka innehade Stafsäter. Men hon deltog ej så mycket i uppgörelserna, utan fördes talan mestadels af Cederhielm och grefvinnan Pipers representant.

Vid ett prosteting, som hölls i maj 1739, vittnade vederbörande om sina planer. Cederhielm hade nu uppgifvit krafvet på ett särskildt förbehåll med afseende på jus patronatus, men han framkastade i stället tanken på att kallelserätten borde alternera fyra gånger, då hans gård Cedersberg (det forna Djursberg) äfven var säteri. Denna hans önskan utformades emellertid ej som bestämdt villkor. Däremot utslungade han ett nytt stridsäpple, då han för Säbyfolket yrkade på de förnämligaste platserna i koret. Säby var socknens äldsta säteri, mer än 300 år äldre än något annat och hade en gång bebotts af den mäktige Bo Jonsson! Enligt gängse sed brukade platsema bestämmas efter säteriernas ålder, påstod han.

Grevinnan Piper lade däremot sina yrkanden på en helt annan bog. Vid tinget var hon ej själf närvarande utan representerades af sin inspektor Petrus Holling, som beklagade att ingen personlig öfverläggning hållits med nådig grefvinnan, oaktadt hon under sex månader hade vistats vid Sturefors. Det erbjudande hon nu gjorde var tydligen alltigenom beräknadt på effekt och afsedt att ställa de andra förslagen i skuggan. Grevinnan erbjöd sig helt enkelt att på egen bekostnad öfvertaga hela bygget, utvidga kyrkan och iståndsätta den, inreda stolrum, läktare och allt annat, om det också kostade IO å 20,000 daler k:mt. Om de öfriga herrskapen protesterade mot detta förslag, ville hon »för att icke hindra ett så godt verk» finna sig i att kostnaderna fördelades så att 2/5 betaltes af henne, 2/5 af excellensen på Säby och 1/5 af herrskapet på Stafsäter. Något företräde för Säbyherrskapet ifråga om stolrummen ville hon ej medgifva, eftersom »byggnaden består af de nu lefvande herrskaper och ingen gemenskap hafva kan med säteriernas ålder». Skulle hon bekosta det mesta, borde väl

57. *Christina Piper.*
Olja, af David v. Krafft. Tillh. Grefve Christer Bonde, Hesselby.

tvärtom hon ha de förnämsta platserna, ansåg hon tydligen, om hon också ej gaf en så krass utformning åt sina tankar.

Konsistoriet, som hade att förlika de stridiga intressena, sökte förmå Cederhielm att afstå från de främsta platserna - och framkastade därvid en antydning om att »tvenne ställen utsågos i kyrkan, öster och vester, till stolars inrättande, som kunde för hvardera respective herrskapen såsom främst hvart på sin ort uppbyggas».

Denna tanke tog emellertid Cederhielm ej så nådigt upp. Grefvinnan Pipers anhållan om förmåner för Sturefors fann han stridande både mot lag och sedvänja, och konsistoriets ordande om några stolar »i öster och vester» föreföll en smula besynnerligt, då »denna kyrkan är som alla andra efter längden ställd i öster och vester, och choret med altaret, hvarunder och hvarutom Säby säteris urgambla graf finnes belägen, är vid östra ändan och nedersta dörren till ingången i vester, och om bänkarna skulle derefter ställas på hvar sin ort, så synes som skulle den ena böra hafva sina öster främst i choret och den andra vester nederst vid dörren». För sin egen del var han gärna tillfreds med publikanens lott, men »som Abrahams välfångne graf var ärftlig för hans efterkommande» så var det också omöjligt att drifva honom från de gamla Säby-ägarnes hvilostad. Hade där i stället för »öster och vester» stått »norr och söder», kunde det åtminstone varit utgångspunkt för en öfverläggning.

Vederbörande i Linköping tyckes emellertid ej ha fäst sig så stort afseende vid Cederhielms spydiga svar. I augusti 1739 framlade nämligen konsistoriet ett förslag till arbetets utförande med grundritning, enligt hvilken Säbys herrskapsbänkar placerades vid altaret i korets nordöstra hörn öfver Säby-grafven, Stureforsbänkarna i det motsatta sydöstra hörnet och Stafsätters-bänkarna längre neråt kyrkan vid södra sidan.

Mot detta förslag hade Cederhielm icke några viktigare invändningar att göra, då han tydligen fann sig tillrätta med placeringen af hufvudbänkarna. Hvad som stötte honom var endast att Cedersbergs tjänstefolk fått för låg plats nere i kyrkan och att flera bänkar behöfdes för hans gårdsfolk, »då jag oundgängligen måste hålla der mera folk och flera betienter än någondera af de andra säterierna behöfva».

Grefvinnan Piper ansåg sig också kunna gilla bänkplaceringen liksom de föreslagna anordningarna för arbetets utförande. Däremot kastade hon i sitt yttrande fram en ny tanke - som blef ett tredje tvisteämne ägnadt att ytterligare i flera år fördröja kyrkobygget. Hon anhöll nämligen att på egen bekostnad få vid kyrkans södra sida uppbygga en läktare, afsedd för »Stureforssa possessorer», då det nämligen var »mer än besvärligt för fruntimren att hafva stolrum så när vid dörren» uppe i choret. I stället antydde hon att Stafsättersherrskapet kunde få hennes bänkar i koret midt emot Säby-bänkarna.

Betecknande nog gick konsistoriet med på grefvinnans förslag utan att tillfråga Cederhielm. En ny ritning uppgjordes, med »Stureforsälaktaren» inflikad enligt grefvinnans plan och med Stafsätersbänkarna i korets södra sida. Utan dröjsmål ingafs till Kungl. Maj:t en hemställan dels om öfverlåtelse af jus patronatus, dels om tillstånd för grefvinnan Piper att bygga läktaren. Cederhielm ställdes helt enkelt utanför och fick blott på omvägar reda på åtgärden. Antagligen ansågs han för senil och man fruktade hans fortsatta protester. Emellertid tog han saken lugnt och beräknade säkert att han hade en stark position. Han ville först att arbetet skulle komma i gång, så kunde han sedan upptaga tvisten med Christina Piper. Därför tillskref han konsistoriet i medgifvande ordalag, men ingaf samtidigt hos Kungl. Maj:t en bestämd protest mot konsistoriets åtgärd att honom oåtspord framlägga ett byggnadsförslag, som han icke gillat. Kungl. Maj:t behandlade också nådigt hans andragande. Den 14 mars 1740 utfärdades äntligen det kungliga bref, som beviljade herrskapen på Säby, Sturefors och Stafsäter den begärda jus patronatus mot att de åtogo sig kyrkans ombyggnad. Men med afseende på bänkarna gillades icke konsistoriets förslag, då Kungl. Maj:t förklarade, att det borde stå Cederhielm öppet »att få njuta laga process till sin förmenta rätts erhållande härutinnan, så framt ingen förening därom träffas kan». Cederhielm upptog nu själf underhandlingarna med Christina Piper, och mellan dem utspann sig en skriftväxling, där de kraftiga orden visserligen sparades, men där tankarna icke voro odeladt vänliga. Spetsfundigheten i Cederhielms något säfliga stil var lika talande som grefvinnans mera korthuggna vändningar med deras elaka hänsyftningar på gubbens historiska pretentioner.

I sitt försök att få grefvinnan att börja byggnadsarbetet innan bänkfrågan var afgjord lyckades Cederhielm dock icke. Hon förklarade bestämdt att arbetet fick anstå, »ty att med gemensam omkostnad uppbygga Wist förfallna kyrka och sedan antingen låta aftvinga sig någon förment rätt eller för sin kristeliga benägenhet blifva oroad med en obehagelig process, det vore ett förhastande som jag mig ingalunda underkastar». Föröfrigt kunde hon ej förstå hvad Cederhielm hade för anledning motsätta sig hennes önskan. Frågan om bänkplatsernas omflyttning anginge ju endast henne och grefvinnan Spens och gjorde icke minsta intrång i hans rätt, då hon icke »till ett hårsman oroat herr baron och presidenten i sine antagne stolrum eller Säby säteris så kallade forna namnkunnige, mäktige och rike possessorers hvilande ben och grifteställen». Föröfrigt var det ganska vanligt att ståndspersoner skaffade sig utrymme genom att bygga en egen läktare, och det var bara ett bevis på hans stridslystnad, när han motsatte sig förslaget. Kunde han då inte inse hvilken prydnad hennes läktare skulle blifva?

58. 59. Wist kyrka, exteriör och interiör
Foto 1922.

Cederhielm lät sig emellertid ej bevekas. Hans svar på grefvinnans första skrifvelse dröjde några veckor, då han legat sjuk på vårsidan, men i mitten af juni skref han en utförlig epistel, där han lät både sin juridiska skärpa och sin historiska lärdom komma till sin rätt. Kyrkan var alldeles för liten för att en sådan läktare skulle bli en prydnad. Exempel på att herrgårdsfolken byggde egna läktare kunde ej uppvisas från en enda landskyrka. Det var alldeles oberättigadt att herrskapet på Sturefors, som knappt var mer än 100 år gammalt som säteri, skulle i kyrkan sitta högre än innehafvaren af Bo Jonssons gamla gård. Cederhielm hade en gång, för att få slut på tvisten, medgifvit grefvinnan att få platserna på södra sidan i koret, men nu ville hon inte nöja sig därmed. Och det var icke nog med att hon ville bygga sig en egen fruntimmersläktare och disponera de två första 'bänkarna på orgelläktaren för herrarna från Sturefors, utan hon förbehöll sig själf att få upplåta de henne tilldelade platserna i koret åt herrskapet på Stafsäter, på det att hennes »förnämligare betjente» måtte i sin tur få disponera de för Stafsäter afsedda bänkarna. Därigenom skulle hennes betjänter få sitta högre än innehafvarne af säteriet Cedersberg! Det var ett hänsynslöst högmod, som svårligen kunde fördragas.

Då skriftväxlingen icke ledde till något resultat, lade Cederhielm frågan på en annan bog. Han satte helt enkelt bygget i gång, infordrade kostnadsförslag från olika handverkare och begärde hos landshöfdingen rätt att få fälla skog till bjelkar och sparrar. Det var samma taktik, som Christina Piper en gång själf försökt, då hon först erbjöd sig att ensam bygga kyrkan. '

Då nu försöket gjordes af en annan, blef hon emellertid bragt ur fattningen, och med stigande harm iakttog hon, huru Cederhielm utan att beakta hennes fordringar lugnt arbetade på förberedelserna till kyrkobygget såsom om det hela vore hans privata företag. Hennes förbittring tog sig uttryck i en skrifvelse till Kungl. Maj:t i april 1741, hvori hon klagar öfver den orättvisa, som vederfors henne. Det var uteslutande af trätlystnad, som Cederhielm satte sig emot hennes förslag. Och då han nu, i förvissning om att en eventuell process dem emellan komme att afgöras till hans fördel, »gör en själf-rådlig anläggning» för materialiernas anskaffande utan att därom rådfråga henne, anser hon att han absolut inkräktar på hennes rättigheter. Att ännu ingen summa sammanskjutits, utan att det var med egna medel Cederhielm rörde sig, tog hon tydligen ej i betraktande. Innan Kungl. Maj:t hann gifva. Christina Piper den hjälp hon påräknat, var emellertid Cederhielm död, då han nämligen afled på sommaren 1741.

Twisten om Wist kyrkobygge var likväl ej med detta afslutad. Förberedelserna afstannade med Cederhelms död, och sockenborna

fingo med misströstan och vemod iakttaga, huru deras kyrka alldeles lutade mot undergången, så att det rentaf var en fara att besöka den. Konsistoriet uppmanade de tre grefvinnorna att behjärta det oundgängliga behovet, men Anna Maria Lewenhaupt intog att börja med samma ställning som hennes man, och Christina Piper vägrade absolut att göra något förrän hon fick garanti för sin läktare.

Den som slutligen gaf med sig var grefvinnan på Säby. Hon ställde sig ej afvisande mot läktarens uppbyggande, om endast Säby återfick de stolrum på södra sidan, som hennes man en gång afträdt åt Sturefors. Men ej heller denna önskan fick hon uppfylld. Efter en lång skriftväxling mellan de intresserade kom saken åter inför högre rätt, och på konsistoriets hemställan medgaf Kungl. Maj:t i maj 1744 att Christina Pipers läktare fick byggas, då den icke var till skada för någon. Men någon omflyttning af bänkplatserna i koret gjordes ej. På våren påföljande år nedrefs den gamla kyrkan, och under sommarmånaderna 1745 uppbyggdes den nya med Christina Pipers läktare. Så afgick då grefvinnan på Sturefors med den slutliga segern, och efter 12 års parlamentering blef ändtligen företaget igångsatt. Men i kyrkans historia under denna nydaningstid kommer kanske ändå Cederhielms namn att intaga den främsta platsen. Det var han som trots sin ålder tog initiativet till förberedelserna, och det var han som gjorde de kraftigaste ansatserna till arbetets begynnande innan döden ryckte honom bort.

När kyrkan stod färdig, förökade de tre grefvinnorna ytterligare sin välvilja genom att bekosta särskilda delar af innanredet. År 1746 uppsatte grefvinnan på Säby ett nytt orgelverk, som skulle efterträda det som en gång skänkts af Anna Stuart. Arbetet utfördes af mästern Jonas Wistenius från Linköping och stod färdigt påföljande år såsom ett »testamente» efter Germund Cederhielm. Grefvinnan på Stafsäter bekostade delvis en ny klocka, och grefvinnan på Sturefors, som ej ville vara sämre än de andra, skänkte 1748 den målade altartafla, som än idag pryder kyrkan.

ARFSUPPGÖRELSERNA OCH ÄNKEGREFVINNAN

Under de år, då Cederhielm sökte tillgodose Wistbornas andliga intressen genom att skaffa dem en värdig helgedom, ägnade han också sin omtanke åt den framtida förvaltningen af de timliga ägodelarna. Det var ju mindre underligt, då han redan öfverskridit 70 år och, trots sin sega lifskraft, måste vara beredd på slutet. Med sin välvisa omsorg gjorde han detaljerade föreskrifter om sin kvarlåtenskap,

men hans kritiska sinne tvang honom också att gång på gång modifiera dispositionerna och uppskjuta slutformuleringen.

Redan 1718 hade han vid arfsuppgörelse efter den första hustrun antydt sina planer att göra Säby till stamort för familjen. Sedermera hade det andra giftermålet och besväret med söner komplicerat frågan. Så hade han 1730 nödgats förklara, att Carl Gustaf skulle blifva arflös och att också Eric skulle straffas för sina försök att taga inteckning på det blifvande arfvet. Två år efteråt hade det inbördes testamente upprättats, genom hvilket Anna Maria Lewenhaupt skulle få sitta i orubbadt bo och till sin död behålla alla gårdarna. Äfven då hade antydan gjorts om en kommande »stadga», utfärdad af dem båda rörande gårdarnas framtida förvaltning.

En fullgiltig fideikommissstiftelse kom emellertid aldrig till stånd. På sommaren 1737 bekräftade han den tidigare uppgörelsen om Erics mödernearf, och i december 1739 nedskref han en förklaring, att han ämnade skaffa enhvar af sina söner ett indräktigt gods, »så att slikt hans aflinge måtte sub jure legati blifva som ett fideikommissum hos hans manliga bröstarfvingar successione lineali framgent behållet, på sätt och vis som i min testamentariska disposition utföras skall». Denna disposition var nog redan vid denna tid, eller kort därefter, uppsatt i concept, men formellt undertecknad blef den aldrig. De exemplar af densamma, som ännu finnas bevarade, ha två olika versioner, båda odaterade och utan namn. De vittna emellertid fullt tydligt om hans afsikter och betraktades också sedermera som Germunds yttersta vilja, då de af änkan bekräftades¹.

Ifrågavarande aktstycke, som innehåller 23 punkter med detaljerade förordnanden, inflikade bland moraliserande reflexioner, är nedskrifvet i båda makarnas namn. I anslutning till testamentet af 1732 skola alla gårdar behållas af Anna Maria Lewenhaupt, och först efter hennes död skall Eric komma i besittning af sina egendommar. Huru arfvet efter Erics bortgång skall fördelas mellan dennes söner bestämmes också redan nu, liksom att sonhustrun Ebba Natt och Dag skall behålla lifstidsrätten till Säby, om hon öfverlefver sin man. Carl Gustaf, hvars arfsrätt numera erkännes, skall åtnjuta

I Handlingarna af 1718, 1732, 1737 och 1739 jämte de två. odaterade testamentsversionerna finnas i afskrift jämte en del andra handlingar i arfsfrågan bilagda. Germund Carl och Eric julius Cederhielms inlaga till Göta hofrätt 1766 4/8. Akten förvaras bland Bouppteckningar n:r 997, och samtliga handlingar äro dessutom afskrifna i hofrättens protokoll 1766 16/8 (Göta hofr. arkiv). Concept till den ena versionen af testamentet finnes å Eriksberg. Enl. Ced. fört. (S 103) samt Anna Maria Lewenhaupts bouppteckning (Göta. hofr. arkiv) skall Germunds »egenhändigt skrifna men ounderskrifna förordnande» ha vidimerats af bl. a. prosten Lidén år 1745. Två. afskrifter af förordnandet, den ena gjord af Eric Germund, den andra af Germund Carl, skola (enligt Ced. fört. S 103) ha funnits i »en brun bok, där rummet synes, hvarest de setat, men vid Germunds frånfälle af en omild hand blifvit uttagne och förstörde»

J. N. J. C.
 The Troanas
Wördolda lif med Christo i Gudi
 Wid, för thetta
 Kongl. Maj:sts
 Högtribetrodde Man och Præsidents
 Vti Kongl. Maj:sts och Rikens Höglofliga Siötha
 Hof- Rätt
 Then Högwålborne Herrens
 Tu ewigt Saliger
Herr GERMUND
CEDERHIELMS
 Frijs Herre til Säby och Cedersberg, Herre til
 Charlottenborg, Säbylund, Edshult och Sörby ic. ic.
 Högansenliga Begräfning
 Vti Wists Kyrkio, vnder en Högförnäm och
 Folckrik Församling den 16. October År 1741.
 Sörestålt
 af
 SAMUEL M. FRÖLING,
 P. & P. i Wimmerstada.
 Tryckt i LINDPINS, År 1742.

60. Titelblad till likpredikan
 Kungl. Bibl.

inkomsten af vissa gårdar, om han återvänder till hemlandet. Träder han i »något hederligt giftermål» skall han gifva Sörby till morgongåfva åt sin hustru, och efterlämna de barn, skall gården ärfvas som fideikommiss. Öfriga arfvingar, dottersönerna Germund Braunjohann och Adam Lilliecreutz, tillerkännas vissa penningbelopp för inköp af egendomar, som likaledes skola som fideikommiss stanna inom respektive släkter. Hela förordnandet behärskas sålunda alltigenom af successionstanken och den gamles önskan att gardera släkternas standard för generationer framåt.

Med sitt noggranna beaktande af alla detaljer glömde han ej heller förordna, huru förfaras skulle, om arfvingarnas släktgrenar helt och hållet utginge. I så fall anslogos egendomarna »till gudfruktiga och för sitt lefverne berömliga, dock medellösa adeliga änkers samt dylika faderlösa och oförsörjda fruntimmers underhåll, hvilka äro så obemedlade, att de icke kunna hafva sin föda och sina kläder af egna inkomster, utan måste hemligen söka det utur andras händer».

I sin conceptartade form är detta testamente den sista dispositionen af Germunds hand. Anledningen till att det aldrig blef undertecknadt var tydligen den att Carl Gustafs död kom emellan och nödvändiggjorde en förändring, som icke hann vidtagas. Och så kom Germunds egen bortgång och hindrade den slutliga utformningen.

Den 26 augusti 1741 afled Germund Cederhielm på sin gård Charlottenborg, där han endast för tillfället vistades. I testamentet hade han förordnat, att begrafningen skulle ske »utan prång och bekostnad uti någre få personers närvaro af närmaste släkten». Liket skulle föras till Wist kyrka och likpredikningen förrättas »af vår egen kyrkoherde». En viss del af vägen skulle det bäras af »hederlige prästmän» och den öfriga delen antingen köras å svartklädd vagn eller bäras af gårdens bönder.

Begrafningen förrättades den 16 oktober i Wist kyrka, och likpredikan hölls af kyrkoherden i den församling, där han aflidit, nämligen magister Samuel Fröling i Vinnerstad¹. Vid grafven ägnades versifierade hylhiingar åt den vittre ämbetsmannen, och trots påbudet om enkelhet firades nog högtidligheten med den ståt och de ceremonier, som mannens ställning betingade. Det var också första gången på mer än hundra år, som en af Säbys ägare kunde med hedersbetygelser föras till grafven i Wist kyrka.

Enligt Cederhielms eget förordnande placerades träkistan i en koparkista, som nedsattes i Säbygrafven under hägn af Nils Nilssons minnessten. Än idag står den i grafkammaren, massiv och prydd som ett värdigt omhölje åt släktens första dominerande gestalt².

1 Wists kyrkobok, som äfven omtalar dödsdagen.

2 Om undersökning af Säbygrafven se Band I sid. 106. En fullständig förteckning öfver kistorna kommer att lämnas i Band III.

På väggen öfver grafstenen uppsattes »hufvudbaneret», hvarom han också själf förordnat - samma epitafium som fortfarande hänger där till vittnesbörd ej blott om hans betydelse för den kyrka, som han sökte upprycka ur dess förfall, utan äfven om hans förtjänstfulla verksamhet på andra områden.

Otvifvelaktigt var det en märklig man, som med Germund Cederhielm gick ur tiden. Visserligen kan han icke räknas bland stormännen i våra häfder eller bland dem, som gjort epokgörande insatser i vår odling, men den lifsuppgift han fyllde var tillräckligt omfattande för att gifva honom ett aktadt namn. Utan bördens företräden lyckades han genom personlig duglighet arbeta sig fram till ett flertal förtroendeposter och till en hög ämbetsmannaställning inom områden, där han kunde nedlägga ett betydelsefullt och gagnande arbete. Samtidigt därmed skapade han sig en ansenlig förmögenhet och en stark position som jorddrott. Tack vare sin vörndnad för penningen och sin praktiska blick vid dess handhafvande förmådde han rycka upp de gårdar, som lågo under hans ägo, och skapa trefnad och blomstring där förut förfallet alstrat nöd och fattigdom.

Särskildt i Säbys historia kom han genom dessa sina åtgöranden att intaga en hedersplats. I själfva verket är han den, som näst Bo Jonsson gjort de betydelsefullaste insatserna för egendomens konsolidering. Båda voro nydanare af komplexet efter tider af intensiv rörelse eller förvirring, och båda visste att använda sig af konjunkturerna för att skapa nytt på ruinerna af det gamla.

Som personlighet var Germund Cederhielm säkerligen omtvistad.

För samtiden framstod han framförallt som ämbetsmannen - i byråkratismens skola fostrad till själf tillräcklighet och precision. Men omgifningen måste också ha fått starkt intryck af det sluga småsinne, som ej gärna sökte sig den raka vägen till målet. Under tryck af tidsandans servilism blef detta drag hos honom särskilt framträdande. I sin juridiska bana var han nog i högre grad den advocerande kritiker än den öfverlägsne domaren, och vid sina ekonomiska transaktioner leddes han mera af en sniken vinningslystnad än af dj årf företagsamhet. Under det trägna aktgifvandet på egen vinning blef ämbetsmannens otillgänglighet ytterligare accentuerad, och sönema voro ej de enda, som fingo pröfva på det hårda draget hos hans natur.

Men att där innerst inne också fanns en ström af värme i hans väsen är alldeles uppenbart. Ungdomsdikterna voro framsprungna ur en omedelbar känsla, och både dikterna och korrespondensen vittna om att han ej föraktade de vänskapsfröjder, som lifvet erbjöd. Hela hans dröm om stamgården lika väl som hans bekymmer öfver sönerna uppbars af den sunda vörndnaden för familjebandens helgd och den ömma omtanken om deras lycka, som skulle öfvertaga arvet. Bak-

om dessa ständigt återkommande utgjutelser låg ett rop på förståelse, desto mera trängande som det aldrig fick något tillfredsställande svar. Men motsägelsen mellan det som var och det som borde vara framträdde ej blott i lifvets yttre gestaltning. Den låg dj upast i hans eget väsen, där stridiga krafter och intressen kämpade om herraväldet. Först i ålderns höst kom nog den bestående harmonien med visdomens resignation - och med den kommo också samtidens vackra tankar, som äterspeglades i minnestecknarens ord.

På lång sikt blir däremot omdömet mera sväfvande. Jämför man Germimd med exempelvis brodern Josias, så får man ett utprägladt intryck af att den senare med sin naturliga medkänsla och sin vidsynta förståelse för människor och företeelser var skuren efter större och ädlare mått än Germund.

Det enda säkra porträtt af Germund Cederhielm, som till våra dagar är bevaradt och som i likhet med sonens införlivats med Bjärka-Säbys samlingar, återspeglar också något af den spetsfundiga skärpa, som man tycker sig skönja hos hans person. I öfrigt är det en typisk ämbetsmannabild, med den vördnadsbjudande allongeperuken och det välmående anletet, som vittnar om den feta afkastningen från de många sätesgårdarna¹.

När efter Cederhielms död boet skulle utredas, gällde det först att få klarhet i testamentsfrågan. Tydligen insåg man snart, att det conceptartade förordnandet icke hade giltighet, utan att testamentet af 1732 var det enda användbara. jämte Eric voro ännu några af mågarna i lifvet. De sålunda arfsberättigade gåfvo redan kort efter dödsfallet sitt skriftliga godkännande af detta testamente, hvarefter det blef vid Göta hofrätt lagfaret den 5 november 1741.

Följande år den 9 juli förrättades bouppteckningen, som gaf ett Vackert resultat. Beklagligtvis har bouppteckningsinstrumentet ej kunnat påträffas, men då boet i stort sedt ännu var behållet vid Anna Maria Lewenhaupts död, kan i någon mån en rekonstruktion göras med hjälp af bouppteckningen efter henne². Alla de stora gårdar, som Cederhielm förvärfvat, voro i hans ägo ännu vid hans död. Jämte Säby med Cedersberg och Hofvetorp återfunnos sålunda de stora säterierna Sörby, Säbylund, Charlottenborg och Edshult med Östraby

1 Se sid. 237. Ett porträtt, som den gång tillhör. Säbysamlingen och efter fru Fanny Lönnerbergs död nyligen hamnat å. Segersjö, är troligen också Germunds bild. I såfall är det samhörande kvinnliga porträttet Anna Maria Lewenhaupts.

2 Bouppteckningen har förgäfvets efterletats både i UB och i Göta hofrätts arkiv. Enl. Ced. fört. (S 103) har den en gång funnits å. Säby. Enligt förteckning öfver bouppteckningar i hofrättsarkivet har den därstädes varit inbunden i samlingsbandet n:r 9, där nu endast står antecknadt »saknas». Det ofvan åberopade hofrättsprotokollet 1766 16/8 uppger att bouppteckningen förrättats 1742 9/7 och ingifvits i hofrätten 1743 13/4.

samt en del strödda gårdar, däribland 30 hemman i Finland och en gård i Norrköping. Vid samtliga sätesgårdar förvarades både bohag och boskap jämte annat lösöre, representerande betydliga värden. Då testamentet skrefs 1732, innehade Cederhielm endast Säby, Sörby och Säbylund, men då äfven de framtida förvärfven skulle gå till änkan, måste äfven Edshult tillfalla henne jämte Charlottenborg, som var hennes eget arfvegods. Det var sålunda en betydande förmögenhet, som Anna Maria Lewenhaupt fick i sina händer.

Sedan Eric Cederhielm godkänt testamentet, hade han ej längre några fordringar att framställa på arf efter fadern. Såsom redan tidigare antydts är det ju tänkbart, att han fick till sig öfverlåtna några kontanta medel eller några skuldsedlar, men om större belopp kan det i hvarje fall ej ha varit fråga.

Lika litet som det sedermera blef Eric förunnadt att upplefva den stund, då han själf kunde draga nytta af faderns förmögenhet, lika

E. Ebba Carlsdotter.

*61. Ebba Natt och Dags namnteckning och sigill.
Bref 1750 14/5. UB, X 255 ab. Sigillstamp i Riddarhuset.*

litet fick hans änka, Carl Perssons dotter, bevittna den gamla släktgårdens öfvergång till henne eller hennes son, som skulle knyta samman traditionerna från två släkter. Hon var nämligen redan död då Anna Maria Lewenhaupt gick ur tiden.

Catharina Ebba Carlsdotter, som med sönemas medgifvande fick behålla allt som var kvar efter Eric Cederhielm, bodde mestadels på Alfvesta och öfverlefde mannen i många år. På sonens begäran beviljade riksdagen henne en liten pension, då hon ansågs »försatter uti ett utblottadt och fattigt tillstånd» och då hennes man ej ansågs ha njutit den befördran som han efter merit och skicklighet förtjänt? Äfven för henne hängde svågrarnas skulder efter, då hon exempelvis hade en process med lagman Göran von Knorring om en borgen som Eric iklädt sig för Carl Gustaf².

Hon afled den 8 augusti 1704 på svärmoderns gård Västerby i

1 Ridd. o. Adels protokoll 1746-47 I, s. 185.

2 Bref 1745 ins. 13/2 (UB, W 660). Akt 1744 10/12 (Svea hofr. RA).

»Upsala-febern». Till Wist kyrka på andra sidan Rengen fördes hennes stoft att multna tillsammans med hennes fäders, och i Säbygrafven står ännu idag hennes namnlösa kista¹.

Redan den 25 augusti förrättades bouppteckningen efter henne.

Boet uppgafs af en jungfru Margareta Schmitt, som i några och tjugu års tid varit hos »salig fru friherrinnan». Med de begränsade tillgångarna kunde det ju ej bli något lysande resultat, då hon gifvetvis nödgats tära på det lilla kapital, hon ärft efter mannen. Inga juveler funnos i boet; några guld- och silfversaker voro de enda klenoderna.

En fordran på 10,000 daler k:mt af major Germund Braunjohann, Eric Cederhielms systerson, utgjorde hufvuddelen i tillgångarna, och när skulderna fråndragits, visade slutsumman 18,400 daler k:mt².

Det arf hon efterlämnade stod i paritet med hennes gångna lefnad - blygsamt och försynt som den förrunnit med en förnäm undergifvenhet för uppkomlingarnas later. Arfvet, som tillföll sönerna Germund Carl och Eric Julius, var emellertid för dem af mindre betydelse, då de hade att vänta en långt större förmögenhet efter farmodern.

Om det för Germund Cederhielm gällde att åt släkten bevara en samlad förmögenhet, kunde han säkerligen icke ha funnit en, som bättre sökt att fullfölja dessa intentioner, än Anna Maria Lewenhaupt.

Det arf, hon mottog, sökte hon på allt sätt förkofra. Med den praktiska begåfning, som hon tydligen var i besittning af, förvaltade hon icke endast de ärfda egendomarna på ett mönstergillt sätt, utan förvärfvade också nya, köpte och bytte så att behållningen i boet var större vid hennes frånfälle än vid hennes tillträde. Och dessa förvärf gjordes icke för hennes egen släkt, utan i enlighet med mannens önskan lämnades äfven den nyförvärfvade egendomen vid hennes död åt styfsonens barn.

Det viktigaste af Anna Maria Lewenhaupts förvärf var Västerby och Kuseboholms sätesgårdar i Vårdnäs socken. Den förstnämnda gården, som en tid på 1600-talet bebotts af Carl Perssons vän, den ofta omtalade Johan Gripenwald, hade därefter gång på gång bytt ägare och hade slutligen genom byte tillfallit generalmajoren grefve Adam Horn. Kuseboholm, som en gång ägts af Carl Persson och sedermera kommit till majoren Gabriel Gyllenståhl på Sommenäs, hade äfven efter åtskilliga transaktioner hamnat hos grefve Horn. Denne sålde båda gårdarna till Anna Maria Lewenhaupt år 1754 för 80,000 daler s:mt. Köpesumman skaffades dels genom försäljning af Germund Cederhielms finska hemman och gården i Norrköping samt en silfverservis, allt värderadt till 33,333 daler s:mt, dels genom ett lån i riksbanken, för hvilket bl. a. Säbylund pantförskrefs. Då

1 Vårdnäs kyrkobok omtalar dödsfallet, men ej begrafningen i Wist, om hvilken dock slutsatser kunna dragas på grund af de bevarade kistornas antal.

2 Bouppteckning 1764 25/8 (Göta hofr. arkiv).

Anna Maria Lewenhaupt afled, voro redan 46,630 daler inbetalda på köpeskillingen.

En annan gård, som hon förvärfvade, var Sjögesta hemman i Vreta kloster socken, inköpt för 3,000 daler s:mt. Gården bortdonerades på lifstid till sekreteraren Eric Gustaf Petres hustru Märta Timan, som varit i tjänst hos grefvinnan och som innehade gården ännu vid grefvinnans död. Makarnas egendom donerades sedermera till Vreta klostrets och Wist församlingar, hvilkas fattiga ännu idag åtnjuta välsignelsen af det Timanska testamentet¹.

Anna Maria Lewenhaupt bodde flera år efter mannens död på Säby, som sålunda fick förblifva det stamgods som Germund Cederhielm afsett. Efter inköpet af Västerby valde hon emellertid denna gård till sitt änkesäte. Men med sitt lifliga intresse och sin verksamhetslust besökte hon äfven sina andra gårdar, och flera af hennes bref äro äfven efter flyttningen daterade på Säby.

Mot de blifvande arfvingarna, Eric Cederhielms söner, visade hon stort tillmötesgående och välvilja. Den 10 april 1760 stadfäste hon mannens dispositioner beträffande arfvet och förklarade, att hans förordnanden om gårdarnas framtida öde varit hans yttersta vilja, fast handlingarna icke blifvit vederbörligen undertecknade. Sålunda förklarade hon nu, att Säby på de af mannen angifna villkoren skulle som fideikommiss tillfalla den äldste sonsonen Germund Carl, hvilken tillika skulle erhålla Sörby och Säbylund. I stället för Edshult, som Germund velat göra till fideikommiss för den yngre sonsonen, öfverfördes fideikommissnaturen på Västerby med Kuseboholm, som jämte Edshult skulle tillfalla Eric Julius². Denna förklaring af Anna Maria Lewenhaupt betraktades sedermera som laglig fideikommissstiftelse och fick som sådan också bekräftelse, hvarom mera i ett följande kapitel. Tillika gjordes en del omflyttningar af utgårdarna, innebärande bl. a. att några gårdar i Gärdserum socken i Tjust »såsom oundgängliga för ägaren af Säby» skulle under denna egendom förblifva. Redan flera år före sin död lät hon föröfrigt sonsönerna tillträda delar af arfvet, i det att Germund Carl fick Sörby och Eric Julius Edshults sätesgårdar med underliggande hemman »till nyttjande och besittande». Edshult lämnades egentligen såsom morgongåfva till Eric Julius' hustru Malin Stenbock vid deras bröllop 1761. Måhända hade Sörby tillfallit Germund Carl på enahanda villkor vid hans giftermål år 1754. På gårdarna befintliga lösören skänkte hon dem »med varm hand», så att de sedermera icke behöfde i arfvet inräknas, och vid sin flyttning till Västerby gaf hon dem juveler och silfverpjäser jämte åtskilligt bohag. Båda sonsönerna voro vid denna tid redan

1 Båda förvärfven anförda i bouppteckning 1766 (se nedan). Timanska testamentet 1763 3/1 (Wist kyrkoarkiv).

2 Två förordnanden bland handlingar, som åberopas sid. 305 n. 1.

män i staten - den förre gjorde sin karriär som jurist och den senare avancerade såsom officer vid kavalleriet¹.

Med deras hustrur korresponderade hon flitligen och särskildt Eric Julius' maka tyckes ha kommit som en solstråle till den gamla. Hon kallade henne sin »ålderdoms fågnad», längtade hjertligen efter lilla Malins ljufveliga närvaro och bad henne vara tranquille och intet orolig, när Erics bortavaro förorsakade henne bekymmer².

I 25 år öfverlefde Anna Maria Lewenhaupt sin man och afled först den 18 februari 1766 vid 74 års ålder. Hon dog på Västerby, men begrafdes i Wist kyrka. Den 11 mars försiggick likbegängelsen. I de personalier, som därvid föredrogos, liksom i verser af Samuel Älf, prisas hennes dygder och duglighet, hennes gudsfuktan och hjälpsamma hjärtelag, hennes mogna vett och förnuftiga ordning att styra sitt hus. Afven i de andra socknar, där hennes sätesgårdar voro belägna, ägnade

Anna Maria Lewenhaupt

62. *Anna Maria Lewenkanpts namnteckning och sigill.
Bref 1750 28/4. UB, X 255 ab.*

prästerna vid hennes dödsfall välsignande ord åt hennes minne, exempelvis i Vinnerstad, där hon och hennes man prydt »Herrans helgedom och dess prester» och med rikliga gåfvor ihågkommit socknens fattig³. Af allt att döma var det en sällsynt god och klok husmoder som med Anna Maria Lewenhaupt gick ur tiden.

Redan på sensommaren samma år förrättades bouppteckningen efter Germund Cederhielms änka⁴. Den slutade på en summa af ej mindre än 180,000 daler s:mt, som till öfvervägande del voro placerade i fastigheter. Säby med Cedersberg värderades till 21,150, Säbylund till 22,215, Edshult med Östraby till 35,410 och Sörby till 13,333 daler, medan för Västerby och Kuseboholm i bouppteckningen endast upp-

1 *Gåfvoma omtalade i hennes bouppteckning 1766 (se nedan) samt i Eric Julius' bouppteckning 1794 2/1 (Göta hofrätt).* . .

2 *Flera bref 1764 och 1765 (Eriksberg).*

3 *Döds- och begravningsdag anförda i kyrkoböcker (Wist, Vårdnäs och Vinnerstad). Minnesord i Vinnerstad 1766 23/2 samt Personalia. odat. (X 255 ab).*

4 *Bouppteckning 1766 1/8 (Göta hofr.).*

togos de ofvannämnda 46,630 daler. Inventarier vid gårdarna beräknades till omkring 15,500 daler, kontanter i penningar och bankpapper till 10,000 och fordringar af enskilda till 10,000 daler s:mt. På debetsidan tyngde endast omkring 13,000-daler, däraf 4,000 daler för begrafningskostnaderna.

I bouppteckningen inräknades icke värdet på Charlottenborg, då denna gård såsom Anna Marias arfvegods återgick till hennes egen släkt. Systersonen ryttmästaren Adam Boije af Gennäs blef ägare af Charlottenborg. Såsom representant för Lewenhauptska släkten mottog denne vid arfsuppgörelsen äfven några familjeklenoder af guld och silfver. Men det var endast en obetydlighet mot alla de dyrbarheter och allt det bohag som gick till universalarfvingarna.

Vid sidan om sonsönerna uppträdde också mannens dottersöner, majoren Germund Carl Braunjohann och kammarherren Adam Germund Lilliecreutz, med anspråk på delar af kvarlåtenskapen. Då arftet efter gamle Germund ännu icke blifvit deladt, hade de helt naturligt fordringar att uppställa. Sålunda hade Lilliecreutz en tid efter morfadems död fått ett gåfvobref på 12,000 daler krmt att utbetalas efter Anna Maria Lewenhaupts död. Visserligen godkände de nu genom öfverenskommelser den 24 mars och 4 augusti 1766 morfaderns dispositioner och Anna Maria Lewenhaupts förklaring, att Säby och Västerby skulle betraktas som fideikommiss, men ännu under några år tvistade de med sina kusiner om delar af arftet¹.

10

GÅRDSFÖRVALTNING OCH LEFNADSFÖRHÅLLANDEN

De årtionden, under hvilka Germund Cederhielm och Anna Maria Lewenhaupt innehade Säby, voro icke lämpade för en kraftigare uppryckning af jordbruket.

Under de första decennierna hvilade ofreden öfver landet med alla dess besvärande följeslagare - bristande arbetskraft, knappa penningtillgångar och dyr tid. Missväxtår och förhärjande farsoter gjorde ock sitt till att förvärpa stälhaingen, som redan under reduktionen blifvit så väsentligen undergräfd. Då de stora jordkomplexen till stor del blifvit upplösta och gårdarna under en spekulativ stämning vandrade från den ene ägaren till den andre, var det icke lätt att inrikta sig på en planmässig brukning eller ett ekonomiskt utnytt-

1 Handlingar bilagda skr. 1766 4/8 (sid. 305 n. 1) samt uppgifter i förteckning öfver Säbyarkivet (S 103).

jande af tillgångarna. Svårigheterna berörde ej blott de stora jordägarna, utan också skattebönderna, som tyngdes af bördor och utskrifningar med den påföljd, att de nödgades sälja sina gårdar eller lämna dem öde. Enligt en uppgift af Görtz skall två tredjedelar af Sveriges åkerjord ha legat osådd år 1718. Sällan ha egendomsprisen nedgått så starkt och sällan ha landets jordegendomar varit så vinddrifna som under dessa tider.

Ej heller med fredsåren inträdde någon afsevärd förbättring, då nya faktorer tillkommo, ägnade att skapa en mindre gynnsam stämning för landets modernäring. De ekonomiska teorierna, som fingo stort inflytande äfven på den praktiska politiken, sågo landets framtid i industriens uppblomstring, och följden blef att intresset koncentrerades kring de s. k. manufakturerna på bekostnad af jordbruket. Jorden borde besås med industrinyttiga växter för att göra inför-, seln af råprodukter öfverflödiga, och kreatursskötseln borde inriktas på sådan afvel, som kunde skaffa material för textilfabrikerna. Landtkulturen stod lågt i kurs och jordegendomarna höllos vid låga värden. Reduktionens efterverkningar voro ännu ägnade att upprätthålla rättsosäkerheten, och de många uppgörelserna framtvungo fortfarande ständiga jordaköp och byten, som hindrade den lugna utvecklingen. De åtgärder, som från statsmakternas sida försöktes för jordbrukarnäringens höjande, voro visserligen af betydelse, men dock ej så genomgripande att resultatet omedelbart kunde skönjas. Sålunda medgafs utsträckt rätt till hemmansklyfning, samtidigt med att vissa förändringar vidtogos i tjänstehjonstadgan, ägnade att underlätta arbetsanskaffningen. År 1757 utkom den viktiga förordningen om storskifte, hvarigenom hvarje delägare i byn tillerkändes rätt att få de kringspridda tegarna sammanförda till större områden. Detta var emellertid blott ett uppslag, som först under följande århundrade ledde till praktiska resultat. I öfrigt gingo åtgärderna ut på restriktioner eller understöd i tidens stil. Genom importtullar på utländsk spannmål, som försöktes först år 1734, hoppades man kunna uppmuntra och skydda den inhemska produktionen, och genom reglering af riksbankens rätt att lämna lån mot hypotek i fast egendom, hvilken likaledes vidtogos 1734, ville man stärka det inhemska jordbrukets konkurrenskraft och bereda jordbrukarna bättre möjligheter att skaffa rörelsekapital. Båda dessa åtgärder hade emellertid sina afvisidor liksom hela den konstlade näringslagstiftningen under frihetstiden, och någon kraftigare återverkan på jordbrukets utveckling kunde man icke skönja.

Så mycket mera anmärkningsvärdt är därför, att Germund Cederhielm under dessa brydsamma tider verkligen lyckades i sin sträfvan att skapa en förmögenhet i jordegendomar. Och det var ej nog med att han sammanbragte ett stort godscomplex genom skickligt ut-

nyttjande af konjunkturerna, utan han lyckades också uppdrifva gårdarnas skötsel och åstadkomma blomstring, där förfallet redan öfvat underminerande verkningar.

Genom sina många köp kunde Cederhielm småningom under Säby insamla de flesta af de gårdar, som fordom sammanhört med godset. Såsom. ofvan antydts var han redan 1710 i besittning af Säby, Djursberg, Hofvetorp, Vässentorp, Skälstorp, Hållingstorp, Götörp, Torpa, Karsnäs, Ringsnäs och Kringstorp, d. v. s. hufvuddelen af Carl Perssons forna gårdar. I stället för de hemman, som gingo till Sturefors eller hamnade hos andra, införlivade Cederhielm med godset några hemman, som ej tillhört Carl Persson, såsom Gunnarsbo, Gräshorfva, Labbenäs och delar af Skog¹. Han gaf sålunda egendomen den omfattning, som den i hufvudsak har ännu i dag, då nämligen endast några mindre väsentliga köp och byten, däribland förvärfvet af Banke-
torp och Fallemo, blifvit gjorda efter hans tid. Äfven förändringen af namnet Djursberg till Cedersberg leder sitt ursprung från Cederhielm. Det nya namnet tyckes ha upptagits mellan åren 1705 och 1707². Hela Hofvetorp gick sedermera ofta under benämningen Cedersberg. Ett viktigt led i organisationsarbetet var en fastare reglering af gårdarnas ställning. Säby jämte Cedersberg med Hofvetorp behölls såsom sätesgårdar under eget bruk. De öfriga gårdarna fingo där-
emot leverera sina räntor i natura eller penningar, medan torpen gjorde dagsverken till sätesgårdarna.

I samband med rörelsens utveckling ökades torpens antal, då flera nya upptogs. På 1730-talet funnos bortåt 40 torp på hela komplexet, med varierande dagsverksskyldighet. Ännu bevarade jordaböcker omtala följande³. Storängen, Mumsmålen, Brommetorp, Tjugmålen, Pinnerum, Barksved, Ringetorp, Åkroken, Qvarntorpet, Bäck, Dåneshall och Högmo med tre dagsverken i veckan hvardera; vidare Hagen, Lilla Fallemo, Landamäre, Skyttorp, Långenäs (två torp), Hulteslätt, Hästemo och Hybbla med två dagsverken hvardera; de väsentligen nybyggda Bortorp, Solberga, Humpen, Lunbacka, Spjutet, Häradsveden, Lilla Tjugmålen och Tohlemålen med ett dagsverke hvardera samt Bomanstorp, Måshult, Rosendal, Torpahemmet och Smedstorp med vissa dagsverken om året.

Det kartläggningsarbete, som i slutet af 1690-talet påbörjats under ledning af Nils Lundberg, upptogs ånyo af Cederhielm, som under åren 1704-1705 lät Lundberg upprätta kartor öfver de förut icke uppmätta gårdarna Säby, Karsnäs, Ringsnäs och Skälstorp m. fl.

1 I 1725 års jordabok (KA) säges att Klint »possidera.s» af Germund Cederhielm. Uppgiften, som ej bekräftas af andra handlingar, synes hvila på någon missuppfattning.

2 I anteckning om höskörden 1705 kallas gården ännu Djursberg (N 2 d), likaså i jordabok 1706, men i jordabok 1707 talas om »Djursberg som kallas Cedersberg» (KA).

3 Jordabok på Cederhielms frälsegods 1730-talet (Bjärka-Säby arkiv), tryckt här nedansid. 367. Jfr roteringslängder för Wist (Landsh. till K. M:t 1717 20/4 o. 5/10, RA).

63. Säbykomplexet omkr. 1740.
Karta upprättad 1924. Prickadt område.

Af kartan öfver Säby 1704 framgår att några förändringar i anordningarna redan hunnit vidtagas sedan Carl Perssons tid. Stenbyggningen och de två stora träbyggnaderna funnos fortfarande, och ladugårdsbyggnaderna lågo på samma plats. Direkt från mangården var en ny körväg anlagd fram till stora vägen, så att trädgården delats i två, med »en tämmelig hop planterade träd så äldre som yngre äpple, päron- och kirsbärstrån». En särskild kålgård och en »nyss anlagd» kryddgård funnos dessutom på södra sidan om trädgården. Åkrar och ängar voro också i någon mån omplacerade och utvidgade.

Sedermera företogs åtskilliga ombyggnader vid gården. De gamla träbyggningar, som funnos söder om slottet ännu år 1704, fingo sålunda skatta åt förgängelsen, och i stället uppfördes två flyglar framför slottet _ desamma som än idag utgöra en prydnad för platsen. Det är nämligen uppenbart, att det är dessa flyglar, som omtalas i bouppteckningen efter Anna Maria Lewenhaupt år 1766. Byggnadernas karaktär hänvisar också på denna tid, såsom närmare framgår af den specialutredning, som ägnats dessa ur konsthistorisk synpunkt värdefulla minnesmärken.

Äfven den gamla slottsbyggnaden har tydligen moderniserats för att göras mera lämplig som boning åt en representativ man. I flera af rummen funnos 1766 målade »stofftapeter» eller vaxduktapeter, likartade med de i flyglarna förekommande, och med all säkerhet ha "dessa uppsatts under den Cederhielska tiden. Förändringarna ha antagligen företagits på 1720-talet, då Cederhielm efter tillträde af presidentsysslan valt Säby till sitt sommarhem.

Att också på gården i öfrigt ombyggnader företagits under denna långa period är uppenbart, fast vi beklagligtvis icke ha material för att kunna följa utvecklingen. Någon specificerad karta öfver Säby finnes icke mellan åren 1704 och 1861, och det är därför svårt att närmare angifva tiden för förändringarna. Måhända har också trädgårdsanläggningen utvidgats. I Broocmanns hushållsbok nämnes trädgården vid Säby bland »de präktigaste och importantaste», som Östergötland kan uppvisa¹. Äfven den gamla djurgården var åter i bruk för sitt ursprungliga ändamål, då några dofhjortar där fingo underhåll och vård.

Själftva jordbruket vid Säby har i stort sedt drifvits under samma former som förut, då tiden därutinnan icke medförde några epokgörande nyheter. Det mesta af åkerarealen upptogs af de vanliga sädesslagen - råg, korn, hvete och hafre. Att döma af Cederhielms beräkningar öfver spannmålsräntan vid Säby på 1730-talet ingick i skörden råg med 44 procent, korn med 45, hvete med 10 och hafre med endast 1 procent². Några plantager för industrinyttiga växter, såsom lin, hampa och tobak, omtalas ej vid Säby, oaktadt de just vid denna tid kommo på modet. Humlegårdar funnos sedan gammalt vid så godt som alla hemman, men under en följd af år blef humlen förstörd af insekter, hvilka också brukade hemsöka ärter och bönor.

Vid denna tid blef potatisen importerad till landet, och åtgärder vidtogos för att väcka intresse för dess odling. Upplysningar spriddes, kungörelser utfärdades, och prästerna ålades i sina församlingar »i synnerhet hos de enfaldigare bland åhörarne intrycka all nödig öfvertygelse om den märkeliga nyttan och fördelen af denne växts plante-

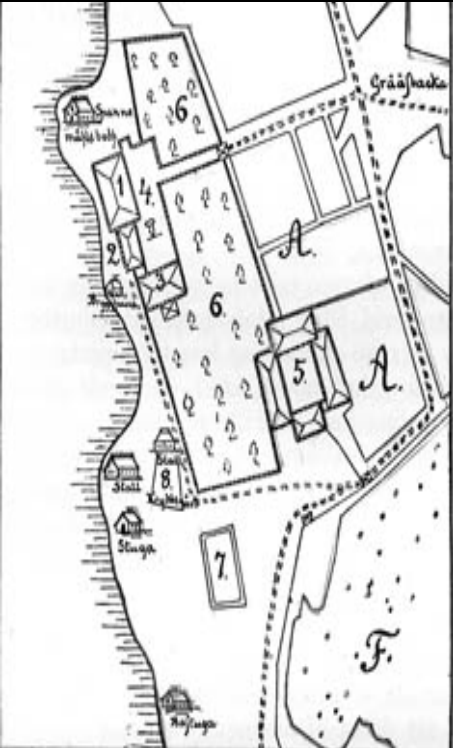
1 Reiner Broocman, En fullständig svensk hushållsbok (1736-1739). Afd. 4, s. 1.

2 Strödda conceptanteckningar, som mestadels hänföra sig till 1730-talet (N 2 d).

rande». Att döma af en landshöfdingeskrifvelse 1749 hade uppmaningarna åtminstone i Linköpingstrakten åsyftad verkan, då »folket i staden och de näst belägne socknar Visa sig därtill mer än mycket hågade». Då jordmänen på många ställen i Östergötland var sandaktig, syntes den »lofva en önskelig växt för denna planteringen». Huruvida potatisen började odlas äfven på de Cederhielmska gårdarna under denna tid är dock ej bekant¹.

Några fortlöpande uppgifter om skörderesultatet har man icke från

	Notarum Explicatio.		
	1	Sielfwa steenhuusetz grundrijtningh.	
	2	En gammall träbyggning dito	
	3	Noch en gammall dito.	
	4	Mangården.	
	5	Fää- och ladugården.	
	6	Twenne stycken trögårdar, af en tämmelzn hoop planterade, så' äldre som yngre äpplen, pähron och kirsbärsträän hwilcka plåga af sikh kasta (enär ahrgången är bördigh) frucht, något till salu, förutan hwadh till huus behoff der af blifwer nödtorftigt användt.	
	7	En kåhlgårdh.	
	8	Item en nyss anlagdh kryddegårdh.	
A	Åcker i det norra gierdet, lerjordh.		
F	Sandblandat leera medh klapper- och öhrsteen iblandh.		

64. Gårdsområdet kring Säby. Karta 1704. Landtmäteristyrelsens arkiv.

denna tid. I kartbeskrifningarna göras en del kalkyler, men i hvad mån dessa öfverensstämde med verkligheten är svårt att säga. I specialbeskrifningen rörande jordbruket kommer frågan att närmare utvecklas, och lämnas därför här endast några antydningar med ledning af strödda conceptanteckningar angående de gårdar som lågo under eget bruk².

Enligt dessa anteckningar skall höskörden vid Säby år 1705 ha upp-

¹ Landshöfdingen till Kungl. Majzt 1749 6/2 (RA).

² Anteckningar daterade 1705, 1754, 1756 jämte de ofvan sid. 318 åberopade (N 2 d).

gått till ej mindre än 668 lass. Spannmålsutsädet samma år utgjorde vid Säby 3 tunnor 4 fjärdingar hvete och 16 tunnor 4 fjärdingar råg. Vid Hofvetorp var höskörden mindre, men sädesafkastningen större än vid Säby. År 1705 inbärgades sålunda 590 lass hö, medan utsädet uppgick till 10 tunnor 4 fjärdingar hvete och 21 tunnor råg. Djursbergs ängar gäfvos 91 lass hö, och åkrarna besåddes med 4 fjärdingar hvete och 5 tunnor råg.

I de odaterade conceptanteckningar, som kunna hänföras till 1730-talet, anföras ungefär samma utsädessiffror som 1705, nämligen 21 tunnor vid Säby och 31 tunnor vid Hofvetorp. Då säden »under medelmåttig årsväxt» ansågs gifva 6:te kornet å dessa båda gårdar, skulle skörden uppgå till 126 tunnor vid Säby och 198 tunnor vid Hofvetorp. Vid Sörby i Örtomta socken var årliga utsädet endast 15 tunnor, vid Charlottenborg 47 och vid Säbylund 40 tunnor, men vid dessa sistnämnda gårdar trodde man sig endast få 4:e eller 5:te komet. Sädesskörden vid Cederhielms samtliga sätesgårdar beräknades till 802 tunnor vid denna tid.

Höskörden tyckes vid midten af 1700-talet ha varit mindre än år 1705. Sålunda gäfvos ängarna vid Säby, Hofvetorp och Djursberg, som 1705 gifvit 1,349 lass, år 1756 endast 825 lass tillsammans. Boskapsskötseln drefs också i hufvudsak efter de gamla principerna. Någon extensiv utveckling kan man i hvarje fall icke skönja, åtminstone om man jämför med förhållandena vid 1600-talets midt, ty kreatursstocken å Säby var under Cederhielms tid långt mindre än då Sofia Stenbock förde spiran, såsom framgår af specialbeskrifningen rörande jordbruket. Det kan dock redan nu förtjäna antecknas, att år 1766, enligt bouppteckningen efter Anna Maria Lewenhaupt, kreatursbesättningen vid Säby utgjordes af 4 hästar, 2 tjuvar, 26 dragoxar, 35 kor, 47 ungnöt, 100 får, 11 svin, 2 kalkoner och 6 bistockar. Fårafveln, som var ett af tidens skötebarn, synes ha fått en rangplats äfven å Säby, att döma af ökningen i antalet.

Måhända blef Säby också hemsökt af den kreaturspest, som vid midten af 1700-talet härjade i Östergötland. Den tyckes ha varit svårast i Skärkinds och Åkerbo härad, där den på några månader år 1750 borttryckte 332 nötkreatur. Äfven ner åt Linköpingstrakten sträckte den sig och uppträdde ibåde Bankekind och Kinda härad. Äfven år 1764 omtalas en härjande boskapspest¹.

Besvärande voro naturligtvis också de missväxtår, som emellanåt förekommo. År 1723 var det sålunda missväxt i så godt som hela Östergötland, och regeringen måste ingripa för att lätta på skattebördorna och skaffa säd från Pommern. I början på 1730-talet var det också svåra tider, som föranledde bönderna att afstå från sina

1 Landshöfdingen till Kungl. Maj:t 1750 11/8 o. 8/9, 1751 13/2 o. 31/7, 1764 16/8 (RA).

jordbruk och flytta in till städerna för att söka bärgning. En hel del togo värfning vid regementena i Stockholm, och landshöfdingen fann sig föranlåten bedja om Kungl. Majzts bistånd för att söka hindra värfvandets, hvilket hotade att ställa jordbruket utan arbetskraften¹.

Det nyvaknade intresset för industriell verksamhet sträckte sina verkningar också ner till Germund Cederhielms gård. De präktiga fallen vid Skorpa användes liksom under Carl Perssons tid till sädeskvarnar och sågar, de förra belägna åt Skälstorpsidan på östra stranden, den senare åt Hofvetorpsidan på västra stranden af Stångån, såsom till fullo framgår af den å sid. 215 återgifna kartan.

År 1718 fingo kvarnarna en ny arrendator i Mathias Forsin, som innehade den ena kvarnen ända till sin död. Efter honom fick hans dräng Anders Persson 1758 mottaga arrendet af Anna Maria Lewenhaupt. Första gången omfattade arrendet båda sädeskvarnarna, men 1725 undantogs den mindre kvarnen, som var förfallen och som herrskapet skulle å platsen bruka eller förflytta till »det gamla kvarnstället vid dröset». Den hade förut stått längre upp vid Strömmen men under 1600-talet flyttats till Skorpa. Den stora kvarnen var den s. k. Skorpa tullkvarn med två par stenar. Arrendatorn skulle lämna i afgäld 24 tunnor kvarntorr råg för den större och 12 tunnor för den mindre kvamen - belopp som sedermera omreglerades - och dessutom tullfritt mala till herrskapets behof och folkets stat.. Han fick tillika disponera en åkerlycka och ålfisket med tillhörande anordningar vid den s. k. Karsnäs-dammen, som enligt uppgift låg nedanför Skorpa kvarn på östra sidan af ån, men skulle han för denna förmån ha skyldighet att vid den närliggande sågkvarnen försåga allt det timmer som kom till kvarnen för herrskapets räkning².

Den mindre kvarn, som herrskapet skulle förflytta till »det gamla kvarnstället vid dröset», var förmodligen densamma, som Carl Persson anlagt vid östra sidan af Skorpafallet sedan fru Sofias kvarn vid Kvarntorpsfallet raserats. Såsom ofvan antydts kallades sistnämnda plats på 1600-talet äfven »dröset». Den mindre Skorpakvarnen var nedlagd 1736, såsom uttryckligen säges i det privilegiebref, som samma år utfärdades för anläggning af en plåthammare. Tänkbart är dock att kvarnen ånyo kommit i gång för något ändamål, då nämligen Säbys ägare år 1789 räknade ej blott med den stora tullkvarnen vid Skorpa, utan också med »en mjölkvarn, flyttad ofvan från strömmen eller dröset neder till Skorpa»³.

Emellertid har också ett annat ställe haft benämningen »dröset», nämligen västra sidan af Skälstorpsfallet på Hofvetorps ägor. Ännu

1 Landshöfdingen till Kungl. Majzt 1724 3/1, 1736 24/3.

2 Kontrakten 1718, 1725 och 1758 (N 2 d).

3 Jordabok 1789 28/9 (S 103).

för några år sedan funnos därstädes resterna af en träbyggnad, som sträckte sig ut öfver fallet. Hvarken kartor eller andra handlingar omtala dock någon kvarn i Skälstorpsfallet¹.

För att ytterligare utnyttja det värdefulla fallet vid Skorpa anlade Cederhielm en verkstad för tillverkning af smidesvaror. Redan på 1600-talet hade vid flera herregårdar inrättats manufaktursmedjor »med curiöse modeller», och då nu industriell verksamhet blef alltmera på modet, ansågs säkerligen denna gren såsom den för de adliga jorddrottarna mest lämpade. De vidsträckta skogarna kunde ju tillgodogöras för kolberedning, och vattenkraften i de många forsarna var tillräcklig för att drifva flera verk.

Den första verkstaden förlades på västra sidan af ån ett stycke norr om sågkvarnen och bron. Då emellertid vattenkraften var ojämn, kunde Cederhielm icke utvidga driften såsom önskvärdt var, och planerade han därför en nyanläggning längre norrut vid andra stranden på det ställe, där den mindre Skorpa-kvarnen legat. Hos bergskollegium begärdes privilegium för en anläggning, där åkerredskap, spik, stekpannor, tak- och spjällplåtar skulle tillverkas.

Efter vederbörlig utredning beviljades privilegiet den 9 mars 1736. Bergskollegium lämnade därvid icke endast »bifall till den redan på Cedersbergs ägor uppbyggda kniphammaren med två härdar», utan lämnade äfven Cederhielm frihet att på det angifna stället å Skälstorps ägor, ungefär 100 steg nedanför kniphammaren »inrätta en tak- och spjäll-plåthammare med två härdar». Det beräknades att skogarna skulle lämna 560 läster kol årligen, så att inga kol behöfde köpas. Vid hamrarna skulle af stångjärn förfärdigas »allehanda begärligt plåtsmide så ock nyttige manufaktursorter»².

Någon plåthammare på östra stranden blef emellertid ej uppförd³. Däremot drefs kniphammaren på Cedersbergs område under flera decennier - tidvis med en ej obetydlig omsättning. Där lät ej blott herregården tillverka allt nödigt smide, utan spriddes varorna äfven långt utom Säbys gränser. Dörrlåsen i Wist prästgård härrörde från Skorpa, och behofvet af smidesvaror vid Charlottenborg och Västerby fick Skorpa-smeden tillgodose. År 1758 utarrenderades smedjan till Jonas Hammarström, som skulle i arrende erlægga 120 daler kzmt och dessutom verkställa arbeten för herrskapet. Ännu vid Anna Maria Lewenhaupts död innehades smedjan af samme man. Rörelsen var måhända vid dennatid något förminskad, då smedjan år 1760 fått en konkurrent i det nyanlagda manufakturverket vid Sturefors⁴.

1 Jfr Natan Lindqvist, Ortnamn etc. Rester af anläggningen se vidstående bild.

2 Originalbref 1736 9/3 (Bjärka-Säby arkiv).

3 Germund Carl säger uttryckligen, att i inlagan till hofrätten 1766 kalkylerats inkomst äfven för plåthammaren, »den likväl aldrig varit eller kunde blifva anlagd i brist af forslor med järn och malm, sedan jag nödgades sälja Säbylundsgodset» (Ced. fört. S 103).

4 Kontrakt 1758 27/5 förnyadt 1764 22/3 (N 2 d), Wist sockenstämmoprot. 1739 30/4 (VLA).

65. Skälstorpsfallet med byggnadsrester.
Foto 1922.

Den ekonomiska afkastningen af Säbygodset ökades gifvetvis i samma mån rörelsen rationaliserades och utvidgades till nya områden. Af en jordabok, som Cederhielm upprättat på 1730-talet (tryckt som Bil. C till detta arbete), framgår, att de till ägaren levererade räntorna från utgårdarna och Skorpa kvarn värderades till närmare 2,492 daler k:mt. En jämförelse med Sofia Stenbocks tidigare refererade jordabok ådagalägger, att räntan från de gårdar, som äro

I Broocmans Beskrifning öfver Östergötland (1760) nämnes under Säby en mjölkvarn med två. par stenar, en stålvarn, som går med vatten, en sågvarn och en kniphammare som på Cedersbergs ägor inrättades 1736, dä privilegium äfven gavs för »en tak- och spjällåtshammare å, Skälstorps ägor». »Stålvarnen» är måhända identisk med den gamla mjölkvarnen, som ännu 1789 omtalas (sid. 321)

upptagna i båda jordaböckerna, utgjorde 648 daler ktmt på 1650-talet och 1,554 daler på 1730-talet. Medräknas afkastningen af sätesgårdarna Säby och Hofvetorp - hvarvid de nyss angifna skördebeloppen gifva ledning - så blir skillnaden ännu större. Till väsentlig del förklaras stegringen af myntvärdets fall, men kvantitetsiffrorna vittna också om en betydande reell ökning såsom resultat af jordbrukets utveckling och ägarens förmåga att utnyttja tillgångarna. Liksom under 1600-talet, så gjordes utgårdarnas leveranser fortfarande mestadels i natura, hvarvid jämte spannmål och animalier äfven förekom sågstockar, spån, enbär och tagel m. m. Penningaräntan, den s. k. sommarskatten, som utgick från alla utgårdar, belöpte sig till närmare 313 daler för samtliga, hvartill för några gårdar kom smörräntan, som också utgick i reda penningar.

Naturaprestationerna vid ränteleveranserna hade sin motsvarighet i aflöningssystemet, i det att lönerna till gårdens folk, både tjänstemän och arbetare, till hufvudsaklig del utgingo i natura.

Vid Säby hade år 1732 inspektoren Sven Hagman »Cedersbergs nyttjande» i stället för penninglön, och värderades detta till 200 daler. Trädgårdsmästaren hade i afräkning 100 daler, medan lönen för drängar och pigor växlade mellan 18 och 40 daler, allt i k:mt. Då endast tre drängar och tre pigor finnas upptagna på staten för Säby gårdsförvaltning nyssnämnda år, har tydligen det mesta arbetet bedrifvits genom torpare. Vid herrskapets hofhållning funnos ytterligare en del löntagare. Sålunda hade kocken »för lön och kläder» 220 daler, kusken och grefvinnans kammarpiga 90 daler hvardera, en annan kammarpiga 72 daler, fyra lakejer 60 daler, och en »utgifverska», en tvätterska och en stickerska 50 daler hvardera, allt i k:mt.

Naturaaflöningen, eller spisningsstaten som den kallades, utgjorde för inspektoren 5 tr 2 fjärdingar spannmål, 16 marker salt, 12 marker smör, 15 marker fläsk, ett slaktadt nöt eller motsvarande kvantum färskt kött, 2 st. får, 1 fjärding strömming, 16 kannor ärter och 6 marker humle. Drängarna och pigorna hade 4 tunnor spannmål och dessutom salt, ärter, humle, strömming och fläsk i något mindre kvantiteter än inspektoren, men däremot icke smör, färskt kött och får; i stället fingo de torrt kött jämte 2 marker ull och 4 par skor¹.

Den högsta löntagaren på staten var husprästen, som hade ej mindre än 300 daler k:mt. Befattningen var säkerligen eftersökt och betraktades som en språngbräda till kyrkoherdebeställningar. Sålunda hade Petrus Enewald varit huspräst å Säby innan han blef kyrkoherde i Wist. I flera år tjänstgjorde magister Christer Grönwall, som 1759 lämnade befattningen för komministaturen i Vårdnäs, hvarifrån han slutligen befordrades till kyrkoherde i Wist. Han efterträddes på

1 Cederhielms conceptanteckningar (N 2 d).

Säby af magister Salomon Lindgren, som var kvar ännu när grefvinnan flyttade till Västerby¹.

Om det dagliga lifvet på Säby under denna långa period ha de bevarade handlingarna ytterst litet att förtälja. Att där fördes ett gästfritt hus, med besök af fränder och framstående personer, är högst antagligt. Familjegodset i den gammalsvenska stilen var ju Cederhielms eget ideal, som så ofta skymtar fram i hans dispositioner. Både i det stora stenhuset och i den södra flygelbyggnaden, som han lät uppföra, funnos ännu efter Anna Maria Lewenhaupts afflyttning till Västerby flera »gästekammare» med sparlakansängar och bekväma möbler, med målade tapeter och konterfej på väggarna, såsom af bouppteckningen framgår. I slottsbyggnaden låg dessutom stora salen med sitt gammalmodiga valnötskåp, prydt med 6 stora stenkrukor; där låg prästekammaren med sparlakan af rödt och grönt cassian; där funnos ytterligare några kamrar med gamla möbler och skilderier. Södra flygelbyggnaden tyckes ha användts till familjens bostad, då salen gömde på möbler af flerahanda slag ~ ett slagur med spelverk, gamla lampetter och 18 ryssläderstolar. I kabinettet fanns ett litet skåp af alrot jämte andra små skåp och pulpeter samt icke mindre än 18 taflor. I samma flygel låg biblioteket med den till 800 daler s:mt värderade boksamlingen.

I bouppteckningen var biblioteket en af de största inventarieposterna, men vid sidan därom upptogos höga värden också för juveler, guld- och silfverpjeser, som vittnade om Säbyherrskapets förnämliga vanor och förfinade smak. Ett halsband med 37 orientaliska pärlor, som värderades till 800 daler s:mt, var måhända detsamma, som 1739 sålts af Margareta Palmqvist för 3,000 daler k:mt².

Midt emot herrskapsboningen lågo arbetsrummen i den norra flygelbyggnaden, där en stor del af de husliga sysslorna förrättades. Där fanns bakstugan, bryggstugan och mjölkekammaren med alla nödiga inventarier för hvardagslifvets id. Ute i fatabursalen förvarades gamla kistor, skrin, bord och trästolar. Hos linväfwaren, i smedjan, i sågen, i kvarnen och i trädgården funnos redskap och verktyg, som handterades af flitiga händer från dag till dag.

Lika litet som Cederhielm var eftergifven mot sina söner, lika litet blundade han för de förseelser, som hans underlydande läto komma sig till last. I tingsprotokollen från denna tid skymtar alltemellanåt hans namn såsom åklagare, och därvid drog han sig ej för att låta rena bagateller komma inför rättvisan.

Sålunda instämde han år 1705 en arrendatorsänka för olaga uppsägning och en del försummelse vid arrendet af Kringstorp, och samma år lät han åtala en piga därför att hon olofligen lämnat sin tjänst. Föl-

¹ *Bref 1759 26/2 (Link. Domk. E. IV n:r 315).*

² *Kvitto 1739 6/3 (X 255 ab).*

*66, 67. Flyglarna vid gamla slottet.
Kontoret från gårdsplanen. Direktörsbyggnaden från trädgården.
Foto 1922.*

jande år tvistade han med en granne, som låtit sina svin göra skada å Säby storäng, och några år efteråt yrkade han ansvar på åboen Per Nilsson i Götterp för det att denne rymt från sitt hemman. Ungefär samtidigt ingaf sonen Carl Gustaf, som år 1711 tyckes ha omhänderhaft faderns affärer vid Säby, flera stämningar på personer för skuld, för husröta, för skada, som kreaturen åsamkat, m. m. Men då sonen icke kunde visa fullmakt från fadern att föra talan, ansåg sig rätten icke kunna upptaga målen till behandling. Troligt är att Germund Cederhielm i dessa frågor visat större öfverseende än den hetlefrade sonen, som trots sina knappa 18 år redan ville spela herre¹. Såsom ett tidsmoment kan förtjäna antecknas en episod från härads-tinget år 1701, således en tid efter Cederhielms öfverflyttning till trakten. Om Cederhielms hustru, Anna Margareta Nyman, hade utspridts ett rykte att hon visat ett otillbörligt intresse för en dräng, som helt hastigt aflidit i en badstuga vid Djursberg. Den kvinna, som gifvit upphof till det fullkomligt ogrundade ryktet, blef af rätten dömd till böter, men saken hade också en annan sida, då nämligen rätten ansåg sig skyldig att också döma om den aflidne ynglingens själstillstånd. På kvällen förut hade han nämligen antydt för några pigor, att han haft den lede själf till följeslagare hem till drängstugan, och att denne slagit honom tre gånger. Senare hade han gjort pigorna några frågor, som tydde på att han var i förbund med onda makter. Då han på morgonen anträffades död, kunde emellertid på hans kropp icke upptäckas några märken efter slag. Eftersom han enligt allas vittnesbörd var känd som »en redlig, stilla och vacker karl», kunde rätten icke förklara honom »för en som uti sina synder dött, hälst om man därhän lämnar den anfäktning han själf beklageligast berättat sig af den elake frestaren och menniskofienden haft hafva». Det är betecknande för tidsuppfattningen, att rätten skulle afgöra, om den döde »någon öfverdådig ogudaktighet eller gudsförakt visat hafver»². Företeelser som denna förefalla mindre märkvärdiga, då man betänker, att de beryktade häxprocesserna en tid förut hört till ordningen för dagen, och att vidskepelsen låg alltför djupt rotad hos folket för att kunna ryckas upp under tider som de dåvarande. Krigsåren, som spridde mycket lekamligt elände bland folket, hade också sina demoraliserande verkningar, och ej heller den tid, som följde efter fredsslutet, hade förutsättningar att kunna bekämpa hvarken fattigdomen eller den sedliga förslappningen. Knappast någonsin ha så många tiggare, fattiga och lemmalytta vandrat omkring i gårdarna som på 1720-talet. Om också den uppblomstrande industrien sedermera beredde arbete och bärning åt många och sålunda fyllde en viktig

1 Hanekinds dombok 1705 30/1, 1706 14/11, 1711 14/6 o. 8/11 (VLA).

2 Hanekinds dombok 1701 1/3 (VLA).

mission, så förde den å andra sidan också med sig företeelser, som icke voro af godo.

Brännvinsförbrukningen tilltog öfverallt i landet i oroväckande grad. Ej ens genom att förbjuda husbehofsbränningen år 1718 lyckades man minska användningen. Sedermera, då husbehofsbränningen åter efter hand blef frigifven genom en följd af förordningar och regleringsförsök under frihetstiden, tog superiet ännu mera fart och hotade att undergräfvä folkhälsan. De kyrkliga myndigheterna beaktade i allmänhet faran, och i Wist församling var Petrus Enewald en ifrig kämpe för nykterheten. Då det visade sig, att vid jordafärder och bröllop mången kom till kyrkan öfverlastad af starka drycker, bestämde man vid kyrkostämman 1759 att den skyldige skulle plikta 6 daler ktm eller sättas i stocken. I dessa öfverflödsförordningarnas tider fann man sig också föranlåten att söka begränsa öfverdådet vid allmogens fester, och enligt en vid kyrkostämman utfärdad förordning förbjöds att vid bröllop taga mer än en sup till frukost, en till midagen och en till kvällen, medan däremot vid begrafningar ransonen fick vara något större¹.

I Wist kyrka hade man föröfrigt en sorglig erfarenhet af eländet, då till och med en af prästerna i församlingen var hemfallen åt dryckenskapslasten i så betänklig grad, att konsistoriet nödgades afsätta honom. Han hette Magnus Cinander och hade 1711 blifvit utnämnd till komminister. Någon fridens man tyckes han ej ha varit, då han redan vid tillträdet af komministraturen stämde sin företrädare för vanvård af prästgården². Senare råkade han i tvist med Andreas Kylander och flera församlingsbor, och slutligen stötte han den nye kyrkoherden Petrus Enewald med sitt oordentliga lefverne. Följden blef att magister Petrus 1731 anmälde honom för konsistoriet i Linköping³. De båda prästerna utslungade anklagelser mot hvarandra. Cinander beskyllde sin förman för snikenhet och öfversitteri, medan kyrkoherden framhöll, att Cinander flera gånger uppträdt drucken på predikstolen till allmän förargelse. Senare vittnades, att han råkati slagsmål med klockaren och icke kunnat urskilja att läsa texten på själfva juledagen, fastän 9 stora ljus lyste honom på predikstolen. Han hade varit drucken till och med då han gått för altaret, »så att åttaåringar och ännu yngre barn kunnat det se och förstå, hvilket allt skett ungdomen till åtlöje och dem gambloom till förargelse». Då intyg om hans lefverne lämnades af aktade män i församlingen, nödgades slutligen vederbörande gripa till kraftåtgärder, och 1736 blef han afsatt på ett års tid för att ställas på förbättring.

Då prøfvotiden utgått, infann sig domprosten Rhyzelius i Wist

1 Wist kyrkoarkiv (VLA).

2 Hanekinds dombok 1711 8/11 (VLA).

3 Handlingar i nedan åberopade mål förvaras i Link. Domk. arkiv (E. IV n:r 31 5).

kyrka och höll den 1 juni 1737 vittnesförhör i närvaro af lagman Sparrsköld, kornetten Edelfelt, »de trenne högförnäma herrskapens inspektorer och samtelige socknemän». Församlingen tillfrågades nu, om komministern låtit påskina någon synnerlig bättring och om församlingen kunde hädanefter tilltro honom sin själavård. Bönderna ville emellertid ingenting bestämdt svara på den första frågan. Kyrkoherden och sockenskräddaren riktade dock mot honom beskyllningar, bl. a. för att ha uppträdt våldsamt i hemmet. En förmiddag, då han tycktes ha fått en något »dryg» frukost, hade han med en yxa i handen jagat ut sin son och hotat hugga sin hustru, hvarvid han utfarit med ganska grofva och grufveliga eder. På den andra frågan svarade man undvikande. Då man ingenting hade emot »herr Månses lära och lärogåfvor», ville man önska honom, »som är gammal och väl förtjänt», ett anständigt pastorat eller en god sacellanie på annat ställe. Af allt framgick emellertid att man ville blifva af med honom. Denna önskan ansåg sig också konsistoriet böra tillmötesgå, och redan 1737 blef Cinander afsatt från sitt ämbete. Han lefde därefter ännu i åtskilliga år och afled först 1757 vid 80 års ålder. En stor del af hans tid upptogs fortfarande af processer, då han tvistade med efterträdaren Johannes Kindblom eller klagade, att den utlofvade pensionen ej blef vederbörligen utbetald.

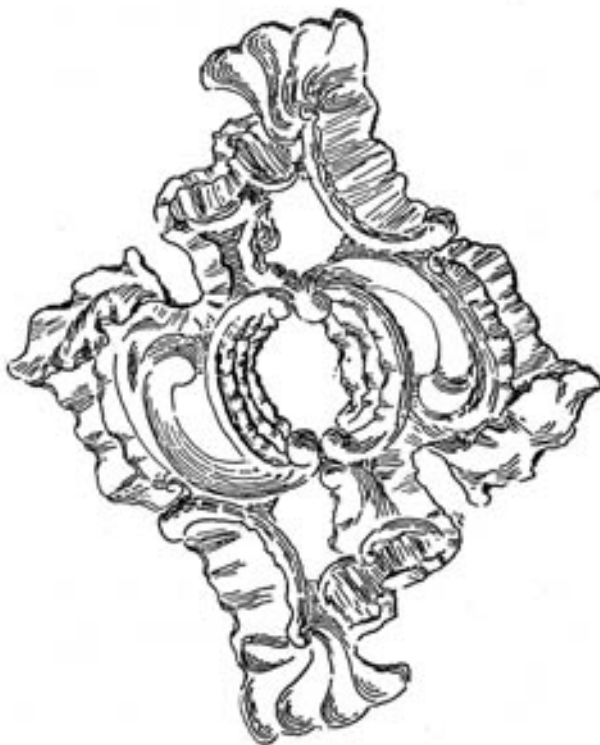
Det ekonomiska betryck, som alstrades särskildt under kriget, hindrade ofta församlingsborna att fullgöra sina skyldigheter mot det allmänna. Sålunda klagades från prästernas sida, att man icke inbetalte de stadgade afgiftema till de fattiga. Kyrkan i Wist fick också lida af dyrtiden, då den alldeles hotade att förfalla, men tack vare herrgårdsfolkens ingripande blefvo svårigheterna ändtligen afhjälpta, såsom ofvan är skildradt.

Äfven vägarna och broarna i Wist voro sedan gammalt föremål för bekymmer, då det bristande underhållet var en ren skandal för hela socknen. Socknemännen i Wist och Landeryd hade visserligen år 1698 blifvit ålagda att nödtorftigt reparera Säby bro, liksom också den lifsfarliga kyrkogatan ändtligen blifvit föremål för vederbörandes intresse, men fortfarande lämnade vägarna mycket öfrigt att önska. Cederhielm ingrep äfven här, och på hans begäran ålades sockneborna år 1704 ånyo att iordningställa den gamla Kindavägen från Linköping åt Edsberga öfver Säbybro, och att särskildt underhålla de båda broarna, Säbybron såsom en allmän landsbro och bron vid Skorpa såsom en allmän kvarnbro. Ännu flera år efteråt fick Cederhielm upprepa sina klagomål beträffande Kindavägen, och 1712 måste tingsrätten resolvera, att vägen från Stafsäter till socknekyrkan äfvensom stora landsvägen skulle skyndsammast »till all görlig bättring och fullkomlighet bringas af Wist sockens åboer». År 1724 var en stor del af Kindavägen ännu orörd, då man med vägdelningen

stannat vid Hamra bro i Wist. År 1727 upprättades en ny vägdelningslängd för Wist socken, hvarvid vägunderhållet rationellt uppdelades på de olika gårdarna¹.

I samband med vägarbetena vid denna tid kan också förtjäna nämnas, att nu för första gången framlades en plan för byggande af Kinda kanal. Den 7 mars 1752 framkastades tanken af den för länets upp-ryckning nitiske landshöfding Lagerfelt, som ansåg att en båtled borde inrättas från Kinda härad, som var den skogrikaste trakten i länet, fram till sjön Rengen. Förberedande undersökningar verkställdes, hvarefter ett förslag utarbetades och framlades för Kungl. Maj:t år 1756. Ännu afsåg förslaget endast sträckan söder om Rengen och ännu skulle det dröja många år innan planen blef realiserad, men det var i hvarje fall ett tidens tecken, att man ville bringa de gamla kulturbygderna närmare hvarandra äfven genom förbättrade kommunikationer till sjöss.

I Hanekinds dombok 1698 11/2, 1704 3/10, 1710 22/2, 1712 22/5 (VLA); bref till landshöfdingen 1724 28/7 (Bjärka-Säby arkiv). Vägdelningslängd 1727 1/6 (Mem).

68. Bronsbeslag å Germund Cederhielms kista.
Säbygrafven i Wist kyrka.. Teckning af Eric Lundberg 1922.